

Biskop Kol
och
slaget vid Herrevadsbro

av

Lars Gahrn

En minnestavla hänger alltifrån 1610 i Kolbäcks kyrka, där den berättar om slaget vid Herrevadsbro 1251, biskop Kols insatser under efterspelet, grundläggningen av Kolbäcks kyrka – och Stockholms blodbad 1520. I föreliggande utredning går Lars Gahrn igenom uppgifterna och visar, att de inte är hämtade ur källorna eller litteraturen, som berättar om slaget. Namnformerna visar, att de har hämtats ur Kolbäcks bygdesägner, och att sägnerna hade en aktningvärd ålder, när de nedtecknades år 1610 av Jonas Sigfridi, kyrkoherde i Kolbäck. Utredningen ger oss en sjätte källa till slagets historia utöver de fem medeltida (och värdefullare) källor, som redan är kända.

Minnestavlans syfte var icke att tala om, att slaget hade stått i Kolbäck. Syftet var att med avrättningarna vid Herrevadsbro och Stockholms blodbad som exempel varna samtidens svenskar för att segrande konungar kunde avrätta sina fiender. År 1610 gjorde både Karl IX och konung Sigismund av Polen anspråk på den svenska kronan. Många – inte minst de lutherska prästerna – fruktade vad som skulle hända, om den strängt katolske konung Sigismund segrade.

Utredningen går vidare med en undersökning om biskop Kol, som är minnestavlans huvudperson. Enligt Erikskrönikan skulle biskopen och Birger Jarl svekfullt ha lockat sina motståndare till sig och mot givet löfte om lejd och säkerhet ha låtit avrätta dem. Gahrn visar, att denna berättelse är osannolik i många avseenden, och att det mesta talar för att fienderna tvingades att ge sig på nåd och onåd. Han går vidare och undersöker hur historieskrivare och författare har framställt biskop Kol. Skillnaden mellan diktare och historiker har inte alltid varit stor, eftersom många historieskrivare ur källorna har trott sig kunna läsa ut sådant, som alls inte finns där. En rad kända namn förekommer i sammanhanget: Johannes Magnus, Olof von Dalin, Anders Fryxell, August Strindberg och Jan Guillou.

I ett avslutningsavsnitt återvänder Gahrn till frågan var slaget vid Herrevadsbro stod. För varje ny och grundligare undersökning blir det allt klarare, att något annat möjligt ställe än Herrevadsbro i Kolbäck (Hallstahammars kommun) inte finns i sinnevärlden.

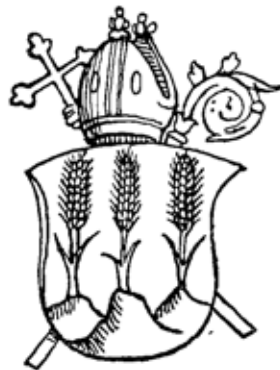
Lars Gahrn (född 1953) är filosofie doktor i historia och museiman i hemstaden Mölndal. Han har ofta med eftertryck gått emot Västgötaskolan. Vid flera tillfällen har han skrivit om Västmanlands historia i Vestmanlands Läns Tidning. År 2004 gav han ut boken "Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad".

**Biskop Kol
och
slaget vid Herrevadsbro**

i källor, sägner och historieskrivning

av

Lars Gahrn

**Undersökningar utgivna av
Kolbäcks hembygdsförening**

2006

På omstående sida ses en
vapensköld för ärkebiskop Johannes Magnus,
som frikostigt diktade allsköns fördelaktigheter
om biskop Kol av Strängnäs
och (av misstag) utnämnde honom till biskop av Linköping.
(Bildkälla: Olaus Magnus, Carta Marina.)

Förlag:

Lars Gahrn
Roten K 27
431 34 Mölndal
tel: 031/87 20 76

ISBN 91 – 631 – 7684 - X

Denna bok tillägnas
minnet av

medicine doktor

Eva Bergqvist

(1939-2003)

Eva Bergqvist tillhör de människor, som man minns, och som man har anledning att minnas. Inom sin yrkesverksamhet, politiken och forskningen gick hon in för vad hon sysslade med och gav sitt yttersta. Vid 25 års ålder blev hon legitimerad läkare. Hon blev specialist i invärtesmedicin och förkovrade sig ständigt. År 1970 doktorerade hon i endokrinologi. Hon engagerade sig i sina patienter, som uppskattade henne mycket. En stor del av sin gärning utförde hon i Hallstahammars kommun, där hon 1974 blev företagsläkare i Hallstahammar och 1979 köpte den då tomma provinsialläkarmottagningen i Kolbäck på Herrevadsvägen 4. Där hamnade hon och familjen, maken N A (Nils Artur) och sonen Carl, på historisk mark vilket skulle få stor betydelse för dem alla.

Hon hade tid även för politiken, där hon representerade moderaterna inom kommunfullmäktige och landstinget. Hon valdes likaså in i riksdagen men avstod från denna plats, eftersom hennes läkarpraktik krävde mycket tid. Som politiker tillhörde hon den lilla skaran av ständigt verksamma. Kommunfullmäktiges ordförande Ulf Sköld intygar, att Eva Bergqvist var den politiker, som har lagt fram flest motioner och kommit med flest interpellationer. Han säger vidare, att innehållet i hennes skrivelser visar, att hon var den politiker i Hallstahammar, som stod närmast vardagsmänniskan. Vid hennes sista val kryssades hon in i kommunfullmäktige från sista till första namn på listan. Eva Bergqvist arbetade också inom föreningen Fri information och skrev mycket i tidskriften med samma namn om invandringspolitik, historieförfalskning och liknande ämnen.

Även historieskrivningen kom hon att syssla med, då striden om frågan, var slaget vid Herrevadsbro hade stått, på nytt flammade upp i samband med Jan Guillous roman "Arvet efter Arn" (2001) och 750-årsjubileet, som firades samma år. Hon samlade ihop en stor mängd uppgifter rörande vadställena i Kolbäckån, regleringen av vattendraget och så vidare, och dem fick jag taga del av. Hon började skriva ned sina uppfattningar i ämnet. När jag nu i efterhand läser igenom hennes utkast, förundrar jag mig över hennes förmåga att hamna

rätt i slutsatser och sannolikhetsövertäganden, fastän hon – vad gäller historien – ännu inte hade funnit alla användbara källuppgifter. Hon tillhörde helt enkelt de människor, som har svårt att hamna fel i slutsatser och sannolikhetsövertäganden. Genom sin vilja att söka sanningen, sin ärlighet, sin saklighet, sin klarsyn och sin allsidiga begåvning kom hon mycket långt inom de flesta områden.

Eva Bergqvist förstod vikten av att samla in alla tillgängliga uppgifter av värde. Hon gick in för denna uppgift och lyckades bra. På grundval av dessa uppgifter bildade hon sig en uppfattning. Hon vågade ha en uppfattning. Hon vågade stå för den, och hon vågade kämpa för den. I alla dessa avseenden var hon en kraft och en frisk fläkt i flathetens Sverige, där få vågar ha en uppfattning, ännu färre vågar stå för den, och nästan ingen vågar kämpa för sin övertygelse. Antalet människor, som inser behovet av kunskaper och underbyggnad, minskar dessutom betänkligt, men hon krävde att uppfattningar skulle byggas under med sakskäl, och hon levde som hon lärde.

Dylika människor får visserligen fiender, men de får också många vänner. I dödsannonsen stod raderna: ”Tänk på Evas intresse för traktens historia, Eva Bergqvists minnesfond/Kolbäckes Hembygdsförening pg. 16 63 61-6.” Gensvaret blev över all förväntan. Evas vänner, patienter och meningsfränder – somliga tillhörde alla tre grupperna – samlade in mer än en halv miljon. På så vis får hennes insatser följdverkningar långt in i framtiden.

Striden och forskningen fortsätter

Vid Herrevadsbro i Kolbäcks socken i Västmanland kämpade Birger jarl år 1251 mot sina fiender folkungarna. Han fick sina fiender i sitt våld och lät avrätta ledarna. Att slaget stod vid Herrevadsbro i Kolbäck är mycket välbestyrkt. Även i detta fall har emellertid privatforskare i Västergötland gjort gällande att både källor och forskare har fel. I själva verket skulle slaget ha stått i Västergötland. Jag skrev därför utredningen ”Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad” (2004). Därmed trodde jag att jag hade skrivit färdigt om Herrevadsbro.

När mina föräldrar och jag tillbringade några semesterdagar i Strömsholm (inom Kolbäck) i augusti 2004, hade N A Bergqvist och Olle Strömberg vänligheten att köra oss runt och förevisa sevärdheter i omgivningarna. N A Bergqvist visade bland annat minnestavlan i Kolbäcks kyrka. Jag kände visserligen till denna minnestavla över slaget, men jag hade behandlat den endast i förbigående, eftersom jag hade inriktat mig på de medeltida källorna och inte hade haft tillgång till något tillfredsställande avtryck av minnestavlans text. I Bengt Ingmar Kilströms kyrkoberskrivning fanns emellertid ett fotografi, som var så tydligt, att man kunde läsa varje bokstav och varje tecken. De andra källorna kände jag utan och innan, och när jag nu eftertänksamt läste igenom minnestavlans framställning, upptäckte jag att den inte överensstämde med någon av källorna. Därför började jag undersöka minnestavlans framställning, och undersökningen blev en bok av samma omfång som den förra. Det visade sig att minnestavlan gav oss det enda vi saknade vad gäller historiska källor, nämligen en tidig uppteckning av bygdesägnerna i Kolbäck. Slaget och avrättningarna ihågkoms under århundradena, och folket i bygden berättade om ”Birgil Jerill” och biskop ”Kåll”.

På minnestavlan omnämns biskopen inte mindre än tre gånger, och det blev därför nödvändigt att undersöka även historieskrivningen kring biskop Kol. Den är synnerligen vildvuxen och vittnar om, att man med litet fantasi kan åstadkomma mycket och med mycket fantasi vad som helst.

Jag vill framföra ett varmt tack till överstelöjtnant N A Bergqvist och filosofie kandidat Olle Strömberg, som båda har läst mina manuskript, framfört värdefulla synpunkter och hjälpt mig med sakuppgifter och nyheter. Sven Nordström, ordförande i Kolbäcks hembygdsförening, har på många sätt understött arbetet. Han har också lett arbetet med en minnesplats vid Herrevadsbro, och även på så vis har vi haft mycket med varandra att göra. Kurt Larsson, föreningens webmaster, har lagt ut uppgifter om slaget, minnesplatsen och min utredning på nätet, där man kan ta del av uppgifterna på föreningens hemsida (www.kolbacksbygden.se). Vi har även samarbetat om en folder, som han har framställt. Kolbäcks hembygdsförening har med pengar från kontot till Eva Bergqvists minne givit ett frikostigt bidrag till tryckning och spridning av

min utredning ”Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad”. Med pengar från samma konto har tryckningen av föreliggande utredning kunnat bekostas. Överstelöjtnant Sven Sandblom i Sparrsätra har liksom överstelöjtnant N A Bergqvist bidragit med militära synpunkter på fälttåget 1251. Sandblom och jag har även haft ett givande och trivsamt samarbete rörande slaget på Gestilren.

Författaren och forskaren Jan Skoglöw tackar jag för vänskapligt meningsutbyte även i denna fråga. Hösten 2004 hade han vänligheten att inbjuda mig att hålla föredrag om slaget vid Herrevadsbro under den föreläsningsserie, som han anordnade i Alingsås. Jag redogjorde då för första gången för rönen angående minnestavlan, och vi dryftade då på nytt huvudskälen i fråga om valplatsens läge. Major Ingvar Leion återkom hösten 2004 med ett genmäle mot mig. Ihärdigt och ståndaktigt vidhåller han de uppfattningar, som han redan 1990 gav uttryck för. Därigenom har han hållit meningsutbytet vid liv och givit oss andra skäl att gå vidare. På så vis har han gjort en viktig insats. Ju längre denna skriftväxling varar, desto tydligare framgår det nämligen, att motsidans skäl för Häradsvad är alltigenom felaktiga eller osannolika. Motsidans sakskäl tål hel enkelt inte närmare granskning. Ju mer närgången denna undersökning blir, desto större blir förödelsen i fiendens arsenal. Som gammal officer ägnar sig Leion åt ”skjutning med skarp ammunition”. Därför har vi blivit tvungna att besvara eldgivningen, allrahelst som han och ingen annan inledde beskjutningen med allsköns meddelanden till personer i Kolbäck och Sparrsätra. Vi tackar honom för hans viktiga insats, ty vi har fått erfara sanningen i Herakleitos’ ord: Polemos patär tån pantån (Striden är upphov till allt). Den utveckling, som Jan Skoglöw startade och Leion har drivit vidare, har eggat oss alla till förnyade insatser. En närmare beskrivning av dessa följer i slutet av boken. Ett varmt tack till er alla, meningsfränder såväl som meningsmotståndare! Läkaren Sven-Erik Johansson har även denna gång bidragit med värdefull litteratur. Med docent Mats G. Larsson har jag även denna gång dryftat åtskilliga frågeställningar, och jag är honom stort tack skyldig för värdefulla synpunkter.

Min utredning har hela tiden befunnit sig i ständig tillväxt och vuxit åt alla håll med ändringar och tillägg i det oändliga. Helen Ljungström, till vardags museiassistent vid Mölndals Hembygdsmuseum, har stor vana vid dylika arbeten. Hon har även denna gång med stort tålamod, stor flit och stor snabbhet skrivit ut mina manuskriptbuntar. Ett varmt tack för denna viktiga insats!

Lars Gahrn

Den tidiga och historiskt intressanta minnestavlan i Kolbäcks kyrka.

I

Minnestavlans text

I Kolbäcks kyrka finns en minnestavla, som tillkom redan 1610 och berättar om händelserna vid Herrevadsbro år 1251. Eftersom både innehåll och stavning är av betydelse för den följande bedömningen, skall inskriften här ordagrant återgivas:

- 1) ANNO : CHRISTJ : 1251 : STODH : ITH : SLAGH :
- 2) WID HERREVADZBROO : EMELLAN : BIRGIL : JERJLL :
- 3) KONNVNG : I : SVAERJGE : OCH : FOLCKVNGANAR : SOM :
- 4) WORO : RJCESENS : HERRAR : OCH : BJSKOP : KÅLL : I : LJN :
- 5) KIÖPING : LAGADE : SÅ : THE : BLEFVO : AFLIFVAT :
- 6) PÅ : ÖSTRA : SIDAN : OM : AELFVEN : OCH : BISKOP :
- 7) KÅLL : TOGH : ROFVET : OCH : LÅT : BJGGIA : THETTA :
- 8) TEMPEL : AF : HVJLKO : THET : SIT : NAMPN :
- 9) HAFVER : BEKOMMJT : NEMLJG : AF : KÅÅLL :
- 10) OCH : BECH * FOLCKVNGANARS : KRIGS : ÖF :
- 11) VERSTE : HET : CARL : VLFVESON *
- 12) KONNVNG . CHRJSTIERN : THEN . ANDRE : I :
- 13) DANNEMARCK : BEDREF : THET : STORE : TYR :
- 14) RANNJ : I : STOCHOLM : ANNO : CHRISTJ :
- 15) 1520 : THEN : 8 : NOVEMBRJS :
- 16) VTHI : HVILKET : TYRANNI : GOSTAF :
- 17) TROLLE : ARCHIEBJSCHOP : VTI : VPSALA : OCH :
- 18) 94 : AF : RIDDESKAPET : BLEVO : ALLE : PÅ :
- 19) EN : DAGH : AFLIFVADHE :
- 20) JONAS : SJGFRIDJ : HAEC : CVRAVIT.
- 21) ANNO : 1610 : 1)

Några ordförklaringar kanske bör tillfogas. *Anno Christi* betyder Kristi år, det vill säga: under året ... efter Kristi födelse. Jonas Sigfridi är en latinisering av Jonas (egentligen Joen) Sigfridsson, och tavlan säger att han ombesörjde ”detta” (*haec cvravit*), vilket väl bör åsyfta minnestavlans anskaffande och uppsättande, under året (*anno*) 1610.

II

Denna minnestavla är en av de första i Sverige

Minnestavlan är anmärkningsvärd på många sätt, bland annat därigenom, att den är en bland de första i riket. Endast ett fåtal är jämgamla eller äldre.

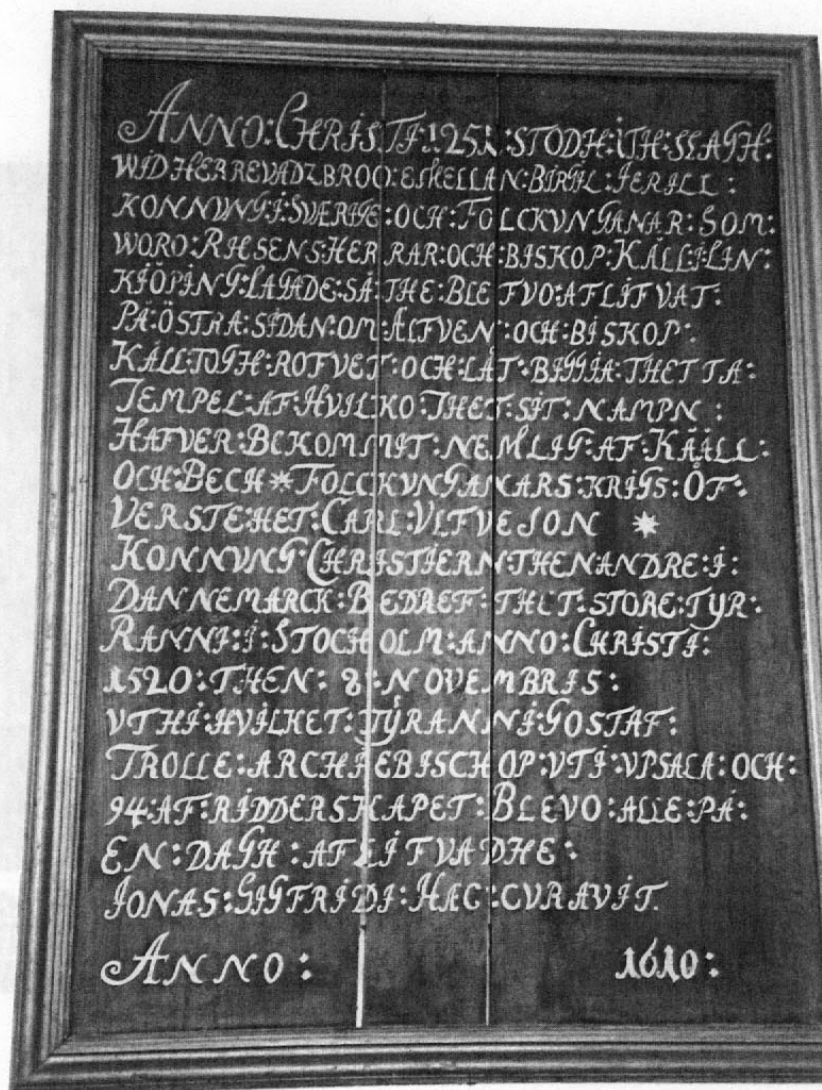
I Varnhems klosterkyrka finns en rest stenhäll med några latinska verser om Knut Eriksson, Erik Knutsson och Erik Eriksson, vilka uppges vara begravna i kyrkan. Inskriften har av Sölve Gardell blivit tidfäst till 1400-talet, av L. Fr. Läßler till slutet av medeltiden eller 1500-talet. 2)

När Johan III under senare hälften av 1500-talet lät iordningställa de föregivna konungagravarna i Vreta, försåg han Ragvald Knaphövdes och Magnus Nilssons gravstenar med historiska upplysningar om de båda konungarna. 3) På samma sätt förfor Johan III med gravvårdarna för Magnus ladulås och Karl Knutsson i Riddarholmskyrkan. Här har dock kungarna avbildats som liggande friskulpturer. 4)

Faderns gravvård i Uppsala domkyrka har fått ungefär samma utformning som Karl Knutssons och Magnus ladulås' gravvårdar. Man ser en liggande konung med krona. Gustaf Wasa är dessutom omgiven av sina två första drottningar. Gravvården har latinska inskrifter, som berättar om den döde. Dessa inskrifter tillkom 1583. I gravkoret hängde två stora trätavlor, på vilka Gustaf Wasas fäderne- och moderneanor hade målats. 5)

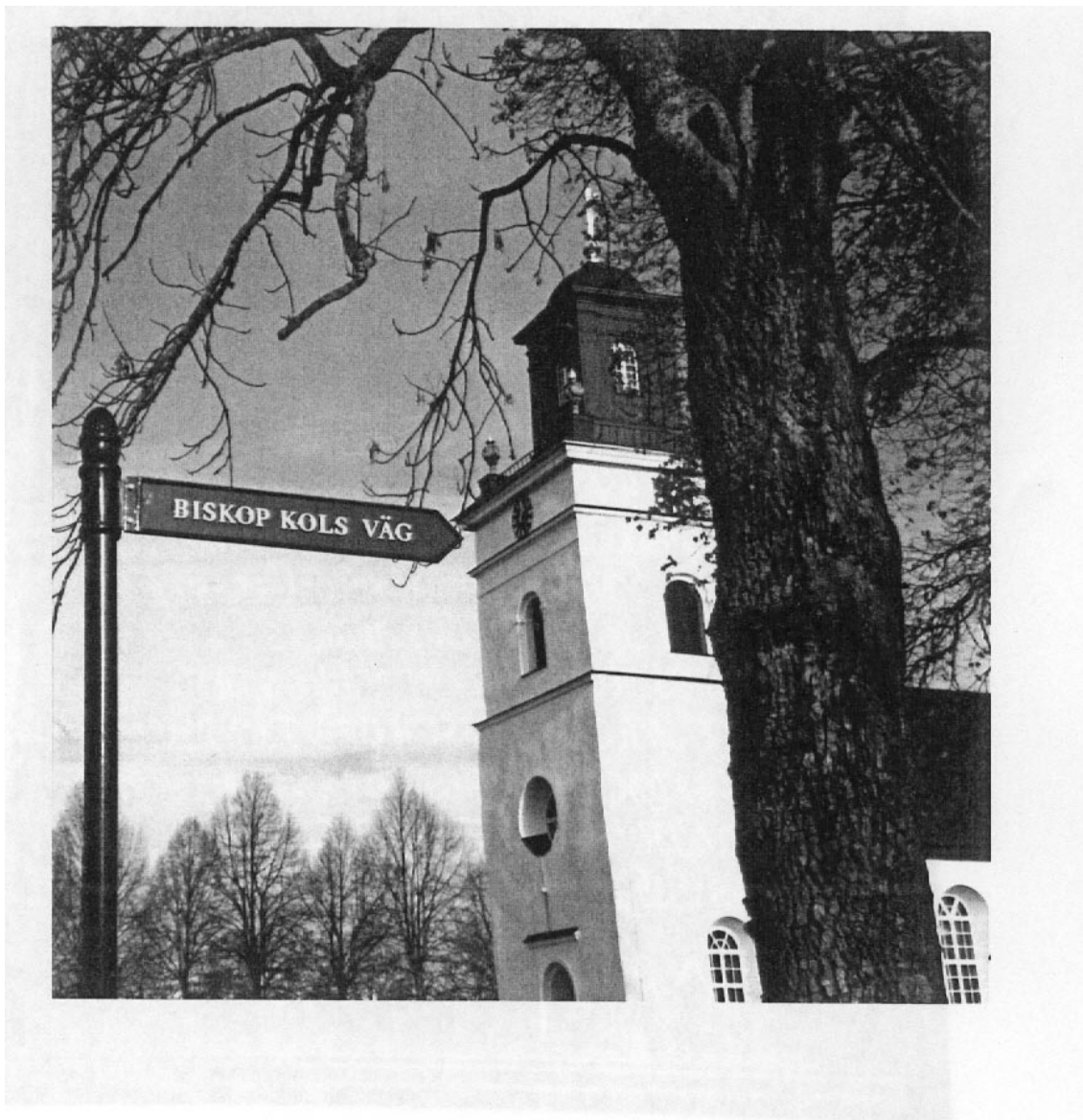
Alla dessa minnesinskrifter är äldre än minnestavlan i Kolbäcks kyrka, men de är inte jämförliga med minnestavlan. De är snarare gravstensinskrifter, som har utvecklats till epitafier. Gravstenar försågs ursprungligen endast med inskrifter utefter kanterna. Senare tillkom den dödes bild eller vapen på mittfältet. Nästa steg blev att framställa den döde som liggande bildstod och lyfta upp denna friskulptur från golvet. Denna gravvård kunde givetvis förses med längre gravinskrifter än en gravsten. Ett annat sätt att få plats med längre inskrifter och att synliggöra dem bättre var att sätta upp en minnestavla, ett epitafium över den döde, på kyrkväggen. Alla dessa inskrifter har anknytning till de begravda kungarna, och de är inte rena minnestavlor utan anknytning till kyrkans gravar. Ordet epitafium betyder just "till en grav hörande". 6)

En minnestavla utan anknytning till kyrkans gravar finns dock i Linköpings domkyrka. Den berättar i korthet kyrkans historia från den föregivna grundläggningen år 813 fram till kyrkans brand 1567. Uppgifterna är – enligt vad som antogs i stiftet på 1600-talet – hämtade från Johannes Messenius, men detta antagande är osäkert. Den ursprungliga och tyvärr förlorade originalstenen kan ha tillkommit redan under 1500-talet. (Sista historiska händelse, som omnämns, tilldrog sig 1567.) 7)

Gatuskytt vid Biskop Kols väg nära kyrkan.
 Tjundeboden ligger vid samma väg.
 Gatuskytten avtäcktes av jordhövding Mats Svengfors.

Minnestavlan i Kolbäcks kyrka.
 Texten är målad på breda plankor.
 Springorna mellan dem har vidgats, när träet torkade.
 Tavlan är därför fotograferad från sidan,
 för att man inte skall se den vita kyrkväggen genom springorna.
 Foto: Olle Strömberg.

Gatuskylt vid Biskop Kols väg nära kyrkan.
Tiondeboden ligger vid samma väg.
Gatuskylten avtäcktes av landshövding Mats Svegfors
vid 750-årsjubileet 2001.

Foto: Olle Strömberg.

(Fotografen har som namn på bilden:

Den väg som upp till himla bär.)

I Linköpings domkyrka finns en tavla, som kallas ”ARMA : GOTORVM :” (Göternas vapen) och föreställer ett lejon på tre strömmar, alltså det vapen, som numera kallas ”Göta lejon” och ingår i stora riksvapnet. Det hängdes upp i kyrkan 1588 och är alltså äldre än minnestavlan i Kolbäck. Det är dock en heraldisk målning och ej en inskriftstavla. 8)

Man kan räkna på olika sätt. Om man räknar bort epitafierna med anknytning till gravar, blir minnestavlan i Kolbäcks kyrka en av de äldsta i Sverige, och – som vi skall se – är den också en av de värdefullaste.

Noter

- 1) Minnestavlans text är avfotograferad i: Bengt Ingmar Kilström, Kolbäcks kyrka. Nr 65. Västerås Stifts kyrkobeskrivningskommitté, Sthlm 2002, s. 3. Minnestavlan är omnämnd i skriftliga redogörelser alltsedan 1667. Se: Rannsakingar efter antikviteter: På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle, I:1, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1960, s. 111. Den omnämns likaså av Olof Grau 1754. Se Grau: Beskrifning öfver Vestmanland, 1754 (nyutgiven av VLT 1904) s. 289.

På tavlan står det antagligen LÅT och inte LÄT.

Det är vanskligt att säga, om det står LÅT eller LÄT i sjunde raden, men mycket talar för att där står LÅT. Ovanför A står nämligen vänstra halvan av en ring. Å-ljudet tecknas för övrigt (i KÅLL, SÅ, PÅ, KÅLL, KÅÅLL och PÅ, raderna 4, 5, 6, 7, 9 och 18) med undre halvan av en ring. Ä-ljudet (i SVAERJGE och AELFVEN, raderna 3 och 6) stavas med ae. Ö-ljudet skrivs dels med två prickar (i ÖSTRA, rad 6), dels med en hel ring (i KRIGS : ÖF : VERSTE, rad 10). Med tanke på att varken ä-ljudet eller ö-ljudet skrivs med en halv ring, är det sannolikt att den halva ringen även i sjunde raden skall beteckna ett å, fastän den står upp och inte som i övriga fall ligger ned. Anledningen till att den står upp torde vara att skarven mellan två plankor går omedelbart till höger om A. Hellre än att måla en liggande halva på två plankor, har målaren rest halvan upp, så att den i sin helhet står på den vänstra plankan, omedelbart till vänster om skarven.

- 2) Ralph Edenheim och Ingrid Rosell: Varnhems klosterkyrka, Valle härad, Västergötland (Volym 190 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium), Sthlm 1982, s. 198-199. Försöken att tidfästa tavlan återopas hos: Lars Gahrn: Sveariket i källor och historieskrivning (Meddelanden från Historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet, nr 36), Gbg 1988, s. 120 och 193.

- 3) Sigurd Curman och Erik Lundberg, Vreta klostets kyrka (Sveriges kyrkor, Östergötland II), Sthlm 1935, s. 166-168.
- 4) Martin Olsson, Riddarholmskyrkan II (Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor II:2), Sthlm 1937, s. 378-385.
- 5) Martin Olsson (redaktör): Vasagraven i Uppsala domkyrka: Historiska, Konst- och Kulturhistoriska samt Medicinska och Antropologiska undersökningar av Martin Olsson, Torsten Lenk, Eva Bergman och Bo E. Ingelmark, Sthlm 1956, I s. 13-14 och 46. August Hahr, Studier i Johan III:s renässans II. Villem Boy. Bildhuggaren och byggmästaren (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. XIII. 2.), Uppsala 1910, s. 33-45.
- 6) Uppslagsordet Epitafium i: Svensk Uppslagsbok band 8, Malmö 1950, spalt 805.
- 7) Åke Nisbeth och Inger Estham: Linköpings domkyrka: Inredning och inventarier, 2001, s. 257-259.

Varifrån har minnestavlan i Linköpings domkyrka sina uppgifter? Hur gammal är den?

Minnestavlan i Linköpings domkyrka är tyvärr icke tillfredsställande behandlad, varför några ord skall ägnas denna. Först bör några felaktigt upplösta förkortningar uppmärksammas. Först kommer den felaktiga formen och därefter den riktiga:

adavtvm – adavctum

pomeranus – pomerano

combvstvs – combvstvm

templo – templvm.

Åke Nisbeth uppger i en bildunderskrift minnestavlan vara ”Kopia från omkr. 1660 av ett försvunnet original från tiden omkr. 1600.” Å andra sidan hävdar han: ”att det är uppgifter från Johannes Messenius som ligger till grund för tavlan(s) text är under alla omständigheter fullt klart.” Messenius återvände emellertid till Sverige först i slutet av 1608 (Henrik Schück, Messenius: Några blad ur Vasatidens kulturhistoria, Sthlm 1920, s. 44-47.) För att få ihop tavlans uppgifter krävs ingående forskning, och det är högst osannolikt att tavlan skulle ha tillkommit före 1610, om Messenius skulle ha lämnat uppgifterna.

Det är dock långt ifrån ”fullt klart”, att uppgifterna kommer från Messenius. Detta var hos Hakvin Spegel endast en förmodan. (Det, som på stenen står, ”synes vara av Messenio upptecknat”.) Hos Rhyzelius blir denna förmodan en fastslagen sanning, och Rhyzelius – som vanligt fantasifull – påstår rentav att Messenius lät hugga inskriften i sten. Messenius skulle alltså vara upphovsman till en minnestavla i en domkyrka och i en stad, där han

aldrig har verkat och där han har vistats enbart som tillfällig gäst! Nisbeth följer Spegel och Rhyzelius så till vida, att han anser det vara ”under alla omständigheter fullt klart”, att uppgifterna kommer från Messenius. Hur förhåller det sig då?

Frågan visar sig vid närmare påseende och undersökning vara mer invecklad och besvärlig än man skulle vänta sig. På tavlan omtalas händelser i samband med tio årtal. Hur många av dessa uppgifter återfinner man hos Messenius? Går vi till hans biskopskrönika, återfinner vi uppgifterna för 813, 1400, 1465 och 1499. Däremot återfinns icke uppgifterna för 1251, 1260, 1416, 1490, 1546 och 1567. Härvid är att märka att för 1251 och 1260 nämns själva händelsen men inte årtalet. (Johannes Messenius, *Chronicon episcoporum per Sveciam, Gothiam & Finlandiam, Stockholmiae 1611*, s. 51-52, 57 och 63. Endast fyra av tio årtal återfinns alltså i biskopskrönikan.

Går man till Messenius’ stora historieverk *Scondia illustrata*, återfinner man hälften av årtalen på minnestavlan. Där omtalas som sagt händelser i samband med tio årtal. Vad gäller 1251, 1400, 1499, 1546 och 1567 har Messenius med vederbörande uppgifter (*Scondia* II s. 38-39, III s. 39, IV s. 57, V s. 100 och VI s. 49). Vad gäller årtalen 813, 1260, 1416, 1490 och 1465 saknas emellertid vederbörande uppgifter (I s. 62, II s. 47, III s. 46, IV s. 46-47 och IV s. 24-25). Att märka är att biskop Kettils död på tavlan uppgives ha ägt rum 1465, men att Messenius omnämner biskopens död under 1466 (*Scondia* IV s. 26 och XV s. 83). Det sägs i och för sig inte att Kettil skulle ha avlidit 1466, men onekligen får man lätt intrycket att så var fallet. (Biskopen dog – som minnestavlan och biskopskrönikan helt riktigt uppger – 1465.)

Om vi nu sammanräknar uppgifterna i biskopskrönikan och *Scondia*, finner vi att tre av tio årtal på minnestavlan saknas hos Messenius, nämligen årtalen 1260, 1416 och 1490. Ytterligare några omständigheter bör påpekas. I biskopskrönikan hävdar Messenius att Linköpings domkyrka skulle ha grundats 813, men denna uppgift lyser med sin frånvaro i *Scondia*. Årtalet, som måste vara avhängigt av uppgifter hos östgöten Johannes Magnus, är fullständigt felaktigt, och det har Messenius vid närmare begrundande insett. Om Messenius skulle ha sammanställt årtalen senare, när han arbetade med *Scondia*, vore det underligt om han hade tagit med detta årtal. Enligt minnestavlan tillbyggdes domkyrkan med fyrtio alnar åt öster, och året skulle ha varit 1260. I biskopskrönikan har Messenius visserligen med uppgifterna om kyrkans tillbyggnad, men årtalet 1260 saknas. I stället har han en ytterst svävande tidsangivelse: ”sedan tiden hade gått efter kristendomens rikliga tillväxt” (*progressu temporis post vberiora Religionis incrementa*). Inte ens århundradet uppgivs, och utifrån sammanhanget framgår endast att utbyggnaden skedde mellan 813 och 1400. Uppenbarligen hade Messenius mycket gärna uppgivit årtalet, om han hade kunnat.

Att tavlans uppgifter kommer från Messenius är således högst osäkert.

Flera tolkningsmöjligheter finns. Messenius kan ha hämtat sina uppgifter från minnestavlans föregångare. (Men varför tog han i så fall inte med årtalet 1260? Kan minnestavlans föregångare ha haft färre uppgifter än den bevarade tavlan?) Messenius och minnestavlan kan ha utnyttjat samma källor. Minnestavlans uppgifter kan vara hämtade från Messenius och andra uppgiftssamlingar. Vi kan alltså inte närmare tidfästa minnestavlan. Dess föregångare kan vara äldre än 1610.

Enligt Rhyzelius skulle tavlans inskrift (eller åtminstone början) ha varit inhuggen ”i en sten”, som är till finnandes liggande ”på kyrkiogolfwet” och skulle vara originalet till minnestavlans inskrift. Ännu på hans tid skulle båda inskrifterna ha funnits i domkyrkan. Originalen påminner alltså i fråga om sitt läge om en gravsten. Ytterligare en iakttagelse skall göras. Fyra av de tio årtalsangivelserna gäller kyrkans byggnadshistoria, fyra gäller eldsvådor, en gäller en kröning och en, den avslutande, en biskops dödsfall: ”År 1465 dog Kettil, biskop i Linköping.” Biskop Kettil Karlsson Vasa är den ende omnämnde av alla linköpingsbiskoparna. Man skulle alltså kunna tolka stenen som en gravsten över biskopens verkliga eller föregivna grav eller som ett mellanting mellan gravsten och epitafium. Årtalet 1567 för domkyrkans brand är tavlans yngsta årtal, och tavlan har tillkommit på föranstaltade av någon, som har varit angelägen om att framhäva denne biskop av Vasa-ätten. Man har anledning att i första hand tänka på Johan III, som ju själv tillhörde Vasaätten och försåg flera konungagravar med värdiga minnesmärken. Den liggande inskriftsstenen skulle närmast ha varit en motsvarighet till Ragvald Knaphövdes och Magnus Nilssons gravstenar i Vreta klosterkyrka. (Om stenen hade kommit på plats redan under senare hälften av 1500-talet, är det emellertid märkligt att Messenius inte skulle ha uppmärksammat den och tillägnat sig dess uppgifter. I sin bok *Tumbae* från 1611 har han samlat gravstensinskrifter. Detta är dock endast ett sannolikhetsskäl utan bevisvärde.) Man kan också erinra om att Östergötland fram till 1618 styrdes av hertig Johan av Östergötland (1589-1618), son till samme Johan III och alltså en prins av Vasa-ätten. Det är alltså vanskligt att tidfästa inskriften, men den kan ha tillkommit tidigare än man förut har tänkt sig.

Vid förnyad undersökning visar det sig betyda ganska litet att minnestavlans uppgifter saknas i boken *Tumbae* av Johannes Messenius. Från Uppsala, Stockholm och Vadstena meddelar Messenius ett överflöd av gravstensinskrifter. Där har han uppenbarligen själv varit och skrivit av inskrifter, men från Linköping är meddelandena mycket magra. Linköping avklaras på en sida och två rader. Han meddelar att konungarna Olaus Skotkonung, Amundus Annosus och Amundus vilis ligger begravda här, men dessa uppgifter har han inte hämtat från några gravstenar utan från Johannes Magnus' lögnaktiga krönika (Gahrn, *Sveariket i källor och historieskrivning*, 1988, s. 220). Han meddelar vidare att fru Ebba, maka till herr Erik

Noter

Abrahamsson från Loholmen, ligger begravnen i kyrkan liksom herr Sten, konung Gustafs (Gustaf Wasas) son, men några gravinskrifter meddelas icke. Dessutom får vi veta att "Dux Johannes" (Jon jarl) ligger begravnen i kyrkan, och den latinska versen på hans gravsten återges (Johannes Messenius, *Tymbae, Holmiae* 1611, kap. 18 s. 48-49). Hade Messenius själv varit på besök i Linköping, skulle han ha skrivit av åtskilligt mycket mera. Möjligen kan han ha besökt orten så hastigt att han ej hunnit med att göra mera omfattande anteckningar, men hur som helst är skildringen ytterst ofullständig vad gäller Linköping.

8) Nisbeth och Estham 2001 s. 258-260.

1707.

1223—1268.

Biskopen och Kansleren Kols i Stregnäs Testamente af penningar till kyrkor och kloster, samt sina barn och en tjenare Assur, med uppdrag åt Abbedissan och Konventet i Risberga, att exequera detsamma, så snart säker underrättelse ingått om hans död.

A. 3. n.

C. dei gracia stregnensis ecclesie Episcopus, et Cancellarius Regis Suecie, Reuerende domine eadem gracia Abbatisse in Rishberc, atque dilecte sorori sue totique conuentuj sanctimonialium ibidem. oracionis deuote suffragium. salutare. Cum omnes nos uiam vniuerse carnis intrare deuitare non possumus. necessarium nobis est et oportunum. ut de temporalibus nobis, que sempiterna sunt procuremus. Hinc est quod prehabite et vniuersali dileccioni uestre intimamus. primum deo gracias agentes. quod omnia debita que claustro uestro pro scintilla nostra. id est filia, persoluere tenebamur persoluimus, cum effectu. Notum eciam uobis sit et vniuersis, quod cathedrali ecclesie nostre stregnensi quatuor Marcas argenti duas pro testimonio, et duas pro debito psalterij assignamus. et quilibet (!) claustro regule sancti Benedicti in nostra diocesi constituto, duas Marcas argenti assignamus. Fratribus eciam maioribus in westraarus libros quos a nobis tenent inconcesso assignamus. et fratribus minoribus in østraarus. et fratribus maioribus in sicthunia et fratribus minoribus in sudhercopia, cuilibet claustro, duas Marcas argenti, assignamus et cuilibet ecclesie tantum in nerchia. de nostris denariis, dimidiam Marcham denariorum assignamus. Eciam fidei famulo nostro Asur qui nobis diutino labore subseruiuit et indefesso. sedecim Marcas argenti et uiginti Marcas gottensium denariorum quos apud uos seruastis assignamus. quod super est. prout uestra prouiderit discrecio, filiis nostris disponatis. Istam nobis coudicionem, et beate marie virginis filio, honorem. si de medio nos migrare contigerit, facientes. Ne igitur nostro testimonio quod adhuc uita comite disposuimus. quisquam contraire presumat. litteras nostras cum sigillo tradidimus Roboratas. de omnibus uero hiis nichil disponatis donec de nostra uita siue morte certitudinem habeatis.

Sigillet skadadt, på en ur brefvet klippt remsa.

Biskop Kols testamente.

Avtryck av den latinska texten, som har offentliggjorts i Svenskt Diplomatarium (SD 2 nr 1707 s. 643). Testamentet är översatt på sidorna 105-106 och ingående behandlat på sidorna 106-107 längre fram.

Minnestavlans budskap

Minnestavlan vill varna för segrande konungar, stödda av katolska biskopar.

Minnestavlan är så tidig, att man enbart därigenom får misstanken, att syftet inte är uteslutande historiskt utan även sedelärande. *Historia magistra vitae* (Historien är livets läromästarinna), har den romerske talaren och filosofen Cicero skrivit, och hans tanke om historien var i högsta mätto levande för 1600-talets svenskar. Vad som var det viktiga och väsentliga i berättelsen om händelserna vid Herrevadsbro framgår av den andra händelse, som minnestavlan berättar om. På raderna 12-19 förtäljes om Stockholms blodbad, som inte har någon särskild koppling till Kolbäck men onekligen är ett motstycke till de blodiga avrättningarna vid Herrevadsbro.

Innan jag går vidare måste jag vidröra ett märkligt förhållande. Att döma av raderna 16-19 skulle både ärkebiskop Gustaf Trolle och 94 medlemmar av ridderskapet ha blivit avrättade. I själva verket var ärkebiskopen konung Christierns handgångne man. Med sina anklagelser mot de övriga svenskarna inledde han den händelseutveckling, som ledde till blodbadet. Ärkebiskopen fortsatte i den danske kungens tjänst och sårades till döds i kamp för honom under slaget vid Öxnebjerg på Fyn år 1535. Han har gått till historien som en av Sveriges värsta förrädare. Skulle minnestavlans författare verkligen icke ha känt till detta? Har han av misstag trott att även Trolle hörde till offren? Detta kan icke uteslutas, men ett sådant misstag är mindre sannolikt.

Man kan tänka sig att målaren helt enkelt har glömt att sätta ut ett verb. Efter orden: "Uti vilket tyranni Gostaf Trolle archiebisshop uti Upsala" kan man tänka sig att det skulle ha stått: var, deltog, medverkade eller dylikt, men att målaren glömde detta ord. Det var desto lättare att glömma verbet som tre ord (archiebisshop uti Upsala) skulle föregå ordet var, deltog eller medverkade. En annan lösning skulle kunna vara att verbet helt enkelt är underförstått. Särskilt i latinet är det vanligt att utelämna verbet, om detta anses vara självklart eller lätt att underförstå. 1)

Mycket talar mot uppfattningen att Gustaf Trolle skulle ha betraktats som offer för blodbadet och inte som anstiftare. Jag börjar med sannolikhetsskäl. Dels var Trolles livsgärning välkänd för att inte säga okänd. Dels låg blodbadet förhållandevis nära i tiden. Ärkebiskopen har gått till historien som en av Sveriges mest hatade förrädare. Till och med hans efterträdare, Johannes Magnus, har Sten Sture som hjälte och Trolle som förrädare. Trolle var en av de

katolska biskopar, som lade sig i riksstyrelsen och gick danskarna till handa, och som Gustaf Wasa följaktligen avskydde av allt sitt hjärta. Blodbadet låg vidare endast 90 år och Trolles död bara 75 år tillbaka i tiden, när minnestavlan tillkom.

Ett annat sannolikhetskäl är följande: Stockholms blodbad blir ett fullständigt motstycke till händelserna vid Herrevadsbro, om vi förutsätter att Trolle var medverkande och inte offer. I båda fallen berättas nämligen om en segerrik konung – låt vara att den ene egentligen var enbart jarl – som efter sin seger med hjälp av en romersk-katolsk biskop ställde till med ett blodbad och avrättade sina besegrade fiender.

Tyngre än dessa två sannolikhetskäl väger ett tredje skäl. Vad gäller Stockholms blodbad bygger minnestavlan på Olaus Magnus och Johannes Magnus. Olaus Magnus är ensam om att hävda att 94 människor skulle ha avrättats, och detta antal finns på minnestavlan. Om man gör gällande att tavlans författare trodde att även Gustaf Trolle skulle ha avrättats, blir antalet avrättade dock 95 och inte 94.

Dessa skäl väger tungt, men trots allt står det som det står på tavlan, och om vi förutsätter att insikterna i samtidshistoria var dåliga, kan ett misstag mycket väl ha uppstått. Vad gäller Stockholms blodbad har Jonas Sigfridi hämtat uppgifter från Olaus Magnus. Han har av allt att döma anlitat även Johannes Magnus – åtminstone för en annan uppgift. Om man inte kände till Gustaf Trolles öden från andra källor, kunde man av bröderna Magnus' krönikor få uppfattningen, att även Gustaf Trolle skulle ha avrättats i blodbadet. (Jag återkommer till detta ämne.) Vi kan därför inte utesluta att författaren har räknat även ärkebiskopen till offren.

Tavlans författare omtalar inte uttryckligen vad han tyckte om avrättningarna vid Herrevadsbro, men i fråga om Stockholms blodbad är han mycket klar. Det var fråga om ett stort tyranni, och ordet tyranni upprepas (raderna 13-14 och 16). De avrättade uppgives tillhöra ridderskapet, en titel med god klang, och någon skuld hos de avrättade icke ens antyds. Författaren berättar att 94 av ridderskapet blev avlivade, alla på en och samma dag. Det förefaller som om han anser att det blev väl många avrättningar på denna korta tidsrymd. Blodbadet var således en ur alla synvinklar förfärlig tilldragelse. Går vi så till Herrevadsbro, antyds icke heller i detta fall att de avrättade skulle ha ådragit sig någon skuld. Offren för detta blodbad var – påpekas det – ”riksens herrar”, och sådana borde ju icke behandlas hur som helst.

År 1610 hade man anledning att varna för konung Sigismund och den romersk-katolska motreformationen.

Man har alltså anledning att frukta segrande konungar i förbund med romersk-katolska biskopar. Vem vill författaren varna för? Vill han varna för Christian IV i Danmark? Knappast. År 1610 hade 40 år förflutit sedan Sverige senast var

invecklat i krig mot Danmark, och författaren kunde inte ana, att ett nytt krig skulle bryta ut året därpå. Christian IV var god lutheran och hade inga blodtörstiga katolska biskopar i sitt följe. De katolska biskoparnas handgångne man var däremot kung Sigismund av Polen, som låg i krig mot svenskarna för att återerövra sin svenska kungakrona. Han ville också återinföra den romersk-katolska tron i Sverige, och den katolska motreformationen startade många blodiga förföljelser ute i Europa. Bartolomeinatten eller Parisiska blodsbröllopet 1572 är den mest kända händelsen. I det lutherska Sverige följde man vad som hände ute i världen. Särskilt alltifrån 1620-talet framhölls i bönedagsplakaten papisternas förföljelser av de evangeliska. Därmed gick budskapet ut till samtliga gudstjänstdeltagare i hela riket. Prästerna hade – som Sverker Arnoldsson påvisar – en viktig uppgift i krigspropagandan. 2) Under Johan III:s tid hade många präster ytterst beslutsamt gjort motstånd mot Röda boken med dess katolicerande inslag. Efter kungens död och innan konung Sigismund hade hunnit tillträda hade prästerskapet drivit igenom Uppsala mötes beslut med dess lutherska bekännelse. Under tvisterna mellan hertig Karl och konung Sigismund hade hertigen stöd framför allt bland de ofrälse stånden med prästerskapet i spetsen.

I denna propaganda har således även minnestavlan i Kolbäcks kyrka ingått. Den är en påminnelse om att segrande konungar med stöd av katolska biskopar kunde ställa till med blodbad. Den är ett motstycke till det kända latinska tänkespråket: *Vae victis!* (Ve de besegrade!) Liksom alla sanningar är också denna tidlös och beaktansvärd även i våra dagar, då man avrustar det svenska försvaret i en omfattning, som väcker omvärldens förvåning och i vissa fall även oro.

Minnestavlans upphovsman var en stridbar motståndare till alla försök att återinföra katolicismen.

Ovanstående slutsatser om minnestavlans budskap drog jag utifrån tavlans innehåll. Givetvis kom jag då på tanken, att jag borde undersöka tavlans upphovsman för att se, om redogörelserna för hans levnadsöde kunde bestyrka mina slutsatser. Det visade sig omedelbart, att så var fallet. Jonas Sigfridi Medelpadus eller Joen Sigfridsson var en stridbar motståndare till alla försök att återinföra katolicismen.

År 1576 påbjöd Johan III en ny gudstjänstordning, kallad ”Röda boken”. Det lutherska prästerskapet, eller åtminstone den stridbaraste delen, bjöd beslutsamt motstånd mot gudstjänstordningen på grund av dess katolicerande inslag. Jonas Sigfridi prästvigdes i Västerås 1580 ”och blev, då han icke godtog konung Johans liturgi, 1581 satt i fängelse samt 1583 frändömd ämbetet och förvisad från Västerås, där han tydligen fått något förordnande” (Gunnar Ekström). Icke desto mindre blev han utnämnd till kyrkoherde i Kolbäck 1588. År 1593 deltog

han i Uppsala möte, som innebar att Sveriges prästerskap efter konung Johans död förbjöd Röda boken och beslöt att Sverige skulle vara ett lutherskt rike. År 1599 blev han kontraktsprost. Utnämningarna till kyrkoherde och kontraktsprost samt valet till deltagare i Uppsala möte är tre tecken på att han var en ledare, men det finns fler. Han deltog i riksdagarna i Linköping 1600, Stockholm 1602, Norrköping 1604 och Örebro 1617. Alla dessa präglades mer eller mindre av kampen mot katolicismen. År 1598 hade hertig Karl besekrat konung Sigismund i slaget vid Stångebro och fått de kungatrogna rådsherrarna i sitt våld. På Linköpings riksdag, där Jonas Sigfridi var med, blev de dömda till döden och avrättade, eftersom de inte erkände sig skyldiga och ville begära nåd. Här såg herr Jonas själv att segrande furstar kunde ställa till med blodbad för sina fiender. Han behövde inte någon större inlevelseförmåga för att begripa att även konung Sigismund kunde företaga dylika utrensningar, och att även han själv som ledande motståndsmän i så fall kunde råka illa ut. År 1605 var han med och undertecknade uppsägelseskraften, varigenom svenskarna uppsade konung Sigismund tro och lydnad. 3)

Endast ett fåtal av minnestavlans uppgifter är ditsatta enbart av historiskt intresse.

Några uppgifter har tagits med enbart av historiskt intresse, men de är inte många. Följande uppgifter behövdes inte för att lyfta fram tavlans sedelärande budskap:

Avrättningarna ägde rum öster om älven.

Biskop Kol lät bygga Kolbäcks kyrka med hjälp av krigsbytet.

Kolbäck har fått namn efter biskop Kol och ordet bäck.

Folkungarnas krigsöverste hette Carl Ulfveson.

Dessa uppgifter hade kunnat utelämnas. De har kommit med på grund av historiskt intresse, men de är som sagt inte många.

Tavlans syfte är icke att tala om att slaget stod i Kolbäcks socken.

Minnestavlans syfte är således inte tillkommit enbart för att erinra om slaget. Huvudsyftet är att varna för främmande erövrare. Minst av allt är dess syfte att inskräpa, att slaget stod här i Kolbäcks socken och ingen annanstans. Detta var ännu en obestridd sanning, och först ett århundrade senare skulle Andreas Olavi Rhyzelius komma på den förfelade tanken att slaget skulle ha stått vid Häradsvad i Västergötland. Dessa påpekanden ökar tavlans värde som källa för oss: Den tillkom inte för att bevisa något av det, som vi i våra dagar arbetar med att bevisa. Tavlans framställning är således inte partisk eller tillrättalagd i dessa avseenden.

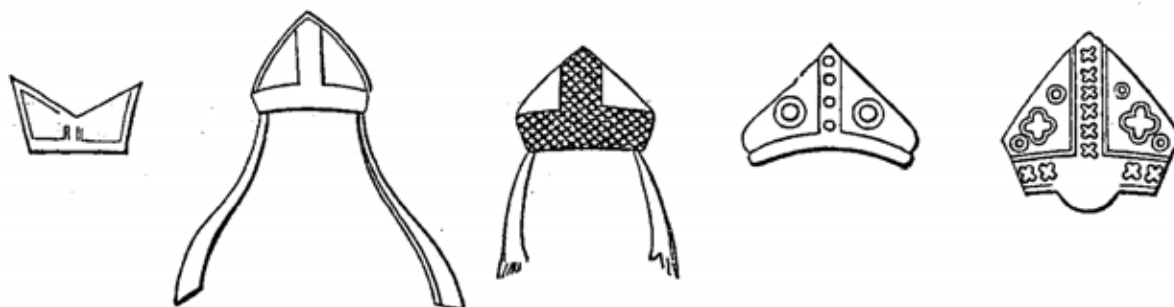
Noter

Två av minnestavlans huvudsatser börjar med "och".

- 1) Förutsättningen för uppfattningen att Gustaf Trolle icke skulle räknas till de avrättade är att en huvudsats skulle kunna börja med och: Och 94 af ridderskapet blevo...(raderna 17 och 18). Två huvudsatser på tavlan börjar bevisligen med och (raderna 4 och 6). Tre huvudsatser börjar med subjekt utan föregående och (raderna 10, 12 och 20). Härvid är att märka att huvudsatserna, som börjar med subjektet, inleder något helt nytt, medan huvudsatserna med och i början innehåller en fortsättning av det föregående. Satsen "och 94 af ridderskapet blevo" skulle kunna vara just en sådan fortsättning av det föregående. Om man ser till minnestavlans språkbruk, är det således ingenting som hindrar att "och 94..." skulle kunna inleda en ny huvudsats.

Minnestavlans text är skriven med omsorg, men där finns ett uppenbart fel. På rad 18 står "BLEVO" i stället för "BLEFVO". (Rätt stavning av detta ord finns på rad 5, BLEFVO.)

- 2) Sverker Arnoldsson, Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget, i: Historia om trettioåriga kriget, redigerad av Göran Rystad, Sthlm 1963, s. 20-21, 28-30, 34-35 och 39.
- 3) Gunnar Ekström, Västerås stifts herdaminne I:2, Västerås 1949, s. 160-162. Gunnar Ekström, Västerås stifts herdaminne II:1, Västerås 1971, s. 548-549.

**Biskopshattar från
omkring 1165, 1191, 1257, 1275 och 1325.
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)**

IV

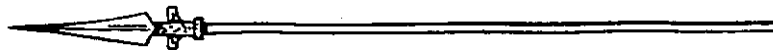
Minnestavlans uppgifter kommer från bygdesägner i Kolbäck.

Minnestavlans uppgifter kommer ej från Erikskrönikan.

Kan minnestavlans uppgifter vara hämtade ur skriftliga källor? Svaret är nej. Viktigast är Erikskrönikan, men nästan alla dess uppgifter saknas på tavlan. Enligt Erikskrönikan kämpade jarlen mot folkungarna, som hade med sig svenska, danska och norska krigsmän. Tavlan nämner endast folkungarna. Krönikan berättar att Birger jarl och biskop Kol gav folkungarna löfte om säkerhet och svor eder och sade sig vilja ha förlikning, att folkungarna lade ned sina vapen och gick över en å till Birger jarl och biskop Kol, att de blev svikna i sin berättigade tilltro, att Birger jarl lät halshugga folkungarna. 1) Alla dessa uppgifter saknas på tavlan. Å andra sidan har tavlan uppgifter, som saknas i Erikskrönikan: Händelserna inträffade 1251, ett slag utkämpades, biskop Kol hörde hemma i Linköping, biskopen lagade så att folkungarna blev avlivade, avrättningarna ägde rum öster om älven, vattendraget kallas för älv, biskop Kol tog hand om rovet och lät bygga Kolbäcks kyrka, templet har fått namn av Kol och bäck. Junker Karl hette även Ulveson. Birger jarl var konung. Alla dessa uppgifter saknas i Erikskrönikan.

Fem uppgifter från Erikskrönikan saknas således på tavlan. Denna har i gengäld tio uppgifter, som saknas i krönikan. Givetvis kan tavlans författare ha utelämnat åtskilliga uppgifter från Erikskrönikan, om han har byggt på denna källa, och därför väger det mindre tungt att uppgifter från krönikan saknas på tavlan. Förhållandet att Erikskrönikans uppgifter saknas blir dock mycket intressantare, när vi finner att tavlan har tio uppgifter, som kommer från annat håll än Erikskrönikan.

Några likheter kan dock antecknas. Namnen Herrevadsbro, Birger jarl, biskop Kol, folkungarna och Carl nämns i båda källorna, liksom avrättningarna. Vad gäller fyra av de fem namnen har tavlan dock andra namnformer än krönikan, och i det femte fallet ger tavlan i motsats till krönikan son-namnet Ulveson. I fråga om avrättningarna meddelar tavlan i motsats till krönikan var dessa har ägt rum. När det finns påtagliga olikheter även vad gäller likheterna, är det uppenbart att Erikskrönikan inte är tavlans källa.

Minnestavlans uppgifter kommer ej från annalerna.

Kan tavlans uppgifter vara hämtade från annalerna? Även i detta fall är svaret nej. Ur annalerna kan man hämta att Knut Magnusson, Filip Petersson och Filip Knutsson avrättades, att jämte dem många tyskar avrättades, att Knut Magnusson och en av männen med namnet Filip var söner till fru Katarina, dotter till konung Erik II. 2) Dessa uppgifter saknas på tavlan.

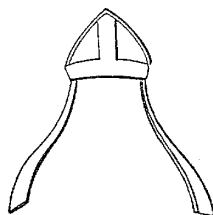
Därutöver har tavlan åtta uppgifter, som saknas både i annalerna och i Erikskrönikan. (De är uppräknade ovan i avsnittet om Erikskrönikan. I annalerna finns dock årtalet 1251 och uppgifterna om ett slag.)

Likheterna mellan tavlan och annalerna är följande: Händelserna ägde rum 1251, de ägde rum vid Herrevadsbro, ett slag utkämpades, avrättningar ägde rum efter slaget. Härvid är att märka att endast två av fem annaler har årtalet 1251. De andra tre har årtalet 1252 (i ett av fallen både 1252 och 1262). Vidare är ortnamnsformerna påfallande olika (Herrevadsbro mot Hervadsbro och – i två fall – Hervadså). I motsats till annalerna saknar tavlan namn på de avrättade.

Tre av de fem annalerna omtalar att ett slag utkämpades, men tavlans uttryckssätt är anmärkningsvärt. När man omtalar någonting, som är känt för en själv och för andra genom böcker eller allmän historiekunskap, omtalas det i bestämd form: slaget vid Herrevadsbro, här stod slaget vid Herrevadsbro. Tavlan omnämner dock inte slaget i bestämd form: Anno Christi 1251 *stod ett slag vid Herrevadsbro* (STODH : ITH : SLAGH : WID HERREVADZBROO). Så hänvisar man inte till något, som är känt för en själv och andra genom böcker och allmän historiekunskap.

Namnformen Herrevadzbroo är icke hämtad från källorna utan från Kolbäcks socken.

Minnestavlans namnformer är mycket intressanta. Först ut är Herrevadzbroo, men denna namnform är icke hämtad från de skriftliga källorna, som alla har den äldre formen Hervadsbro. Minnestavlans namnform från 1610 är första belägget för ett binde-e mellan Her- och -wad-, och nästa belägg, den ungefär samtida övergångsformen Herevadensem pontem hos Messenius, antyder att namnformen med binde-e ännu var ny. 3) Minnestavlans namnform återger alltså folkmålsuttalet hos ortsbefolkningen i Kolbäck.

Minnestavlans namnform Birgil kommer inte från källorna utan är en i sen tid utvecklade namnform, som förekom bland allmogen.

Birger jarl omtalas på minnestavlans, som har den märklige namnformen *BIRGIL JERJLL*. Den är icke hämtad från de historiska källorna. Erikskrönikan kallar honom birge järl, birge jerl och Birge jerl. I annalerna omtalas han visserligen ej i samband med slaget vid Herrevadsbro, men han omnämns i många andra sammanhang som: Bergerus dux Swecie secundus (Berger, Sveriges hertig, den andre, underförstått: med det namnet), Byrgerus iaerl, Byrgerus dux jarll, dux Birgerus secundus (hertig Birger den andre), Birgerus iunior factus est dux (Birger den yngre gjordes till hertig), Birgerus dux dictus iaerl (hertig Birger, kallad iaerl), Birgerus dux, Birgerus jaerl factus fuit dux Suecie (Birger jaerl gjordes till Sveriges hertig), Birgerus dux, Birgerus, Birgerus nobilissimus dux, dictus Jerll (Birger, den synnerligen framstående hertigen, kallad Jerll), Birgerus Jerll, eximius dux (Birger Jerll, den utmärkte hertigen), Birgerus Jerll dux (hertig Birger jarl). 4) Av dessa tretton belägg från annalerna är förnamnet Birger helt oförvanskat i tolv fall. Endast den lätt förvanskade formen Berger är att anteckna. I sju av de tretton fallen finns namnet jarl med. Endast en gång är det oförvanskat, och i de övriga fallen uppträder formen järl med olika stavningar. Det latinska ordet dux användes i Sverige om både jarlar och hertigar. Birger jarl var den siste jarlen, och hans yngre söner de första hertigarna. För historieskrivarna, som arbetade efter hans tid, betydde dux helt enkelt hertig. När Birgers titel jarl är med förklaras i sex av de sju fallen att han är dux, hertig. I två av fallen heter det, att hertig Birger kallades järl och i ett av fallen att Birger järl gjordes till Sveriges hertig. I detta sistnämnda fall är det tydligt att författaren ser järl som ett tillnamn och inte en ämbets titel. När Birger blev dux, blev han i själva verket jarl, men för denne författare var järl hans tillnamn redan vid ämbetsstillträdet. Man har därför anledning att misstänka, att även åtminstone några av de andra författarna, vilka nämner Birger som både dux och jarl eller järl, inte var på det klara med att även järl och jarl var en ämbets titel.

Vi går nu över till de andra skrivningarna: birger iaerl (Prosaiska krönikan, efter 1449), Byrger Jerl (Lilla rimkrönikan, efter 1449), Dux Birgerus (hertig Birger, Ericus Olai, före 1486), Birger Jerl (Olaus Petri, 1530- och 1540-talen), Byrger Jarl (Laurentius Petri, senast 1559), Birgerus Ierlo (Johannes Magnus, död 1544, krönikan utgiven 1554), Birgerus Jerl (Vastovius 1623). 4)

I källor och historieverk är namnet Birger i stort sett oförvanskat. Undantagen är endast formerna Birge i Erikskrönikan och Berger (latiniserat Bergerus) i en annal. Minnestavlans namnform Birgil kommer alltså icke från de historiska källor, som nämner händelserna vid Herrevadsbro.

Birgil är i själva verket en i sen tid utvecklade form av Birger. Roland Otterbjörk skriver att Birger var ett medeltida stormansnamn genom de

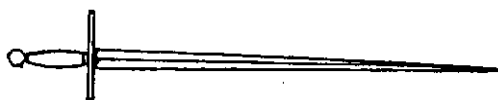
östgötska folkungarna. ”Sedan huvudsakl. bondenamn i växlande former: *Berge*, *Beriel*, *Birgel*, *Böril* jämte *Börje*, för vilket namn Birger tidvis har uppfattats som en mera korrekt form”. 5) Tack vare det stora verket Sveriges medeltida personnamn kan vi se att de första beläggen för just Birgil dyker upp under 1400-talets senare hälft: Birgill (1457), Birgil- (1484 och 1493), Birgill (1486), Byrgil (1509), Birgiil (1511). Enligt denna utredning var namnet under senare delen av medeltiden ett ”bondenamn med former såsom *Beriel*, *Börie*.” 6) Detta innebär att Birgil är en sent utvecklad namnform, som man kan förvänta sig att påträffa bland bondeallmogen.

Ordformen ”järill” på minnestavlan är icke belagd i någon annan källa eller skrift och har uppstått genom påverkan av den i sen tid utvecklade namnformen Birgil.

När beläggen för namnet Birger genomgicks, fick vi även beläggen för tillnamnet eller titeln jarl. Det framgick att ordet vanligen skives järll och sällan jarl. Andra skrivningar finns icke.

Varifrån kan minnestavlans ordform ”järill” komma? Den kommer alltså icke från källorna, som berättar om händelserna vid Herrevadsbro, och överhuvudtaget finns inte något belägg för att järll skulle kunna skrivas järill. Det enda som jag har funnit är, att ordet i fyra fall stavas med dubbelt l, en gång jarll och tre gånger Jerll, i annalerna. Formen järill har jag dock sökt förgäves. Jag har undersökt Schlyters Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar, K. F. Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltidsspråket och Svenska Akademiens Ordbok, men ingen av dem känner ordformen järill. Magnus Lundgren, Erik Brate och E. H. Lind har bland sina belägg för medeltida personnamn tre olika namn: Iaelr, Iaelre och Iaeler, men namnformen järill saknas. 7) Den är enastående för minnestavlan.

I och för sig vore det inte märkligt, om en inskottsvokal sköts in mellan r och l, eftersom rl i jarll är svårt att uttala, men ingen annan har – så vitt vi vet – gjort så. Formen järill måste förklaras som påverkad av namnformen Birgil. Det bör ha varit så att *Birgil järll* blev *Birgil järill*. Denna utveckling förutsätter att de båda orden har använts och vidarebefordrats muntligt en längre tid. Den förutsätter att Birger först har blivit Birgil, vilket har tagit tid, och att Birgil sedan under längre tid har påverkat järll, så att detta ord har övergått till järll och järill.

Minnestavlans uppgift, att Birger jarl var konung i Sverige, överensstämmer med allmogens användning av titeln konung.

Birger jarl säges ha varit konung i Sverige. Den, som vidarebefordrar en dylik uppgift, vet inte att jarl är en titel, och uppgiften om att jarlen var konung i Sverige har alltid räknats som ett grovt misstag. Det måste dock ifrågasättas om titeln skall räknas som ett misstag och inte snarare som användning av folkligt språkbruk.

Ordet kung användes nämligen förr bland folket som benämning på hövding, ledare och storman i största allmänhet. Runt om i landet finns större eller bemärktare forngravar. De kallas kungagravar, och kungshög är en benämning, som rentav har blivit allmän bland arkeologerna. 8) Ordet "Kong" användes åtminstone på 1500- och 1600-talen som tillnamn på bemärkta bönder i Mölndal. På Gustaf Wasas tid innehade Asser Kong gårdar i Örgryte, Fässbergs och Kållereds socknar (söder om Göteborg; Örgryte ingår nu i Göteborg). Kongegården i Krokslätts by och Örgryte socken är uppkallad efter honom. Namnet Kong gick i arv till hans efterkommande som ett riktigt efternamn. 9) Även i Balltorps by och Fässbergs socken finns en gård, som kallas Kongegården. En åbo med tillnamnet Kong nämnes 1590-1629. En Nils Kong och hans arvslott i gården omnämns 1635. 10) År 1689 sökte man efter Engelbrekts grav i Örebros kyrka. I kyrkoräkenskaperna omtalas, att Per Snickare hade fått betalt för flyttning och återställande av stolen n:o 2, "Sedan dhi hadde Söckt Effter Konung Engelbrekts graf". 11) Dyliga användningar av ordet finns redovisade även i Svenska Akademiens Ordbok. Ordet konung, kung och kong kan användas om en person som är den mäktigaste eller inflytelserikaste på en ort eller i ett land och så vidare. Ordet kan ha den allmänna betydelsen härskare, "herre" eller rent av "pamp". 12) Om Asser Kong i Krokslätt kunde kallas kung, och det kunde han, föll det sig för en allmogeman självklart att kalla både Engelbrekt och Birger jarl för konungar. För honom betydde denna titel att innehavaren var en mäktig ledare. Den kunde därför användas om stormän, som kanske egentligen hade andra titlar.

Visserligen bar Birger jarl så att säga titeln med sig, och den hade nästan blivit ett tillnamn, men just därför, och eftersom jarlatiteln hade varit ur bruk i mer än 300 år när minnestavlans tillkom, begrep inte alla, att jarl var Birgers titel. (Jag hänvisar till genomgången av annalernas namnformer.) För många utanför den trånga kretsen av historiekunniga låg det nära till hands att kalla Birger jarl för konung. För en lärd man, som sökte efter den riktigaste och egentliga titeln, framstod benämningen konung emellertid som olämplig eller rentav felaktig.

Slutligen bör påpekas, att den författare, som kallar jarlen för konung i Sverige, helt enkelt inte kan ha läst de historiska källorna utan tvärtom måste förutsättas vara okunnig om de skriftliga källornas framställningar. I dessa krönikor och annaler kallas jarlen ju för jarl eller dux, och man får veta att hans

son Valdemar blev vald till konung men – till hans förargelse – inte han själv. Man får vidare veta, att det kom till ordväxling, och att Joar blå skulle ha satt jarlen på plats med ett svar, som hade innebörden: Även ur min kappa kan man skaka fram en konung, om du inte låter dig nöja. Nej, minnestavlans författare har inte känt till eller hämtat sina uppgifter ur de skriftliga källorna.

Ordformen ”konnung” har inte hämtats ur äldre skrifter utan är en sentida utvecklingsform.

Ordet konung återfinns två gånger på minnestavlan (på raderna 3 och 12), och det stavas båda gångerna på samma sätt: ”KONNVNG”. N-ljudet är alltså dubbeltecknat och visar att å-ljudet från att ha varit långt har blivit kort. Denna ordform och denna stavning har inte hämtats ur äldre skrifter, utan de är sentida utvecklingsformer.

De saknas i Carl Johan Schlyters ordbok för språket i landskapslagarna och landslagarna. Däremot har K. F. Söderwall sex exempel (konnvng, konnungx rike, konnunglig, konnogxliker och kwnnwng syn), alla dock från 1400-talet, fyra av sex från senare delen av århundradet. Svenska Akademiens Ordbok har belägg för *konnung* från 1526 till 1600, för *kon(n)ug* från 1526 till 1634, för *konning* från 1536 till 1538 och för *konnog* från 1574. Ordformen konnung jämte snarlika former är således inte belagda före 1400-talet. 13) Den är ett av flera tecken på att författaren icke har hämtat ord och ordformer ur äldre skrifter.

Namnformen ”Folckvnganar” är icke hämtad ur källorna utan är en 1500-talsform, påverkad av språket i Bibeln.

Folkungarna omtalas två gånger på minnestavlan, som har namnformerna *FOLCKVNGANAR* (bestämd form, pluralis) och *FOLCKVNGANARS* (bestämd form, genitiv pluralis). Den är icke hämtad ur Erikskrönikan, som har *Folkunga*, *folkunga*, *Folkunga* (bestämd form, pluralis) och ”*folkunga ät*” (bestämd form, genitiv pluralis).

Övriga namnformer: *Folkungi*, *Folkungenses*, *de Folkungis* (Ericus Olai), *Ffolkunga slechten*, *the Ffolkungar*, *thenna Ffolkungar*, *thenne Ffolkungar* (Olaus Petri), *Folkungaslechten*, *the Folckungar*, *the Folkungar*, *then Folckungaslechten* (Laurentius Petri), *Folchungi*, *Folchungos*, *familia Folchungorum* (Johannes Magnus), *Folchungis* (ablativ av *Folchungi*, Vastovius). 14)

Vi kan alltså lätt se att minnestavlans ordform icke är hämtad ur de historiska källorna eller ur historieverken. I dem finns helt andra ordformer än *Folkunganar*. Ordformen men icke själva ordet är hämtad ur Gustaf Wasas bibel (1541). I medeltidssvenskan hette det fiskane (nominativ, bestämd form

pluralis) och fiskana (ackusativ, bestämd form pluralis). Till dessa former lade man ett -r, som hade hämtats från den obestämda formen fiskar. Formen fiskanar i Bibeln är således bibelöversättarnas påfund för att ordböjningarna skulle bli regelbundnare. 15) Vidare kan antecknas, att ordet folkungar på minnestavlan stavas med ck, men att denna stavning är ovanlig på andra håll; det finns endast två belägg hos Laurentius Petri. Vanligen stavas ordet med enkelt k. Icke ens den vanliga formen folkungarna, alltså den normala motsvarigheten i bestämd form pluralis till "folckungar", finns i källorna, som i stället hjälper sig fram med andra former i bestämd form pluralis, nämligen "Folkunga", "the Ffolkungar", "thenna Ffolkungar" och "thenne Ffolkungar". Man kan också använda en singularform med plural betydelse: "Ffolkunga slechten" eller – övertydligt – "then Folckungaslechten". Om minnestavlans författare hade gått igenom de historiska källorna, hade han funnit många språkformer som vore användbara. I stället har han skapat en egen.

Minnestavlans namnform Kåll kommer inte från källorna utan är en i sen tid utvecklad namnform.

Biskop Kol omtalas på minnestavlan tre gånger: *KÅLL*, *KÅLL* och *KÅÅLL*. Enkeltecknat å och dubbeltecknat l tyder på att tavlans författare har uttalat namnet med kort å-ljud. Det har alltså inte uttalats med långt å-ljud, så som Kol uttalades på medeltiden och så som ordet kol ännu uttalas i sammansättningen Kolbäck. (Tredje gången stavas namnet med dubbelt å, men det är just i förbindelse med Kolbäck.)

Erikskrönikan skriver namnet "biscop koll" två gånger. I annalerna omtalas biskop Kol icke i samband med slaget vid Herrevadsbro. Däremot omtalas en äldre namne, biskop Kol i Linköping, död 1195. Namnformerna är Colo, Col, Kool, Colo och Colo. 16) Det rör sig om latiniserade former, och då har man lagt till den latinska ändelsen -o. På ett sjätte ställe omtalas en annan man med samma namn: Chol. L-ljudet enkelskrivs alltså genomgående, vilket visar att å-ljudet har varit långt. En gång dubbelskrivs o, vilket är en bekräftelse på samma slutsats.

Övriga namnformer: Episcopus Colo (det vill säga biskop Col, Ericus Olai), biscop Col (Olaus Petri), Biskop *Kole* i Linköpingh, Biskop *Kole* (Laurentius Petri), Colo Episcopus Lincopensis (Johannes Magnus), Colo II, episcopus lincopensis (Col II, biskop i Linköping, Vastovius). 17)

Denne biskop Kol var i själva verket biskop i Strängnäs, och hans namn finns med i några medeltidsbrev. Ibland utskrivs endast begynnelsebokstaven "C.", men ett par namnformer får vi: COL dej gracia strengnensis episcopus (Col av Guds nåd biskop i Strängnäs), dominus kol. quondam Episcopus straengiaenensis (herr Kol, fordom biskop i Strängnäs). I en sentida översättning av ett medeltidsbrev omtalas "her biskop culo". 18) Även hans äldre namne,

biskop Kol i Linköping, är med i medeltidsbrev, ofta med endast begynnelsebokstaven utsatt, men några namnformer får vi: Coloni Episcopo vestro (Col, eder biskop; Coloni är dativ av Colo, latinisering av Col), episcopus colo (biskop Col), Colono lincopensi episcopo (Col, biskop i Linköping; dativformen Coloni tycks ha felskrivits som Colono, dativform av ordet colonus, som betyder nybyggare eller landbo). 19)

Fler än dessa två biskopar hette Kol och finns med i svenska medeltidsbrev. Registret över medeltidsbrev från äldsta tider till 1310 har namnformerna: Kolo, Koli, Kol, Colo och Culo samt förkortningen ”C.” 20)

Lundgren, Brate och Lind redovisar personnamn från Sveriges medeltid. Vad gäller detta namn är uppslagsordet ”Kol (Kul)”. Man redovisar 27 namnformer, i vilka ingår några son-namn och några ortnamn med Kols- som förled. Av dessa 27 namnformer har endast två dubbelt l på slutet. (I ena fallet rör det sig om Erikskrönikans ”biscop koll”. Koll förekommer som eget uppslagsord men med hänvisning till Kol och Kolle. Någon skrivning med bokstaven å förekommer icke. 21)

I sin bok om norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden har E. H. Lind uppslagsordet Kolr. Han redovisar dock åtta exempel på att namnet ibland har skrivits med dubbelt l. Å andra sidan finns inte mindre än 15 exempel på att namnet skrevs med dubbelt o (eller a) och enkelt l: Kool. I två fall är både o och l dubbeltecknade: Kooll, en intressant motsvarighet till minnestavlans tredje namnform. Lind har många belegg för namnet Kollr och påpekar att Kolr och Kollr stundom sammanblandas. Detta gäller dock isländska och norska förhållanden. 22)

Vad gäller svenska förhållanden kan iakttagelserna rörande namnet Kol sammanfattas sålunda: Namnet Col stavas ofta, i latinska brev och historiska krönikor rentav oftast, med C. Det stavas nästan alltid med enkelt l, och det stavas alltid med o (eller u). Col eller Kol är den vanliga stavningen. Minnestavlans namnform Kåll avviker i alla avseenden från vad som är vanligast i källor och historieverk. Det rör sig inte om någon godtycklig stavning, utan stavningen återspeglar skillnader i uttal. I källor och historieverk har namnet Kol nämligen långt å-ljud, vilket markeras med att endast ett l används och av att å-ljudet ibland dubbeltecknas. På minnestavlan är å-ljudet däremot kort, vilket markeras med att namnet båda gångerna skrivs med dubbelt l.

Ovanstående genomgång visar att namnformen Kåll icke är hämtad ur källorna och över huvud taget inte från brev eller andra äldre urkunder. Varifrån kommer den då? Den är i själva verket en i sen tid utvecklade namnform.

Mansnamnet Kol och sakordet kol, det vill säga träkol, är i själva verket samma ord och betecknar i båda fallen något svart eller mörkt. Utvecklingen är lättast att följa vad gäller sakordet kol. Söderwall redovisar formerna kol och kul, kool och kooll, koll och kwll. Formerna med dubbeltecknat l är inte äldre än 1400-talets förra hälft eller början av 1500-talet. 23) I Svenska Akademiens

Biskop Kols sigill med påskriften: + COL : DEI : GRACIA : ST..... SCOPVS, vilket på svenska blir: Kol, av Guds nåde biskop i Strängnäs. (Bildkälla: Svenska sigiller från medeltiden, utgifna af Bror Emil Hildebrand, I, Sthlm 1862 och 1867, s. 2, nummer 10.)

Ordbok redovisas biformerna *koll* (kohll, kooll) från tiden 1523-1727, *kull* från tiden 1555-1600 och *kåll* (khååll) från tiden 1543-1635. 24) Man torde lägga märke till att biformen *kåll* är belagd från skedet 1543-1635. När minnestavlan tillkom år 1610, hade denna namnform slagit igenom för ungefär sjuttio år sedan och blivit en ofta använd sidoform till *kol*. Långt å-ljud hade blivit kort. 25) Namnet hade dock lika gärna kunnat skrivas *Koll* som *Kåll*, ty bokstaven *o* betecknar ju i svenskan både *o*-ljud och *å*-ljud. För en man som utgick från *källor* och andra skrivna urkunder hade det legat närmast till hands att skriva *Koll*, eftersom ursprungsskrivningen var *Kol*. Minnestavlans skrivning *Kåll* ger oss alltså en vink om att författaren icke alls var bunden av skriftspråket utan helt enkelt återgav talspråket på ett ljudenligt sätt.

Benämningen "aelfven" om Kolbäcksån är inte hämtad från källorna utan från Kolbäck.

På minnestavlan omtalas Kolbäcksån som "aelfven". Denna benämning är ej hämtad från Erikskrönikan. Där sägs nämligen att folkungarna gick till biskopen och jarlen över en å (ouer ena aa). Olaus Petri säger att folkungarna "kommo offuer broona". Däremot skriver brodern Laurentius att bägge parterna lägrade sig "vidh Herrvads broo, then ene på hinsidan, then andre på thenne sidon Elfvena". 26) Också här används alltså ordet *älv*, men eftersom någon påverkan i övrigt inte kan spåras från Laurentius Petris ännu otryckta krönika, kommer benämningen inte från detta håll.

Den kommer från Kolbäck. År 1667 omtalar Henricus Moraeus, kyrkoherde i Munktorp, vattendraget såsom "Elfwen". 27) Olof Grau talar 1754 om "Kolbäcks älfwen" (sex gånger), "Kolbäcks älf" och "älfwen" (två gånger). Han talar även om "en ström" och "strömmen" (tre gånger) och slutligen om "Kolbäcks ån" och "ån" (en gång vardera). 28) Dessa belägg från Moraeus och Grau har dock mindre värde så till vida att båda känner till och omtalar minnestavlan. De kan – i någon mån – ha varit påverkade av dess språkbruk. Eftersom båda var mycket välunderrättade om Kolbäcks socken, har de dock fått upplysningar från många andra håll.

År 1794 lät kanalbyggaren Johan Ulfström upprätta en karta över Strömsholms kanal, som snart skulle fullbordas. Till kartan fogades en beskrivning. Ulfström talar om strömmen eller Elfven. Oftast skrivs ordet med liten begynnelsebokstav: *elfven*. En gång talar han om "elfsbacken". 29) I sin "Afhandling om Strömsholms canal och slusswärk" (1797) använder Magnus Schenström gång på gång benämningen "Elfven". Även ordet *Strömmen* förekommer. 30) Också Johan af Kleen (1860) talar om "elfven". 31) Ulfström och af Kleen var kanalbyggare och tekniker. Schenström skrev om kanalens tillkomst strax efter dess fullbordan. De är inte påverkade av historiska ortnamn utan använder benämningar och namn som är gängse i deras samtid.

Vattendraget har kallats Älven (älven) eller Strömmen (strömmen). Minnestavlans benämning är hämtad från folket i bygden.

Ordet tempel användes i vitter eller högre stil och inleder en högtidligare ordföljd.

Kolbäcks kyrka kallas på minnestavlans för ”thetta tempel”. Ordet kräver en kortare utläggning. Templum är ett latinskt ord, som ursprungligen betydde invigd plats eller helgedom. Liksom så många andra ursprungligen hedniska ord upptogs även detta av de kristna. I den latinska bibelöversättningen kom det att användas om Salomos tempel, som omväxlande kallas domus (hus) och templum (helgedom). 32) Året efter minnestavlans tillkomst utgav Johannes Messenius sin bok Sveopentaprotopolis. Han kallar här biskopskyrkan i Uppsala cathedrale templum eller templum cathedrale (katedraltemplet) men även Ecclesia cathedralis, Vbsalensis Ecclesia eller bara Ecclesia (katedralkyrkan, Uppsalakyrkan eller kyrkan). Även Trefaldighetskyrkan i Uppsala kallas tempel, templum Sanctae Trinitatis, men även kyrka, Ecclesia beatissimae Trinitatis. 33) Också senare i Scondia använder han på ett par ställen ordet templum men framför allt ordet Ecclesia, antingen ensamt eller med bestämningar (Cathedralis, Upsalensis, Archipraesulis och Furingsvaldensis). Några gånger används även ordet basilica (basilika). 34) Detta är alltså latinskt språkbruk, men i och med att alla präster och andra lärde på den tiden kunde latin, fick det latinska språkbruket följas även för svenskan.

I nya testamentet av 1526 användes ordet tempel om Jerusalems tempel. Enligt Svenska Akademiens Ordbok används ordet även om kristna kyrkor ”i vitter eller högre stil”. Det första belägget från 1583 är mycket talande: ”Thenna kyrkian (har) varit itt herlighit och anseende tempel mz en skön högh spira.” 35) Ordbokens uppgift att ordet tempel används i vitter och högre stil går mycket bra ihop dels med sentida exempel 36) dels med latinets språkbruk. Jerusalems tempel var ju den mest ansedda helgedomen under biblisk tid, och dessutom används ordet templum mer sällan än ecclesia, vilket ger templum en mindre vardaglig klang. Trots sin högre klang kunde ordet dock inom både latinet och svenskan användas om en församlingskyrka som Trefaldighetskyrkan i Uppsala, det vill säga landsförsamlingens kyrka eller ”bondkyrkan”.

Ordet tempel användes alltså om kristna kyrkor före minnestavlans tillkomsttid. Det kunde användas om vanliga sockenkyrkor, men ordet brukades då som nu ”inom vitter eller högre stil”.

En kyrkoherde blir lätt högtidlig, när han talar om helgedomar och i synnerhet om sitt eget tempel. Ordet tempel passar därför väl in i en kyrkoherdes språkbruk, och dessutom hade Kolbäcks kyrka kanske litet mer än många andra kyrkor. Socken är och var rik. Här anlades Strömsholms slott. En kungsgård anlades redan av Gustaf Wasa. Efter hans död förlänades den till hans gemål,

drottning Katarina (Stenbock), som bodde här från 1561 till sin död 1621. Det är möjligt att kyrkan tack vare henne hade förnämligare inventarier än de flesta. Vi vet åtminstone att den år 1605 hade något så sällsynt som ett orgelverk. Kyrkans yttre var ståtligare än de flesta andra kyrkors. Tornet tillkom redan på medeltiden och avbildas av Grau 1754. 37) Den kyrka, som 1583 kallades tempel, utmärktes av ”en skön högh spira”, och denna beskrivning passar bra in även på ”thetta tempel” i Kolbäck.

Minnestavlans uttryck ”AF : HVJLKO : ” är ålderdomligt och fortsätter en något högtidligare ordföljd.

Biskop Kåll lät bygga detta tempel, ”af : hvjlko : thet : sit : namn : hafver : becommjt : ”, berättar minnestavlan. Språket på denna tavla är snarare sentida än ålderdomligt, och formen ”folckvnganar” är snarast ett undantag, men också uttrycket ”af : hvjlko : ” är ålderdomligt med rent medeltida böjning. På medeltiden hette det ”hviliku” i neutrum singularis, dativ. 38) Som bekant har ålderdomligt språk en högtidligare klang, och det lever kvar längre i religiöst språkbruk. Inte helt oväntat inleder ordet tempel en högtidligare ordföljd, vars andra inslag är uttrycket ”af : hvilko : ”, vars tredje inslag är formen ”hafver”, och vars fjärde inslag är omvänd ordföljd. Formen ”hafver” utvecklades i nysvenskan till ”har” 39), men på minnestavlan används den äldre ordformen. Minnestavlan har för övrigt rak ordföljd. Där står: ”som voro riksens herrar” men icke ”som riksens herrar voro”, ”så the blevo avlivat” men icke ”så the avlivat blevo”, ”lät biggja thetta tempel” men icke ”lät thetta tempel biggja”. Här tar man dock verb och objekt i omvänd ordning. Det står icke: ”av vilko thet haver becommjt sitt namn”, utan där står: ”av vilko thet sitt namn haver becommjt”. Här i samband med kyrkan har författaren således funnit att en högtidligare stil än eljest var på sin plats, eller har han helt enkelt fallit in i högtidligare vändningar, som har varit invanda och naturliga.

I Erikskrönikan och senare krönikor kallas Junker Karl för ”junker”, men på minnestavlan användes icke detta ord.

Minnestavlan omtalar junker Karl såsom *FOLCKVNGANARS : KRIGS : ÖF : WERSTE : ... CARL : VLFVESON*. Han omtalas i Erikskrönikan däremot som junker karl, Jwnker karl. Övriga namnformer: eorum Capitaneus principalis Carolus Domicellus (deras, det vill säga folkungarnas, främste anförare, unge herr Karl), principalis eorum director, scilicet Domicellus Carolus (deras främste ledare, nämligen unge herr Karl), Carolus Domicellus (Ericus Olai), theres öffuerste capitener war en som heet Junkar Karl, Junkar Karl, Junkar Karl (Olaus Petri), Folchungi ”ducem Carolum in suae factionis principem eligentes”

(Folkungarna valde ledargestalten Karl till den förste av sin liga), Carolus dux Folchungorum (Carl, folkungarnas ledare) (Johannes Magnus), Theras Capitener, then ock myndigast var iblandh them, heet Junker *Karl*, theras Capitener Karl (Laurentius Petri). 40)

Minnestavlan avviker således på många sätt från källor och historieverk. För det första kallas junkern krigsöverste, medan källorna kallar honom capitener. (Olaus Petri kallar honom visserligen överste capitener, men hans krönika låg otryckt in på 1800-talet. Uppgifterna var således svårtillgängliga.) För det andra kallas Karl inte för junker, vilket är den vanligaste benämningen. För det tredje kallas han på minnestavlan Carl Ulfveson, ehuru varken källor eller historieverk nämner hans son-namn.

Låt oss börja med beteckningarna junker och krigsöverste. De svenskspråkiga källorna, nämligen Erikskrönikan samt Olaus Petris och Laurentius Petris krönikor, kallar honom Junker Karl. Junker betyder egentligen ungherre. Ericus Olai kallar honom domicellus, vilket är latin och betyder liten eller ung herre. Han insåg alltså klart vad benämningen betydde. Ordböckerna visar, att ordet junker ofta användes under medeltiden, liksom under 1500- och 1600-talen och senare århundraden. 41) Ordet kan inte ha valts bort av minnestavlans författare för att det skulle ha varit ovanligt eller svårbegripligt. Tvärtom, ifall han hade funnit benämningen junker i källorna, hade han haft all anledning att ta med detta ord på minnestavlan.

På minnestavlan kallas junkern för krigsöverste, fastän detta är ett ungt ord som saknas i källorna.

Junkern var en ledare för folkungarna. Ericus Olai kallar honom *eorum Capitaneus principalis* och *principalis eorum director* (deras främste anförare och deras främste ledare). Olaus Petri benämner honom *theres öffuerste capitener*, Johannes Magnus *dux Folchungorum* (folkungarnas ledare) och Laurentius Petri *theras Capitener*.

Minnestavlan kallar honom däremot "FOLCKVNGANARS : KRIGS : ÖFVERSTE". Ordet krigsöverste är således inte hämtat från krönikorna, som har helt andra uttryck, nämligen Capitaneus, director, capitener och dux. (Endast adjektivet öffuerste i öffuerste capitener hos Olaus Petri är gemensamt, men Olaus Petris krönika var och förblev både otryckt och föga känd.)

Vidare kan påpekas att ordet krigsöverste var nytt eller tämligen nytt vid minnestavlans tillkomst. Ordet saknas i Schlyters och Söderwalls ordböcker över medeltidsspråket. Första belägget i Svenska Akademiens Ordbok är från 1575. Belägg finns också från 1610 och senare. Överhuvudtaget kom ordet krig sent i bruk. Bortsett från ett enstaka belägg med formen "Kry" i medeltidslagarna dyker de äldsta beläggen för ordet krig upp i slutet av 1400-talet. 42)

När minnestavlan skrevs, valde man alltså en då gängse benämning för en högre befälhavare eller fältherre.

Källorna om slaget känner inte junker Karls son-namn, men minnestavlan kallar honom Ulfveson.

Ovanstående genomgång visar att de källor, som berättar om slaget vid Herrevadsbro, icke känner junker Karls son-namn, men minnestavlan kallar honom Ulfveson. Detta namn är alltså icke hämtat ur de historiska källorna.

Varifrån författaren har fått denna uppgift kan jag inte säga, och denna gåta förbryllar mig. I flera medeltidsbrev omtalas en Herr Karl, son till Ulf jarl ("domino karolo. vlf. ducis filio" och liknande). Sentida historieskrivare har insett att han var samme man som junker Karl, men dessa brev var icke tillgängliga för historieskrivarna före 1600-talet. 43) Har minnestavlans författare läst namnet på någon gravsten eller i något förlorat nekrologium från någon kyrka, där man läste själamässor för den döde? Har junker Karl liksom Holmger Knutsson vördats som ett helgon och blivit föremål för sägenbildning? (Erikskrönikans skönmålning påminner i mycket om en helgonlegend.) Vi vet inte, men förbryllande är det.

Formen Ulfveson är likaså förbryllande. Namnet Ulf hette tidigt på medeltiden Ulfr. Lundgren, Brate och Lind redovisar därför både Ulf och Ulfver (Wlffuer, Vlfuer och liknande skrivningar) med Ulf som uppslagsord. Ulfve känner de dock inte från de medeltida namn, som var bekanta för dem från svensk medeltid. I sin förteckning över norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden har E. H. Lind med såväl Ulfr och Ulfver som Ulfve. Han har dock bara ett belegg för genitivformen Ulfves, och uppslagsordet är Ulfr. 44) Formen Ulfveson är således ovanlig, och det är förbryllande att möta den på minnestavlan.

Minnestavlans uppgifter är icke hämtade ur källor och senare krönikor utan ur bygdesägner från Kolbäck.

Här kan det vara dags att sammanfatta. Minnestavlans uppgifter kommer inte från vare sig Erikskrönikan eller annalerna eller de senare krönikorna. Särskilt uppgiften att Birger jarl var konung i Sverige visar detta mycket tydligt. I de skriftliga källorna får man veta att Birgers son Valdemar blev konung och att jarlen var missnöjd med att icke han själv blev kung, men på minnestavlan kallas han likafullt konung.

Namnformerna och ordformerna på minnestavlan avviker från källornas. Detta gäller Herrevadsbro, Birgil, järill, "Folckvnganar", Kåll och krigsöverste. Formen "Folckvnganar" och ordet krigsöverste var år 1610 nya och har hämtats

ur gängse språkbruk respektive ur kyrkobibeln (1541). En närmare undersökning av ord och namn visar varifrån de kommer. Herrevadsbro, Birgil och Kåll är i sen tid utvecklade former, som visar att orden utvecklats i muntlig tradition under lång tid och helt enkelt har hämtats ur folkets språkbruk. Detsamma gäller i allra högsta grad den högst märkliga formen järill, som förutsätter påverkan från det i sen tid utvecklade Birgil, och som alltså i sin tur är lika ungt eller yngre. Stavningen Kåll med å och ej med o antyder att författaren har varit opåverkad av skriftspråksnormen över huvud taget. Användningen av ordet konung överensstämmer med allmogens språkbruk. Själva ordformen ”konung” hade utvecklats i sen tid och har alltså ingalunda hämtats ur äldre källor. Namnformen Herrevadsbro är givetvis hämtad från Kolbäck med omnejd, eftersom denna namnform hade utvecklats inom bygden och där namnet mest användes. Även benämningen ”aelfwen” är hämtad från bygderna vid Kolbäcksåån.

Kort sagt ord, ordformer och namnformer visar oförtydligt att uppgifterna är hämtade ur bygdesägner från Kolbäck. Det var vad man kunde vänta. Om uppgifterna inte är hämtade ur skriftliga källor, återstår endast möjligheten att de har hämtats ur bygdesägner. Ord, ordformer och namnformer visar klart att så är fallet. Det har funnits bygdesägner i Kolbäck, och dessa är nedtecknade ytterst tidigt.

Enligt minnestavlans egen inskrift skulle Jonas Sigfridi, kyrkoherden i Kolbäck, ha ombesörjt att minnestavlan tillkom. Intressant nog bestyrker även själva inskriftens ord och uttryckssätt att författaren var präst. Ordformen Folckvnganar är hämtad från kyrkobibeln. Ordet tempel, ordformerna ”af hvilko” och hafver samt den omvända ordföljden i denna sats för tankarna till högtidligare predikospråk, som kommer fram när Kolbäckes kyrka avhandlas. Det högtidligare och förnämre ordet tempel har en verklighetsbakgrund men visar samtidigt, att kyrkan betydde något särskilt för inskriftens upphovsman.

Har några kompletterande uppgifter hämtats ur skriftliga källor?

Ovanstående utredning visar med stort eftertryck, att åtminstone huvuddelen av uppgifterna icke är hämtade ur de skriftliga källorna. Ändå kan man inte utesluta att någon kompletterande uppgift har hämtats därifrån. Det gäller årtalet 1251, ty sägner och muntliga berättelser brukar inte innehålla årtal. Det gäller även uppgiften att biskop Kol hörde hemma i Linköping. Denna uppgift finns hos Johannes Magnus, och sådana smärre enskildheter brukar inte bevaras i sägner.

Erikskrönikan uppger inte något årtal för händelsen, och det gör inte heller de andra krönikorna. Årtalet förekommer endast i annalerna, och endast två av fem annaler har årtalet 1251. Det vore anmärkningsvärt, om minnestavlans författare av en slump hade träffat rätt.

Särskilt minnestavlans uppgifter om junker Karl är svåra att bedöma. Varifrån kommer de? Minnestavlans uppgifter kommer i allt väsentligt från bygdesägnerna, men det ligger inte nära till hands att förutsätta, att man i Kolbäck skulle ha berättat om en man, som inte var med vid Herrevadsbro. ”Jwnker karl war ekki thär” (junker Karl var icke där), berättar Erikskrönikan och efter den alla efterföljande krönikor. Även minnestavlans författare tycks ha känt till att junkern inte blev indragen i vare sig slaget eller avrättningarna. Meningen om junkern börjar nämligen med en stjärna och slutar på samma sätt med en stjärna. Den senare stjärnan markerar att här går en gräns mellan två ämnen: å ena sidan junker Karl på 1200-talet och å andra sidan Stockholms blodbad på 1500-talet. Även den första stjärnan måste på samma sätt markera en gräns mellan två olika ämnen. Kort sagt: Fastän junker Karl var folckvnganars krigsöverste, var han inte indragen i vare sig slaget eller avrättningarna. Därför ligger det inte nära till hands att tro, att man skulle ha berättat om honom i Kolbäck. Personer utan betydelse för händelseförloppet brukar glömmas bort, när sägner berättas. Det krävs rentav att de på ett avgörande sätt har påverkat händelseutvecklingen för att de skall bli kvar i sägnerna. Möjligen skulle junkern av annan orsak ha kunnat förekomma i andra sägner, men några sådana har vi inte funnit spår efter.

Uppgifterna om honom är dock av allt att döma icke hämtade ur de genomgångna skriftliga källorna. Dels kallas han på minnestavlans inte junker eller capitener. Dels känner källorna och krönikorna inte hans son-namn Ulveson. Möjligen kan uppgifterna vara hämtade ur en förlorad eller ännu okänd källa, men det är gåtfullt varifrån minnestavlans upplysningar om junker Karl kommer. Vi kan inte avgöra denna fråga.

En iakttagelse återstår. Junker Karl omtalas icke så som en för läsekretsen eller åhörarna känd person omtalas. ”Folkunganars krigsöverste het (hette) Carl Ulfveson”, berättar minnestavlans. Hade han förutsatts vara känd, skulle det ha hetat: Carl Ulfveson var folkunganars krigsöverste, eller: Folkunganars krigsöverste var Carl Ulfveson. Även denna omständighet tyder på att junker Carl inte har ingått i Kolbäckens sägner.

Därför måste man överväga möjligheten att uppgiften kommer från annat håll. Att det har funnits nu förlorade skriftliga källor ute i bygderna är känt. Kolbäck ingick i Munktorps kontrakt, och från Munktorps församling meddelades 1667: ”Skrifftelige Antiquiteter hafwa här och warit; huilka (som gamble män beretta) äre hädan tagne och förde til Engeland nu öfwer 30 åhr sedan.” Ifrån Frösthults socken i Uppland heter det: ”Om förbem:te Skantzar ell: flera Antiquiteter finnes een uthför: berättelse uthi een Chronica hwilken Pastor i Fröstullt länt till H:r Arfwedh Diurfällt, men sedermera kommen i andras händer och omsijder blefwen pantsatt hoos Rådman Hans Addeson i Enekiöpingh för ½ tunna Strömingh ...”. Året var 1682, och tio år dessförinnan meddelas att det finns ”1 gaml. Skrefwen book hoos Gabriel Larsson i Råbärga”

(i Skokloster). 45) Många källor har gått förlorade, och vad gäller årtalets ursprung är det svårt att säga något med bestämdhet.

Däremot är sannolikheten för att uppgiften att biskopen hörde hemma i Linköping är hämtad från Johannes Magnus mycket större. Uppgifterna om Stockholms blodbad är rimligen hämtade ur någon källa, men detta ämne kräver ett särskilt avsnitt.

Minnestavlans uppgifter om Stockholms blodbad och biskop Kols hemmahörighet i Linköping är hämtade från bröderna Johannes och Olaus Magnus.

Johannes Magnus berättar, att biskop Kol hörde hemma i Linköping, och denna uppgift på minnestavlan kan mycket väl vara hämtad ur denna krönika, som trycktes 1554 och blev mycket känd.

Denna misstanke stärks, när vi går över till skildringen av Stockholms blodbad. Ej heller den kan antagas vara hämtad ur Kolbäcks sägner. Minnestavlan meddelar tre ovanliga uppgifter, som kan bidra till att röja källan: Gustaf Trolle tillhörde de avrättade. De avrättade var 94 till antalet. De 94 avrättade tillhörde ridderskapet.

Det är inte säkert att minnestavlans författare trodde, att Gustaf Trolle hade avrättats under Stockholms blodbad, men det ligger nära till hands att läsa inskriften så. Kan författaren ha fått denna upplysning från Johannes Magnus? Johannes Magnus blev Gustaf Trolles efterträdare som svensk ärkebiskop, och när Johannes avled under sin landsflykt, utnämnde påven brodern Olaus Magnus till hans efterträdare. Olaus tillträdde emellertid icke utan var ärkebiskop endast till titeln. Icke helt oväntat finner man, att de båda bröderna icke på något sätt ger till känna att deras föregångare medverkade till blodbadets förspel. Vidare nämner Johannes Magnus, att konung Christiern bland det stora antalet stormän (in tanto procerum numero) ”lät döda den bästa delen av dem. Han lät döda dem, genom vilka han skulle ha tryggats i sin höga furstevärdighet.” I sidans marginal omtalas att här kan man läsa om ”Christierns hårdhet vad gäller nedslaktandet av rikets prelater och stormän” (Christierni seueritas in occisione prelatorum, & procerum regni). Om man tog Johannes på orden, skulle han ha avrättat även sina anhängare och rikets prelater. Går vi till brodern Olaus finner vi visserligen ingen uppgift, som skulle kunna leda tankarna åt detta håll, men ärkebiskopen sägs tillhöra det danska partiet, och han kallas ”synnerligen olycklig” (infelicissimus). Det är således möjligt att tolka Johannes Magnus så att även ärkebiskopen skulle ha avrättats. Han tillhörde ju ”rikets prelater”.

Som bekant avrättades många stockholmsborgare i blodbadet. Det är därför förvånande, att minnestavlan hävdar, att de 94 avrättade tillhörde ridderskapet. Kan även denna upplysning ha hämtats från Johannes Magnus? Svaret är obetingat ja. Johannes berättar att konungen på kröningsdagen drog samman till

ett gästabud ”de flesta av rikets rådsherrar och stormän” (plurimos regni senatores, & proceres). Några biskopar eller prelater nämns icke här i den berättande texten utan enbart i den redan omtalade marginalrubriken, enligt vilken konungen lät döda ”rikets prelater och stormän”. Går vi till brodern Olaus finner vi det omvända förhållandet. I den berättande texten nämns att de avrättade tillhörde skilda befolkningslager. Konungen ”lät med svärd avrätta herrar av skilda stånd, stormän, borgmästare och gemena borgare” (diuersorum ordinum principes, magnates, consules, ac ciues). I marginalrubriken talas däremot endast om ”mordet på stormännen” (”Dies & annus occisionis procerum 94.”). Läste man den berättande texten hos Johannes Magnus och marginalrubriken hos brodern Olaus fick man onekligen intrycket, att alla avrättade tillhörde ridderskapet.

Johannes Magnus uppger inte hur många som avrättades, men Olaus Magnus uppger både i huvudtexten och marginalrubriken de avrättades antal till 94. Marginalrubriken lyder ”Dag och år för mordet på de 94 stormännen”. Överensstämmelsen mellan minnestavlan och Olaus Magnus vad gäller antalet avrättade är avgörande. Olaus Magnus är nämligen ensam om detta antal. Rimkrönikan uppger 70 riddare och ädlingar förutom två biskopar samt borgare och fattiga svenner (de sistnämnda tydligen oräknade). Bödeln uppgav, att 82 hade avrättats den första dagen. Det finns fler överensstämmelser. Johannes Magnus uppger att blodbadet ägde rum på kröningsdagen (eadem coronationis die), alltså på en och samma dag. Olaus Magnus understryker detta uttryckligen. Avrättningarna ägde rum ”på en och samma dag” (vna die, scilicet VIII. Nouembris). Så säger även minnestavlan: 94 av ridderskapet blevo alle på en dag avlivade. 46)

I detta sammanhang bör påpekas att minnestavlan innehåller en halvlatinsk ordform, nämligen ”archiebschop” (på rad 17). Det heter archiepiscopus på latin och ärkebiskop på svenska. Ordet används om Gustaf Trolle, som kallas ”Erchebiscop” av Olaus Petri och ”Erchiebiscop” av brodern Laurentius Petri. Förleden archi- är rent latin, men senare leden ebschop, avviker på flera sätt från latinets episcopus. Det är en halvt försvenskad form. (Märkligt nog avviker den även från författarens sätt att stava ordet, nämligen stavningen bjschop och biscop på raderna 4 och 6; en viss påverkan från tyskans Bischof kan vara möjlig.) Den halvlatinska ordformen styrker misstanken att författaren har använt en latinskspråkig källa till raderna om Stockholms blodbad, och Johannes Magnus skrev på latin. Båda bröderna Magnus kallar Gustaf Trolle ”Archiepiscopus”. Båda bröderna har den latinska formen Gostauus, och på minnestavlan står Gostaf. 47)

Om minnestavlans författare menar, att även Gustaf Trolle avrättades, kan uppgiften vara hämtad från någon av de båda ärkebiskopsbröderna. Uppgiften att de avrättade tillhörde ridderskapet är hämtad från någondera av bröderna, ovisst vilken. Vad gäller biskop Kols hemmahörighet i Linköping är det tydligt att minnestavlans författare har hämtat sin uppgift från Johannes Magnus. Vad

gäller antalet avrättade är det tydligt att uppgiften har hämtats från Olaus Magnus. Bägge bröderna har således fått lämna uppgifter, och detta är långt ifrån överraskande. Deras skrifter var tryckta och lättillgängliga. År 1610, då minnestavlan tillkom, började Johannes Messenius sitt nydanande författarskap, men bröderna Magnus härskade ditintills nästan oinskränkt. Minnestavlans författare eller dennes uppgiftslämnare har gjort det lätt för sig genom att hämta uppgifter ur de lättillgängligaste och mest kända historieverken.

I och med att uppgifter har hämtats från bröderna Magnus stärks övertygelsen, att minnestavlans skildring av händelserna vid Herrevadsbro bygger på sägner, ty denna skildring har inga likheter med berättelsen hos Johannes Magnus.

I och med att vi har kunnat fastslå att minnestavlan är beroende av uppgifter från bröderna Magnus, stärks övertygelsen att skildringen av händelserna vid Herrevadsbro bygger på sägner från Kolbäck. Skildringen av dessa händelser har nämligen inget som helst samband med bröderna Magnus.

Olaus Magnus har inte en enda uppgift om biskop Kol och händelserna vid bron. Birger jarl nämns enbart som Stockholms grundläggare.

Däremot berättar Johannes Magnus om både jarlen och biskopen. Dessa uppgifter skall skärskådas längre fram. Här nöjer jag mig med att påpeka, att minnestavlan inte uppvisar några likheter med vad Johannes Magnus meddelar. Övertygelsen att minnestavlans författare har hämtat uppgifterna om blodbadet från Johannes Magnus bekräftar övertygelsen att han inte hämtat upplysningarna om Herrevadsbro från skriftliga källor och krönikor. Minnestavlan skiljer sig nämligen i de flesta avseenden från Johannes Magnus.

Följande uppgifter hos Johannes Magnus saknas på minnestavlan: Folkungarna ägnade sig åt skändligheter. Den mellanliggande floden hindrade striden. Birger jarl och biskop Kol svor på att folkungarna obehindrat skulle få både komma till dem och gå tillbaka. Kol var övertygad om att jarlen var pålitlig. Folkungarna gick över bron till jarlen och biskopen. Biskop Kol tog sveket så hårt att han nedlade sitt biskopsämbete och begav sig ut på pilgrimsfärd. Den kände historieskrivaren har således sex uppgifter, som saknas på minnestavlan.

Viktigare är dock att minnestavlan har nio uppgifter, som fattas hos Johannes Magnus, nämligen: Ett slag utkämpades. Det stod vid Herrevadsbro. Detta hände 1251. Birger jarl var konung. Biskop Kåll lagade så att folkungarna blev avlivade. Avrättningarna ägde rum öster om älven. Biskop Kåll lät bygga detta tempel av rovet. Templet har fått namn av Kåll och ordet bäck. Folkungarnas krigsöverste hade Ulfveson såsom son-namn.

Likheterna är inte många, och de flesta är behäftade med allvarliga olikheter: Birger jarl, biskop Kol, folkungarna och junker Karl nämns i båda källorna, men minnestavlan har andra namnformer för jarlen och biskopen, annan ordform och

annan stavning för folkungarna samt även ett sonnamn för junkern. Enligt bägge källorna hörde biskopen hemma i Linköping, och enligt bägge avrättades folkungarna. Sex likheter finns således, men endast i två fall av de sex rör det sig om likhet utan någon allvarlig olikhet. Det finns rentav en allvarlig motsägelse mellan de båda källorna: Enligt Johannes hindrade den mellanliggande floden striden, men enligt minnestavlan stod ett slag vid Herrevadsbro. (Minnestavlan har rätt, och Johannes har fel.) Det är så uppenbart något kan vara, att minnestavlans uppgifter icke är hämtade från Johannes Magnus.

Uppgifter från Johannes Messenius (död 1636) och Johannes Hadorphius (1674) bekräftar att minnestavlans uppgifter har varit i omlopp under 1600-talet.

Givetvis är det av värde, om man från annat håll kan få bekräftelse på att minnestavlans uppgifter har varit kända under 1600-talet. Det är också möjligt att påvisa att dylika uppgifter har varit kända. Johannes Messenius (död 1636) skriver om Kol: ”enligt vissa personers sannolika mening grundade han – icke av krigsbytet – utan av sina egna jordegendomar en kyrka på platsen för det svekfullt begångna nedslaktandet”. Det intressanta är att även Messenius har hört att Kol skulle ha grundat Kolbäcks kyrka av krigsbytet. Däri överensstämmer han med minnestavlan. Av någon anledning förkastar han dock denna uppgift. Anser han måhända att biskopen som en av flera ledare i Birger jarls läger inte kunde förfoga över hela krigsbytet, eller menar han att biskopen inte deltog i krigföringen och alltså inte hade någon del alls i krigsbytet? Frågorna kan tyvärr inte besvaras, men vi ser att Messenius ifrågasatte en uppgift, och att det finns goda skäl att ifrågasätta den. Denna uppgift är knappast hämtad från minnestavlan. Vi kan nämligen lägga märke till två mindre skillnader mellan minnestavlan och Messenius. Enligt tavlan lät biskopen bygga detta tempel, men enligt den store historieskrivaren lät han grunda (fundavit) kyrkan (Ecclesiam). En ännu större skillnad finns dock. Enligt minnestavlan avlivades ”folckvnganar” på östra sidan om älven, men enligt Messenius nedslaktades folkungarna på den plats, där kyrkan senare grundades, och kyrkan ligger väster om älven.

Messenius berättar vidare: ”kyrkan fick namnet Kolbäck efter hans namn och den närliggande flodens allmänna benämning.” Även här finns en smärre skillnad. Minnestavlan menar knappast, att kyrkan skulle ha fått namn efter ”den närliggande floden”, ty denna kallas på minnestavlan inte bäck utan ”aelfven”. Det bör påpekas, att Messenius för de båda åberopade uppgifterna icke hänvisar till någon minnestavla eller skriftlig redogörelse som källa. Han hänvisar till ”vissa personers sannolika mening”, således till minst två personer.

Messenius meddelar också upplysningar, som helt saknas på minnestavlan: Broplankorna var borttagna. Härarna stod på var sin sida av floden. Man

försökte locka varandra till strid med hjälp av skämt och speglosor. Man angrep varandra ”med pilar och dylikt, som kunde skickas iväg”. Floden är ”mycket snabb” (praerapidus). Särskilt den sistnämnda, helt riktiga, iakttagelsen visar att han har inhämtat upplysningar från Kolbäck. 48)

År 1674 utgav Johannes Hadorphius rimkrönikorna och fogade till deras text allsköns andra upplysningar. Hans kommentar återges här med normaliserad stavning: ”NB. (Nota bene, det vill säga: märk väl) HerrewadzBroo kallas ock nu Kolbäcks Broo. Koolbäck kallas kyrkian av biskop Kool / den han funderade på samma ställe järmlin lät deras huvud avslå / till att försona eden hos Gud / den järmlin svikeliga bröt. Ehuruval en annor berättelse finns här om / Nämbl. att biskop Kool kyrkian funderade av det rov han samma gång fick / och det till åminnelse och tacksäjelse / att hans listige ed kunde så myckit uträtta / att han fick folkungarna till sig / och så av daga taga / där igenom kriget ändades.” 49)

Tre överensstämmelser mellan minnestavlan och Hadorphius skall först antecknas. Kyrkan har fått namn efter biskopen. Kol grundade kyrkan av rovet. Biskopen lät taga folkungarna av daga. De två första överensstämmelserna skulle kunna bero på lån från Messenius, vars Scondia visserligen ännu inte hade utgivits, men handskriften befann sig dock sedan 1641 i Sverige. Intressantare är att Hadorphius framställer biskopen som avrättningarnas verkställare. (Så är det enligt den andra berättelsen. Enligt den första lät jarlen avslå folkungarnas huvuden.)

Två skillnader finns: biskopen funderade (alltså grundade) kyrkan men ordet bygga lyser även här med sin frånvaro. Kyrkan grundades på platsen för avrättningarna. Bägge dessa skillnader finns även hos Messenius och kan bero på lån från honom. Hadorphius har dock vissa uppgifter utöver vad minnestavlan meddelar: Herrevadsbro kallas nu Kolbäcks Bro. Kol byggde kyrkan för att försona edsbrottet. Jarlen bröt eden. Kol byggde kyrkan till åminnelse av och som tack för att hans edsbrott hade åsyftad verkan. (Det bör påpekas, att minnestavlan inte omtalar något svek, och att den ej heller med ett ord antyder varför biskopen byggde templet.) Av dessa fyra uppgifter kan dock två stamma från Messenius. (Denne säger visserligen inte att biskopen byggde kyrkan för att försona edsbrottet, men han nämner att biskopen gjorde bot. Dessutom hävdar han att biskopen var oskyldig till sveket.) Uppgiften om brons dåvarande namn är uppenbarligen införskaffad från Kolbäck.

I synnerhet hos Messenius men även hos Hadorphius möter vi alltså dels samma uppgifter som finns på minnestavlan, dels uppgifter utöver dem. I bägge fallen finns skäl att förmoda att man har införskaffat uppgifter från ort och ställe. Trots likheterna finns samtidigt sådana skillnader, att man inte kan draga slutsatsen att de båda historieskrivarna har hämtat uppgifterna från minnestavlan utan snarare från samma sägenkrets. Förhållandet att båda har uppgifter utöver minnestavlans bestyrker denna slutsats. Icke bara minnestavlan utan även Messenius och Hadorphius bygger på sägner från Kolbäck.

Tavlan omnämns i litteraturen redan 1667, då Henricus Moraeus, kyrkoherde i Munktorp, satte ihop en förteckning över ”antikviteter”, det vill säga historiska minnesmärken, inom Munktorps kontrakt. Moraeus skriver: ”J Kohlbeekz kyrckia finnes berettelse at it Stoort slagh som är hollit wijdh Herrewadz broo emillan konung Birgil j erl j Swerigie och Folckvngarna Rijksens herrar A:o 1252”. Den uppmärksamme läsaren känner igen flera ord från minnestavlan. Olof Grau omnämner tavlan år 1754 och meddelar texten, dock med delvis förändrad stavning. 50)

Också de andra medeltida slagen inte långt härifrån levde vidare i sägner in på 1600-talet.

Det är inte märkligt att sägner har kunnat leva vidare i Kolbäck in på 1600-talet. Ett slag var ju en våldsamt och uppmärksam händelse. Vi finner också, att de andra medeltida slagen inte långt härifrån har levt vidare i sägner in på 1600-talet.

År 1210 utkämpades slaget på Gestilren. Detta ortnamn är – har det visat sig – en äldre namnform för Gästre i Frösthults socken i Uppland. Här kvarlevde muntliga uppgifter om konung Sverker, som stupade i slaget. Här fanns även en backe vid namn ”Swärkils backan”. Johannes Bureus skrev ned ett och annat – dock inte någon uttrycklig uppgift om själva slaget, men fler uppgifter om bygden fanns utförligt återgivna i en krönika, som år 1682 sedan någon tid tillbaka var pantsatt för en halv tunna strömming.

År 1247 utkämpades slaget vid Sparrsätra. Härom berättades ännu 1672, att fordom hade två adelsmän fäktat på Åhrby Giärdet. Den ene hade varit av folkungarna och den andre av Sparrarna med ett sjöblad under Sparre-vapnet. Folkungen hade blivit dräpt, och den andre hade sig till plikt låtit bygga ett valv vid kyrkan. Då kallades kyrkan Åhrby, men sedan fick hon heta Sparrsätra.

På Gata skog besegrade konung Albrekts män år 1365 konungarna Magnus Eriksson och Håkan Magnusson. År 1672 berättades, att ännu finnes en liten skogsrännil över Allmänne vägen, varöver en liten bro är lagd. Den heter Gåthebroo, varest berättas ha varit fältslaktning emellan de svenske och danske, men uti vad konungars tider, det skett är, vet ingen. Där sammastädes är funna pilar i jorden av deras stridstyg. 51)

Vissa likheter med sägnerna från Kolbäck är att anteckna. På de bägge orter, där man berättat om själva slaget, har man kunnat peka ut själva valplatsen. Liksom i Kolbäck har man vid Gåthebroo funnit pilar i marken. Ett par namn förekommer också i dessa sägner, nämligen Sverker och Sparre. Folkungarna förekommer i såväl sägnerna från Sparrsätra som motsvarigheterna från Kolbäck. I bägge fallen skulle det finnas ett samband mellan slaget och byggandet av sockenkyrkan. (Dylika uppgifter skall skärskådas närmare längre fram.) Tack vare ortnamn har man lättare kunnat minnas personnamnen. Om

Sverker erinrade Sverkils backan, om Sparre Sparrsätra och om Kol Kolbäck. I både Frösthult och Kolbäck hade personnamn, som slutade med –er, utvecklats så att de slutade med –il. Sverker blev Swärkil i Frösthult. Birger blev Birgil i Kolbäck. Både vad gäller Sverker och Kol skrev man namnen med ledning av uttalet och inte med ledning av hävdvunnen stavning. Sverker blev Swärkil. Första självljudet skrevs alltså med ä i stället för med e. Kol blev Kåll. Självljudet skrevs alltså här med å i stället för med o. Ljudåtergivningen blev mycket klarare och tydligare på så sätt, men man avvek från hävdvunnet sätt att stava. I båda fallen begriper man utifrån stavningen, att skrivaren återger gängse uttal bland folket och inte gängse stavning i skrivna källor.

Vissa skillnader kan likaså antecknas. Från de andra platserna har man inte berättat, när striderna skulle ha utkämpats. Från Gåthebro får vi uttryckligen höra: ”uthi hwadh Konungars tijdher, det skedt är, weet ingen”. Från Kolbäcks minnestavla har vi dock ett årtal för slaget. Frånvaron av årtal i de andra fallen stärker övertygelsen, att Herrevadsbros årtal inte har hämtats ur sägnerna. I Sparrsätra och Gata skog pekade man ut platsen för slaget men vid Herrevadsbro i stället platsen för avrättningarna. Framför allt har vi fler upplysningar från Herrevadsbro än från de andra ställena. Skillnaden kan mycket väl bero på en tillfällighet. De präster, som skrev ned minnen från sina församlingar, är som regel högst kortfattade. I Kolbäck hade man dock ett minne, som saknades på de andra ställena, nämligen minnet av de avrättningar, som följde på slaget. Avrättningarna upprörde samtiden, och att döma av minnestavlan höll intresset i sig. Den anger platsen för avrättningarna men inte för slaget. Intresset för gamla galgbackar och avrättningsplatser är ännu idag stort ute i bygderna. Man håller reda på var de har funnits, och sägner berättas om avrättningarna. Avrättningsplatsen har givetvis bidragit till att hålla sägnerna från Herrevadsbro vid liv. Den har bibehållit ett stort och skräckblandat intresse i bygden.

Noter

- 1) Lars Gahrn, Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad, Mölndal 2004, s. 7-8.
- 2) Gahrn 2004 s. 10-11.
- 3) Gahrn 2004 s. 5-11, 15 och 72.
- 4) Annales suecici medii aevi: Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven av Göte Paulsson (Bibliotheca historica lundensis XXXII), Lund 1974, s. 261, 269-270, 279, 294, 296, 336-337, 359-361 och 379. Scriptores rerum svecicarum medii aevi (SRS) I. Edidit Ericus Michael Fant, Upsaliae 1818, I:1 s. 246 (Prosaiska krönikan), I:1 s. 259 (Lilla rimkrönikan). SRS II Ediderunt ac illustrarunt Ericus Gustavus Geijer et Johannes Henricus Schröder, Upsaliae 1828, II:1 s. 54 (Ericus Olai), II:2 s. 72-73 (Laurentius Petri). Samlade skrifter af Olavus Petri IV, Upsala 1917, s. 67-68. Johannes

Magnus, *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus*, Romae 1554, s. 621-622. Johannes Vastovius Gothus, *Vitis aqvilonia, Sive Vitae Sanctorum regni sveo-gothici*. Emendavit et notis illustravit Ericus Benzelius filius, Upsaliae 1708, s. 75.

- 5) Roland Otterbjörk, *Svenska förnamn: Kortfattat namnlexikon* (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 29), tredje upplagan, Sthlm 1981, s. 80.
- 6) Sveriges medeltida personnamn: Ordbok utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Personnamnskommitté: Förnamn Band I A-E, Uppsala 1967-1976, spalt 347-348 och 383.

Normaliserade namnformer av Birgil i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor.

Det vanliga skrivsättet och den vanliga stavningen har stor makt och påverkar även en avskrivare, som skall skriva av en inskrift riktigt, bokstav för bokstav. Jag känner fem gamla avskrifter av minnestavlans text: Henricus Moraeus' från 1667, Haqvin Spegels från 1707, Olof Graus från 1754, Daniel Tilas' från 1751-1764 och kyrkoinventariets avskrift från 1830. Endast tre av fem har rätt namnform. På minnestavlans står BIRGIL, men i avskrifterna står: Birgil, Birger, BIRGER, Birgill och Birgil. Om källornas namnform i två av fem fall har slagit igenom, fastän avskrivaren skulle skriva av minnestavlans namnform, hur liten är då inte möjligheten, att formen Birgil skulle ha använts, om minnestavlans författare hade hämtat sina uppgifter ur de skrivna källorna? I dem stod det ju Birger och ingenting annat.

(Jag hänvisar till: Rannsakingar efter antikviteter 1:1, 1960, s. 111; Haqvin Spegel, *Andra Delen utaf Svenska Kyrkio Historian*, 1707, s. 198-199; Olof Grau, *Beskrifning öfver Vestmanland*, 1754, nytryck 1904, s. 289; Daniel Tilas' tre volymer med topografiska och historiska anteckningar från åren 1751-1764 i Kungliga Biblioteket, M 25:2 s. 233; Redogörelse för Kolbäcks kyrka och dess inventarier 1830 i ATA s. 121.)

Dessa slutsatser, byggda på iakttagelser i avskrifterna, bestyrker ytterligare uppfattningen att minnestavlans uppgifter inte kan vara hämtade ur skrivna källor. (Se vidare motsvarande utredningar rörande ordet Jerill och namnet Käll i noterna 7 och 21.)

Yngre namnformer rättas i enlighet med äldre skrivsätt, om man har skrivna källor till hands.

Avskrivare och upptecknare rättar sentida namnformer så att de på nytt överensstämmer med de hävdvunna namnformerna. Ett exempel är "Swärkils

backan” i Frösthult. I en redogörelse för socknens fornminnen, nedskrivna 1682, heter denna backe ”*Swärkils backan*” (Rannsakingar efter antikviteter I:1, s. 139). När Johannes Bureus ett antal årtionden dessförinnan skrev ned anteckningar om Gestilren, skrev han ortnamnet ”*Sverkers bakkan*”. (Folke Högberg, Gestilren: Ett 750-årsminne, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift VI:2, 1960, s. 94.) Namnets senare och fristående led har i bägge fallen formen ”backan”, men Sverkers namn skrevs olika. Till skillnad från den andre upptecknaren var Bureus historiskt kunnig, och han kände väl till Sverker från andra källor. I samma uppteckning har han tagit med fler uppgifter om Sverker. Konungens namn skrivs allt som allt fyra gånger, alla gångerna i genitiv: Sverkers trij gårdar, Sverkers bakkan, then vassa långa (stenen) heter Sverks., Sverkers Drott. (Högberg s. 94). Bureus har alla gångerna helt enkelt skrivit namnet på samma sätt med ledning av den ursprungliga namnformen. (Sverks. torde vara en förkortning av Sverkers och punkten kan vara en förkortningsmarkering.)

Sentida historieskrivare använder den ursprungliga namnformen Birger jarl, och de få undantagen avslöjar sig snart som icke-folkliga.

Sentida historieskrivare använder nästan genomgående den ursprungliga namnformen Birger jarl. Man går rentav så långt, att man använder en ursprungligare ordform än jarlens samtid. Av allt att döma var *jarl* den förhärskande ordformen redan på Birgers tid, men inte desto mindre använder historikerna den ursprungligare ordformen *jarl*.

Jag känner endast två exempel på att namnet har moderniserats, och bägge avslöjar sig snart som icke-folkliga. Andreas Olavi Rhyzelius kallar honom 1752 för ”Börge Jarl” (Rhyzelius, Episcopia sviogothica I, 1752, s. 210). Hade han hört detta namn i sägner och byggt på uttalet, skulle han ha skrivit namnet Börje. Att detta är en icke-folklig form avslöjas bäst av ordformen ”Jarl”.

Omkring 1920 skrev Gustaf Ewald ned vad folk kring Häradsvad hade att berätta. En sagesman berättade då om ”Berjer Jarls häst”. (Ewald, Beskrivning över Gäsene härad, 1925, s. 63). Detta är historieböckernas namnform Birger återgiven på lindrig västgötska. (Hade namnet vidarebefordrats muntligt sedan medeltiden hade jarlen sedan länge hetat Börje eller något annat, och även ordet jarl skulle ha varit välutvecklat.)

- 7) Magnus Lundgren, Erik Brate och E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden, Uppsala 1892-1934, s. 142.

Normaliserade ordformer av Jerill i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor.

Det vanliga skrivsättet och den vanliga stavningen har stor makt och påverkar även en avskrivare, som skall skriva av en inskrift riktigt, bokstav för bokstav. Fem gamla avskrifter av minnestavlans text bär syn för sägen; (källhänvisningar finns i not 6 ovan). På tavlan står JERJLL, men avskrifterna har ordformerna: jerl, Jeril, JERIL, Jerll och Jerill. Endast tre av fem har rätt ordform, och endast en av fem är helt riktigt återgiven. Eftersom källornas ordform har slagit igenom i två av fem fall, fastän skrivaren skulle skriva av minnestavlans namnform, hur liten är då inte möjligheten, att formen jerill skulle ha använts, om minnestavlans författare hade hämtat sina uppgifter ur de skrivna källorna? I dem stod det ju jerl (eller jarl). Dessa slutsatser, byggda på iakttagelser i avskrifterna, bestyrker ytterligare uppfattningen, att minnestavlans uppgifter inte kan vara hämtade ur skrivna källor. (Se vidare noterna 6 ovan och 21 nedan.)

- 8) Lars Gahrn, Sveariket i källor och historieskrivning, 1988, s. 228, 230, 272-273. Gahrn, Bland svear och götar, 1989, s. 143.
- 9) Sigfrid Eyton, Asser Kongh i Krogslät, artikel i: Faesbiaergha (Mölnalds Hembygdsförening's Tidning) nummer 3, (1934) s. 18-19. F. Stenström, Örgryte genom tiderna I, Göteborg 1920, s. 19-21. I "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län II" läser vi: "Binamnet syftar säkert på mannens myndighet och betydenhet i orten." (1929 s. 68).
- 10) Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län III, 1932, s. 55.
- 11) Bertil Waldén, Engelbrektsfejden, 1934, s. 384.
- 12) Svenska Akademiens Ordbok band 14, 1937, K 2293.

August Strindberg visste hur allmogen använde ordet kung.

Även August Strindberg känner till hur allmogen använde ordet konung. I långnovellen "Bjälbo-jarlen" (1906) låter han biskop Kol, klädd som pilgrim, återvända till Sverige och börja samtal med väktaren på Brantberget vid Norrström:

"Är jarlen i staden?" frågade pilgrimen.

"Jarlen? Vi säger kungen, och det hör han icke ogärna... Nej, han är på Årsta eller Håtuna, kan icke säga så noga."

Längre fram i novellen har Strindberg lagt in ett samtal mellan drottning Mektild, som var jarlens andra gemål, och jarlen: "Hon lät kalla sig drottning, därför att hon varit en konungs gemål, och jarlen lät det ske, då han därigenom erinrades om att han var kungen." Den som var gift med en änkedrottning, kom alltså att räknas som kung. Det tydligaste exemplet på

allmogens sätt att använda ordet kung är dock väktarens utsaga.

(Novellen ingår i August Strindberg, Nya svenska öden (August Strindbergs Samlade Verk 56), Sthlm 1998, s. 107 och 134.)

- 13) Carl Johan Schlyter, Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar, Lund 1877, s. 359-360. K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket I, 1884, s. 679, 681 och 682. (Ett av Söderwalls exempel kan vara från början av 1500-talet. Två belägg finns för ordet konnogxliker.) Svenska Akademiens Ordbok band 14, 1937, K 2290.
- 14) Se noterna 1 och 4 ovan.
- 15) Elias Wessén, Svensk språkhistoria: I Ljudlära och ordböjningslära, åttonde upplagan, Sthlm 1969, s. 187-189, §178.
- 16) Annales suecici (utgivna av Göte Paulsson) s. 254, 265-266, 278, 294 och 358.
- 17) Se not 4 ovan.
- 18) Svenskt diplomatarium nummer 364, 405, 444, 835, 1438 och 1707.
- 19) Svenskt diplomatarium nummer 61, 70 och 74.
- 20) Svenskt diplomatarium utgifvet af Joh. Gust. Liljegren I-II: Åren 817-1310. Ort-, person- och sakregister utarbetadt af Karl Henrik Karlsson, Sthlm 1910, s. 96.
- 21) Lundgren, Brate och Lind, 1892-1934, s. 152-153.

Normaliserade namnformer av Kåll i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor.

Det vanliga skrivsättet och den vanliga stavningen har stor makt och påverkar även en avskrivare, som skall skriva av en inskrift riktigt, bokstav för bokstav. Fyra gamla avskrifter av minnestavlans text bär syn för sägen; (källhänvisningar finns i not 6 ovan. Henricus Moraeus' avskrift är icke fullständig och utgår i detta fall.) På tavlan står KÅLL, KÅLL och KÅÅLL, men de fyra avskrifterna har ordformerna:

- 1) Kål, Kål, Kål (Spegel)
- 2) Cål, Cål, Kol (Grau)
- 3) Kåll, Kåll, Kåll (Tilas)
- 4) Kåll, Kåll, Kåll (Inventarieförteckningen).

Detta innebär att ingen av de fyra avskrifterna har alla tre namnformerna riktigt återgivna. Intressantare är emellertid att minnestavlans namnform med dubbeltecknat l inte har gått fram i hälften av fallen. Eftersom källornas enkeltecknade l alltså har slagit igenom i två av fyra fall, fastän skrivaren skulle skriva av minnestavlans namnform, hur liten är då inte möjligheten, att formen Kåll skulle ha använts, om minnestavlans författare hade hämtat

sina uppgifter ur de skrivna källorna? I dem stod det ju Kol och Colo.

Dessa slutsatser, byggda på iakttagelser i avskriften, bestyrker ytterligare uppfattningen, att minnestavlans uppgifter inte kan vara hämtade ur skrivna källor. (Se vidare noterna 6 och 7 ovan.)

- 22) E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden, Uppsala 1905-1915, spalt 707-712.
- 23) K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket I-III, Lund 1884-1918, I s. 671-672.
- 24) Svenska Akademiens Ordbok band 14, 1937, K 1827.

I flera ortnamn har namnet Kol övergått till Kåll.

- 25) Går man till svenska ortnamn med Kols- som förled, finner man i flera fall, att urkundernas författare har övergått från att enkelteckna bokstaven l till att dubbelteckna denna bokstav. Det vill säga att å-ljudet från att ha varit långt har övergått till att bli kort.

Jag skall här uppräknat dessa ortnamn och omnämner inom parentes, när första kända belägget för dubbeltecknat l uppträder. I Älvsborgs län har vi Kållskulla (Kwllskollå 1546), Kållsäter (Kollesett' 1590) och Kållsäter (Kållssethr 1550). I Skaraborgs län finns Kållsbogården (Kållsgården 1715, ensamt belägg) och Kållstorp (Kållstorph 1685). I Värmlands län finns Kållsgården (Kållsgården 1715), Kållsheden (Kållsheden 1917, ensamt belägg), Övre Kållsäter (Kållsäter 1646, ensamt belägg), Kållstan (belägg saknas) och Kållsrud (Kållrydh 1581, ensamt belägg). Namnformerna är redovisade i: Ortnamnen i Älvsborgs län 9:1 s. 222-223, 17 s. 74-75 och 19 s. 36-37, Ortnamnen i Skaraborgs län 2 s. 38 och 5 s. 21 samt Ortnamnen i Värmlands län 2 s. 39, 4 s. 20 och 21, 6 s. 43 och 9 s. 24.

Allt som allt har vi tio belägg med Kol- eller Kols- som förled. I nio av fallen har vi belägg för att l-ljudet i ett senare skede har dubbeltecknats. För ortnamnen i Älvsborgs län har vi stora mängder av belägg, men för Värmlands län och Skaraborgs län är beläggen betydligt färre (4, 24, minst 12, 5, 18, 19 och 13). Det betyder alltså i dessa fall mindre, om vi har endast ett belägg för dubbelteckning, och året för första belägget är likaså av mindre betydelse, eftersom många belägg torde ha missats. I fyra av de tio fallen finner vi första belägget för dubbelteckning redan på 1500-talet. (Detta gäller alla tre exemplen från Älvsborgs län.) I två fall är första belägget från 1600-talet, i två fall från 1700-talet och i ett fall från 1900-talet. (För de tre senaste exemplen finns minst antal belägg: 4, minst 12 och 5.) Vi finner alltså att övergång från enkeltecknat till dubbeltecknat l-ljud har varit vanlig på 1500-talet.

- 26) Se noterna 1 och 4 ovan.
- 27) Rannsakingar efter antikviteter I:1, 1960, s. 111.
- 28) Olof Grau, Beskrifning öfver Vestmanland, 1754 (nyutgiven av VLT 1904), s. 289-301.
- 29) ”Charta öfver Vattudraget”: Johan Ulfströms text och illustrationer till karta daterad 1794, artikel i: Bergslagens pulsåder: Strömsholms kanal 200 år (Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum, årsskrift 72, 1995), s. 37, 39, 42, 44-47.
- 30) Magnus Schenström, Afhandling om Strömsholms canal och slusswärk, Upsala 1797, s. 18-20.
- 31) (Johan af Kleen), Beskrifning öfver Strömsholms kanal och dess ombyggnad, Sthlm 1860, s. 50.
 Hos Erik Tuneld finns namnen Ramnäsströmmen, Kohlbäckån och Kohlbäck-elfven (två gånger). (Erik Tunelds Geografi öfver Konungariket Sverige. Åttonde upplagan. II, 1828, s. 304-307.) Se vidare Gahrn 2004 s. 58. Numera säger man dock enbart ån och aldrig älven. (Tack till N A Bergqvist och Olle Strömberg.)
- 32) Axel W. Ahlberg, Nils Lundqvist och Gunnar Sörbom, Latinsk-svensk ordbok, Andra upplagan, 1966, s. 867. Biblia sacra iuxta vulgatam versionem ... recensuit Robertus Weber, editio tertia emendata, Stuttgart 1983, liber regum tertius (I Konungaboken) 5& 6 (särskilt 5:5), Evangelium secundum Lucam 1:9 & 1:27.
- 33) Johannes Messenius, Sveopentaprotopolis, Holmiae 1611, s. 19, 25, 31, 42, 44-47.

Även församlingskyrkor kunde kallas tempel.

Messenius hade hämtat uppgifter ur en utredning, skriven av biskop Karl av Västerås på 1270-talet. Denna finns dock inte bevarad, men vi har ett sammandrag (Lars Gahrn: Uppsala, biskop Karl av Västerås och Johannes Messenius, artikel i: Uppland 1997). Kjell Kumlien drog fram detta sammandrag ur glömskan och påvisade dess värde. I detta kallas biskopskyrkorna i gamla och nya Uppsala tre gånger för templum Cathedrale och en gång för enbart templum. Två gånger talas om Uppsalakyrkans flyttning (translatio Ecclesiae Vpsalensis). Trefaldighetskyrkan kallas ”Templum ad Estraroos & Vllrkr”, templet vid Östra Aros och Ulleåker (Kjell Kumlien: Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätes flyttning, Historiskt arkiv 14, 1967, s. 3 och 9). Även här finner vi alltså en växling mellan orden templum och ecclesia. Även här finner vi att även en enklare församlingskyrka som Trefaldighetskyrkan kunde kallas templum.

- 34) Johannes Messenius, Scandia illustrata II s. 7 och 17, XII s. 108-109 och

Ordet tempel har högre status än ordet kyrka.

- 35) K. F. Söderwall har endast ett fåtal exempel på att ordet tempel har använts i svenska språket under medeltiden. Ordet betecknar i dessa fall ett judiskt eller hedniskt tempel men inte en kristen kyrka (Söderwall II:1 s. 691). Ordet saknas i Schlyters ordbok över det medeltida lagspråket. Svenska Akademiens Ordbok band 34, T 753-T754. Christina Persson vid Svenska Akademiens ordboksredaktion skriver: ”visst kan man säga att TEMPEL har högre status än KYRKA”. (Brev till Lars Gahrn, 28/10 2004. Tack till Christina Persson.)
- 36) Lars Gahrn, Mölndals gatunamn, 1998, s. 202.
- 37) Kungsgården och spiran: se Grau 1754 s. 289 och 293. Tornet: Kilström, Kolbäck kyrka, s. 1. Orgelverket: Ekström 1949 s. 161.
- 38) Elias Wessén 1969 s. 120, § 114.
- 39) Elias Wessén 1969 s. 156, § 159:3.
- 40) Se noterna 1 och 4 ovan.
- 41) C. J. Schlyter, Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar, Lund 1877, s. 336. K. F. Söderwall I s. 615. Svenska Akademiens Ordbok band 13, Lund 1935, J 281-282.

Ordet kapitener var fullt gångbart på minnestavlans tid.

- Liksom ordet junker var källornas andra vanliga titel för junker Karl, nämligen ordet capitener, fullt gångbart i svenskan, när minnestavlans skrevs. Svenska Akademiens Ordbok (band 13, 1935, K 498-K 499) har belägg från 1526-1695. På latin kunde han kallas director, men denna titel började användas i svenskan något efter minnestavlans avfattningstid. Första kända belägg är från 1615 (Svenska Akademiens Ordbok band 6, 1925, D 1492-D 1494). Denna titel var ännu inte gångbart i svenskan.
- 42) Svenska Akademiens Ordbok band 15, Lund 1939, K 2760. Ordet Kry (krig) hos Schlyter s. 356 och Krih hos Söderwall I s. 692.
- 43) Svenskt diplomatarium nr 364, 405, 538, 569, 624, 846 och 862. Hans Gillingstam, Karl Ulfsson, artikel i: Svenskt Biografiskt Lexikon, band 20, 1973-1975, s. 721-722. Johannes Messenius (Scandia XII s. 121-122) vet att junker Karl även hette Ulfsson, och han har fått reda på detta genom ett av medeltidsbrev, men Messenius' hade knappast räknat ut detta redan 1610.
- 44) Lundgren, Brate och Lind s. 288-289. E. H. Lind 1905-1915 spalt 1054-1055.

- Man skulle kunna tänka sig att det ofta upprepade namnet Ulfsson skulle ha kunnat få en inskottsvokal och så blivit Ulfveson. Man skulle också kunna tänka sig att bokstaven o i latiniseringen Ulpho skulle ha kunnat uppfattas som en ersättning för e. (Namnet Inge latiniserades Ingo.)
- 45) Rannsakingar efter antikviteter 1:1, 1960, s. 111, 140 och 52.
- 46) Johannes Magnus, *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus*, Romae 1554, 24:3 s. 781. Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus ...*, Romae 1555, 8:39, s. 277.
- 47) Olaus Petri IV s. 272-296. Laurentius Petri i SRS II:2 s. 141-148. Johannes Magnus 1554, 24:1-2, s. 778-779. Olaus Magnus 1555, 8:39, s. 277.
- 48) Johannes Messenius, *Scandia illustrata* II s. 48 och XII s. 122. Gahrn 2004 s. 60 och 62.
- 49) *Two gamla Swenske Rijn-Krönikor ... Vthgångne aff Johanne Hadorphio*, Sthlm 1674, s. 26.
- 50) Rannsakingar efter antikviteter I:1 s. 111. Olof Grau 1754 s. 289.
- 51) Johannes Bureus' anteckningar om Sverker och Gestilren har framlagts av Folke Högberg (*Högberg, Gestilren: Ett 750-årsminne, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift VI:2, 1960, s. 94.*) Rannsakingar efter antikviteter 1:1 s. 139, 35 och 34.

Enligt minnestavlans egen uppgift hade Jonas Sigfridi ombesörjt detta 1610, och inga skäl att ifrågasätta dessa uppgifter föreligger.

Gunnar Ekström skriver om Jonas Sigfridi, att det är tydligt att han tagit verksam del i förbättringarna på prästgården. ”Däremot torde han vara alldeles oskyldig till den tavla i kyrkan med felaktiga historiska uppgifter och med årtalet 1610, som en senare tid tillskrivit honom (KB, M 25:2).” (Gunnar Ekström, *Västerås stifts herdaminne I:2, Västerås 1949, s. 161.*) Ekström framlägger inte något skäl för detta antagande. Han inte ens antyder varför han gör detta antagande, men trots detta har Ingvar Leion inte några betänkligheter mot att vidarebefordra detta helt obestyrkta antagande. Leion ifrågasätter det inte på något sätt utan tycks förutsätta, att det är riktigt och menar, att minnestavlan ”möjligen” kan ha satts upp 1667 (Leion 2002 s. 17). Minnestavlan omnämns nämligen detta år, dock givetvis inte som nyuppsatt och dock givetvis utan att Jonas Sigfridi's insats blir ifrågasatt. Jag återkommer till detta omnämnande.

Efter Ekströms antagande följer en hänvisning till en handskrift i Kungliga Biblioteket. Långtifrån att styrka Ekströms antagande ger författaren uttryck åt motsatta åsikten, vilket ställer Ekströms hänvisning i en något märklig dager. Handskriften innehåller topografiska och historiska anteckningar, gjorda under åren 1751-1764 av friherre Daniel Tilas, bergsråd, landshövding och riksheraldiker. Tilas har skrivit av minnestavlans inskrift och anmärker själv:

”Denna Tafla är et stort bewis uppå, at ålderdomens witesbörder ej alltid äro at lita på: och at den gode Jonas Sigfridi har haft mera nit än Kundskap om historie och sanning.” (Kungliga Biblioteket, handskrift M 25:2 s. 233-234.) För friherre Tilas är det alltså självklart att Jonas Sigfridi har författat inskriften, men Tilas påtalar, att den innehåller fel.

Ekströms antagande är mot denna bakgrund gåtfullt. Dock kan han möjligen ha missuppfattat inskriften, som han tydligen känner genom handskriften i Kungliga Biblioteket. Inskriften avslutas med orden: Jonas Sigfridi haec cvravit anno 1610, vilket är latin och betyder: Jonas Sigfridi ombesörjde detta år 1610. Dessa ord på latin skiljer sig från den övriga inskriften, som är avfattad på svenska. Ekström kan ha uppfattat de latinska orden som en anteckning av Tilas om författarskapet. Ekström har kanske inte uppfattat att de latinska orden hör till inskriften, vilket skulle kunna förklara hans påstående att ”en senare tid tillskrivit” Jonas Sigfridi minnestavlans. Tilas har visserligen i sin uppställning klart skilt mellan inskriftens text och sina egna anmärkningar, men vem vet hur Ekströms minnesanteckningar kan ha sett ut? Många misstag har uppstått, när historikerna läste och misstolkade egna – inte alltid tillfredsställande – anteckningar.

En senare tid har sålunda icke tillskrivit herr Jonas minnestavlans inskrift. Uppgiften om hans författarskap eller insats finns med på själva minnestavlans. Denna tavla hade hängt i kyrkan alltsedan 1610. Givetvis kunde man inte – som Leion tror – hänga upp en tavla i kyrkan år 1667 och hävda, att den härrörde från 1610. Hela församlingen skulle ju ha vetat, att den inte hade hängt i kyrkan förut. Ej heller hade man haft någon önskan att tillskriva herr Jonas Sigfridi en historisk inskrift. Dels hade denne veterligen inte eljest framträtt som hävdatecknare. Dels saknade han högre utbildning. Han var inte någon lärd man, vars utlåtande hade tyngd på grund av mannens lärdom och anseende. (När Nils Rabenius långt senare förfalskade en biskopskrönika för Västerås stift, tillskrev han denna Peder Svart, som dels hade författat historiska skrifter, dels hade levat längre tillbaka i tiden.) Framför allt skulle man ha velat ha en äldre inskrift än denna från 1610. Alla dessa skäl skall utvecklas utförligare i de följande avsnitten.

Förfalskaren Nils Rabenius föddes så sent och kom igång med sin verksamhet så sent, att han inte kan ha haft med minnestavlans tillkomst att göra.

Ingvar Leion har gjort gällande att minnestavlans skulle kunna vara tillkommen genom historieförfalskaren Nils Rabenius, som tjänstgjorde i bland andra orter Säby och Munktorp (Ingvar Leion, Herrevadsbro år 1251, 2002, s. 18-19). Leion kastar här fram en lös fundering, som helt saknar underbyggnad. Han har inte någonting som ens liknar bevis. Inte desto mindre upprepar han sin lösa fundering 2004 (Leion 2004 s. 86-87). Det är i och för sig hedrande för Leion att

han inte känner till hur en förslagen förfalskare arbetar, men om man skall behandla medeltidshistoria, är det nödvändigt med kunskap i detta ämne för att kunna skilja sant från förfalskat. I detta fall är allt klart och otvetydigt. Både sannolikhetsskäl och bevis ådagalägger, att Leions fundering är felaktig. Den borde aldrig ha framkastats. Funderingen faller redan när vi ser till tidsföljden.

Enligt sin egen uppgift har minnestavlan tillkommit 1610, men den skamlöse förfalskaren Nils Rabenius föddes först 1648, trettioåttio år senare. Självklart kunde man inte mot slutet av århundradet hänga upp en nymålade minnestavla och hävda att en föregående kyrkoherde skulle ha satt upp tavlan i kyrkan 80-90 år tidigare. Hela församlingen skulle ha vetat att tavlan inte hade hängt i kyrkan förut.

Vi har dock mer än minnestavlans eget årtal att gå efter. Vi vet från säkra källa, att tavlan hängde i kyrkan redan innan Rabenius begynte sin skamlösa och skändliga verksamhet. Minnestavlan omtalas nämligen redan 1667 av Henricus Moraeus, som fritt återger början av inskriften: ”J Kohlbeekz kyrkia finnes berättelse at it Stoort slagh som är hollit wijdh Herrewadz broo emillan konung Birgil j erl j Swerigie och Folckvngarna Rijksens herrar A:o 1252” (Rannsakningar efter antikviteter 1:1, Uppsala 1960, s. 111). Rabenius föddes – som sagt – först 1648 och var endast 18 eller 19 år gammal, när Moraeus skrev sin redogörelse. En 18 eller 19 års yngling kan knappast mycket mer än lura sina småsyskon, som ofta visar sig vara betydligt mindre lättlurade än han tänkt sig. Till historiska förfalskningar krävs långvarig läsning och kunskapstillägnelse. Detta är ett förnufts-skäl, som gäller förfalskare i allmänhet, men vi vet att samma sanning gäller också Nils Rabenius. Dennes vanhedrande verksamhet har utretts av Nils Ahnlund, som inte alltid med säkerhet kan säga om en förfalskning härrör från Rabenius eller från någon annan. I fråga om en föregiven förfalskning, som trycktes i Uppsala 1678, är Ahnlund mycket tveksam. Två huvudskäl talar emot misstanken att Rabenius skulle vara inblandad. Dels tjänstgjorde Rabenius vid denna tid inte i Uppsala utan i Munktorp, långt västerut i Västmanland. Dels var Rabenius vid detta tillfälle en ”30-årsman”, och det är känt ”att hans numera dokumentariskt bevisbara falsarier härröra från senare decennier” (Nils Ahnlund, Nils Rabenius (1648-1717): Studier i svensk historiografi, Sthlm 1927, s. 76). Den föregivna förfalskningen är ”Anteckningar ur biskop Karls utredning”. Kjell Kumlien har sedermera kunnat påvisa, att detta inte är en förfalskning (Kjell Kumlien, Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätets flyttning, Historiskt arkiv 14, 1967). Jag har senare påvisat, att denna källa användes redan av Johannes Messenius (Lars Gahrn, Uppsala, biskop Karl av Västerås och Johannes Messenius, i: Uppland 1997). Messenius avled i Uleåborg år 1636, tolv år före den ovärdige förfalskarens födelse. Några förfalskningar från 1670-talet kan alltså inte påvisas vad gäller Rabenius, och ingen har – tidigare – gjort gällande att han skulle ha varit verksam redan på 1660-talet.

Det redan anförda borde räcka för de flesta, men sakskalet är inte slut ännu. Låt oss följa Rabenius och hans flyttningar. Fadern blev 1644 kaplan i Tortuna, och här föddes Nils Rabenius. Senare blev fadern kyrkoherde i Skerike och kallades 1668 till kyrkoherde i Säby. Tortuna ligger nordost om Västerås, vid gränsen till Uppland. Skerike ligger nordväst om Västerås. Avståndet till Kolbäck och Herrevadsbro är ett par mil. Säby är däremot grannförsamling till Kolbäck, men där hamnade Rabenius först 1668, och från året dessförinnan eller 1667 har vi ett klart belägg för att minnestavlan hängde på sin plats i kyrkan. Tavlan fanns alltså på sin plats innan Rabenius kom i närheten av Kolbäck. Han vistades dock inte mycket i föräldrahemmet i Säby på grund av skolgång, universitetsstudier och informatorstjänst. Visserligen prästvigdes han år 1673 för att hjälpa sin far, men först sedan han 1676 hade utnämnts till komminister i Munktorp kom han att stadigvarande vistas i grannskapet (Ahnlund, Rabenius s. 11-20).

Om man börjar undersöka tidsföljden, inser man snart att något samband mellan minnestavlan och Rabenius inte kan finnas. Dessa sakskalet borde räcka, men ännu har vi bara börjat.

Flera sannolikhetskalet visar, att förfalskaren Nils Rabenius inte har med minnestavlan att göra.

Låt oss tänka efter och ställa den väsentliga frågan, som Leion inte ens snuddar vid, nämligen frågan: Skulle Rabenius verkligen vara intresserad av att förfalska en minnestavla, som enligt sin egen uppgift skulle ha tillkommit så sent som 1610? Nej, verkligen inte. Det rörde sig ju om en händelse, som låg mer än fyra århundraden tillbaka i tiden, och då hade några årtionden hit eller dit föga betydelse. På Rabenius' tid var det av föga betydelse om den dåvarande kyrkoherden satte upp en ny minnestavla eller om Jonas Sigfridi hade ombesörjt en minnestavla 70-80 år tidigare. Detta är ett rent förnuftskalet, men vi känner Rabenius så väl, att vi vet att detta kalet bevisligen stämmer även i hans fall. Rabenius förfalskade medeltidskalet och inte 1600-talskalet. Särskilt medeltida urkunder förfalskades med stor framgång. Minnestavlan åberopar inte några medeltida kalet och lämnar inte ens en antydning om varifrån dess uppgifter har kommit. Därför har man enbart omnämnt den men inte kunnat använda den som kalet. Först när man vet eller kan räkna ut varifrån en kalet har fått sina uppgifter, blir den användbar. Först föreliggande utredning innehåller den nödvändiga genomgången av tavlans kaletförhållanden.

Minnestavlans uppgifter om Stockholms blodbad visar att tavlan inte var avsedd som en historisk kalet utan som ett sedelärande och varnande budskap till samtiden med hjälp av två klagörande händelser ur historien. Raderna om Stockholms blodbad innehåller intet nytt. Allt var redan känt tack vare tillförlitligare, mer ansedda och mer spridda redogörelser. Dessa rader är alltså

icke en historisk källa med nya, hittills okända, upplysningar. (Leion berör inte alls denna del av inskriften, och hans tystnad är talande. Avsnittet om Stockholms blodbad visar att hans uppfattning är osannolik.)

Jag påpekade 2004, att uppgifterna på minnestavlan överensstämmer med uppgifter, som redan Messenius hade upptecknat. Messenius avled tolv år före Rabenius' födelse (Gahrn 2004 s. 61). Jag menade alltså, att uppgifterna inte kan vara påhittade av Rabenius, eftersom de bevisligen fanns i bygden före hans födelse. Leion kan inte neka till att uppgifterna fanns till före Rabenius, men han hävdar ändå att det kan finnas ett samband mellan tavlan och Rabenius: "Skulle inte Rabenius ha kunnat använda sig av just Messenius' uttalanden, just för att ge tavlan sken av att vara från en tid före Rabenius?" (Leion 2004 s. 86.) Rabenius skulle alltså helt enkelt ha återgivit uppgifter från Messenius. Därmed erkänner även Leion att tavlan inte innehåller några av Rabenius' påhittade historiska upplysningar. Det enda påhittade skulle vara tillkomståret 1610! Om minnestavlan skulle bygga på Messenius, undrar man varför inte Messenius utan i stället Jonas Sigfridi åberopas. De båda var samtida, och Messenius hade stor tyngd som sagesman, medan Jonas Sigfridi inte hade någon tyngd att tala om. (Han hade inte författat något annat.) Minnestavlan bygger dock inte på Messenius. Man kan nämligen lägga märke till flera smärre skillnader, vilka visar att de har ett gemensamt ursprung men inte är inbördes beroende av varandra. Jag har behandlat dessa skillnader, men Leion har inte uppmärksammat dem.

Jag påpekade vidare att Birger jarl kallas "KONNVNG : I : SVAERJGE" på minnestavlan, men att Rabenius, som var en skicklig och kunnig förfalskare, inte gjorde sig skyldig till så grova fel (Gahrn 2004 s. 61). Denna titel har helt enkelt givit minnestavlan mycket dåligt anseende, och en förfalskare skulle givetvis ha undvikit allt som nedsatte förfalskningens anseende. Leion ger sig dock inte: "Och skulle inte grova fel, som inte motsäger tavlans uppgifter om platsen för slaget, kunna tillmätas betydelsen av att fria Rabenius från eventuella misstankar som upphovsman?" (Leion 2004 s. 86-87.) Leions okunnighet om förfalskares arbetssätt är – som sagt – på sitt vis hedrande, men när han ger sig in i ett meningsutbyte om förfalskningar, blir den besvärande och pinsam. Rabenius skulle alltså ha lagt in grova fel för att inte bli misstänkt för att vara förfalskaren! Alla förfalskare strävar dock efter att lyckas, och då undviker de i görligaste mån även de allra minsta fel. Bästa sättet att undgå misstankar om att vara en förfalskare är ju att åstadkomma en fullgod förfalskning. Genom att lägga in grova fel skulle Rabenius – enligt Leion – ha velat åstadkomma, att de som upptäckte bedrägeriet skulle misstänka oskickliga förfalskare och inte en skicklig förfalskare som han. I sin levnadsteckning om Rabenius påvisar Ahnlund, att Rabenius hela sitt liv lyckades undgå misstankar. Han var inte känd som en skicklig förfalskare. Han var över huvud taget inte vare sig känd eller misstänkt för förfalskningar. Givetvis hade han all anledning att önska, att han

även i fortsättningen skulle undgå misstankar. Därför hade han all anledning att fortsätta att vara så noggrann som möjligt.

Hela min framställning i denna bok visar hur alltigenom osannolika eller rentav omöjliga Leions funderingar är. En förfalskare anknyter till och bygger på kända källor och krönikor så långt detta är möjligt, för att hans framställning skall göra ett trovärdigt intryck. En förfalskare skulle däremot inte komma på tanken att onödigtvis använda uppgifter, ordformer och namnformer, som icke förekommer i källor och krönikor, men så har minnestavlans författare gjort. Detta skäl är ett förnuftsskäl, men vi har möjlighet att visa att det gäller även i fråga om Rabenius. Denne har nämligen skrivit om händelserna vid Herrevadsbro, och hans framställning avviker på allt sätt från minnestavlans. (Leion har inte känt till denna skildring.)

En skildring av händelserna vid Herrevadsbro, skriven av förfalskaren Nils Rabenius, visar att han inte har med minnestavlans att göra.

Även Rabenius har omnämnt händelserna vid Herrevadsbro, men det finns inte några likheter mellan hans skildring och minnestavlans. Rabenius förfalskade en biskopskrönika för Västerås stift och uppgav, att Peder Svart skulle vara författaren. Om den tionde biskopen, Måns Ericson, berättas, att han har "lämnat efter sig den sagan om sig / att han tillika med Biskop Lars i Skara och flere store Swenske Herrar war sänd af Hertig Birger Jerl med hans dotter Richissa til Norige åhr 1251 om hösten / som der hölt bröllop med den unga Konung Håkan; och emedan denne Måns Ericson war borta / lät Hertig Birger Jerl slå hufwudet af de förnämsta Folkungar wid Kohlbäcks bro / i Westmanneland emot den tro och lofwen / leigde och tilsäjelse som han dem gjort / och jemwäl Biskop Colo i Strängnäs å hans wägnar / för hwilken orsak skull denne Biskop Måns med flere Biskopar någon tid derefter hotade Hertig Birger med bannsättning / der han i tid icke skulle lösa sig derifrån / och wisa bättringswerck / hwilket Birger Jerl besinnade / och lät i längden en stor del tilbygga i Westerås domkyrkia /" ...Rabenius berättar sedan en del om domkyrkan och uppger, att den invigdes till domkyrka 1271. (Biskopens Petri Andreae Nigri eller Swarts HISTORIA Om De forna Westerås Stifts Biskopar /... Utgifwen Af Anders Anton von Stiernman, Sthlm 1744, s. 6-7. Om förfalskningens avslöjande: se Ahnlund, Rabenius s. 53-74 och Sture Bolin, Västerås biskopskrönika och biskopslängd, artikel i: Personhistorisk tidskrift 1932.)

Vi finner alltså här en skildring, som är sammanfogad av uppgifter ur Håkon Håkonssons saga och Erikskrönikan. (Årtalet kommer från den förstnämnda källans tidssammanhang.) Rabenius har som alla förslagna förfalskare – så långt möjligt var – byggt på de tillförlitligaste och mest kända källorna, för att hans förfalskning skulle ge ett så tillförlitligt intryck som möjligt. Härigenom får vi också en föreställning om hur en förfalskad minnestavla med Rabenius som

författare skulle ha sett ut. Den skulle ha varit mycket olik den nuvarande minnestavlan. När Rabenius kom till Munktorp 1676, var minnestavlan redan 66 år gammal. Han har givetvis tagit del av tavlans uppgifter, men han har inte varit det minsta intresserad av dem. För att ge ökat eftertryck åt dessa påpekanden skall jag räkna upp skillnaderna mellan tavlan och krönikan. Birger jarl kallas hertig och inte som på minnestavlan konung. Hertig Birger Jerl och inte biskop Kol lät slå huvudet av fienderna. Hertigen lät slå huvudet av de förnämsta folkungar och inte av "folkunganar", det vill säga alla folkungarna. Hertigen kallas Birger Jerl (som i Erikskrönikan) och inte Birgil Jerill (som på minnestavlan). Platsen för avrättningarna kallas Kohlbäckes bro och inte Herrevadzbroo. Biskopen kallas Colo (som i gamla urkunder) och inte Kåll (som på tavlan). Han sägs (helt riktigt) höra hemma i Strängnäs och inte (som på tavlan) i Linköping. Rabenius har inte en antydning om att ett slag skulle ha utkämpats vid bron, men minnestavlan hävdar uttryckligen att ett slag har utkämpats här. Tavlan har fler uppgifter som lyser med sin frånvaro hos Rabenius.

Över huvud taget har Rabenius inte förfalskat någonting rörande slaget. Däremot har han – helt utan källstöd – flätat in biskopen av Västerås och hans domkyrka. Det är sant att biskopen av Västerås ("biskop Magnus från Svearike") var med jarlens dotter på resan till Oslo (Håkon Håkonssons saga kap. 274), men resten har Rabenius hittat på. Enligt Johannes Magnus' påhittade skildring skulle ärkebiskop Laurentius ha ålagt jarlen botgöring, men Rabenius ställer vid ärkebiskopens sida bland andra biskop Måns. Johannes Magnus hävdar att Birger grundade kyrkor och kloster, och Rabenius hävdar att jarlen skulle ha byggt till Västerås domkyrka. Rabenius har alltså undvikit att framföra några uppgifter, som strider mot på hans tid erkänd historisk kunskap. I stället har han vidareutvecklat uppgifter från den historiska litteraturen med diktade tillsatser.

Har fornborgarna kring Herrevadsbro använts i samband med slaget?

Några fornborgar har blivit satta i samband med slaget vid Herrevadsbro. I sin "Beskrifning Öfver Kiöping" från 1728 anför Johan Göstaf Hallman några verser, som tillskrives Johannes Messenius, men det säges icke ur vilket av hans verk verserna skulle vara hämtade. Hela hären skall enligt verserna ligga inne i "Konung Grams borg" väster om "Kopunghs by". "Then borgen fastare är / Än then Her Byrger hafwer här". Kopunghs byemän måste "giöra giärd", underförstått åt hären i borgen. Hallman förklarar detta så, att folkungarna hade sin här liggande i fornborgen på Skofsta skogen och krävde skatt av borgarna i staden Köping. Hallman tillägger: "tå icke oliket synes / at Birger Jerl med sina troppar legat uti en tylik Borg / som är belägen et litet stycke på andra sidan om

Ther ligger wåster om Kopunghs by
 En stenborg / som gammal tid
 Konung Grams borg nemder är /
 För Upsala Konung bygtes ther /
 Ther är en Högd där widt fält /
 Kan synas om någon frigzhielt
 För handen är / som wåga kan
 Thenna jordborgen gripa an /
 Ther är så starcka murar och wågg /
 Ther hielper hwarcken spiut eller ågg ;
 Där inne ligger den hela här /
 Och Kopunghs byemån måst giöra giård ;
 Then borgen fastare är
 In then her Byrger hafwer här ;
 Ther äro så många Göta Mån /
 Som aldrig i krig fructat än /
 Dock fructa wi intet theras brast och
 dunder /
 Herdwada bro är riswin sunder.

Dessa verser tillskrives Johannes Messenius av Johan Göstaf Hallman, som hävdar att Messenius skall ha dem "enstädes vti sina rim" (på ett ställe uti sina rim). Av allt att döma har Hallman råkat ut för en förfalskning av Nils Rabenius. Förfalskningen visar, att Rabenius föredrog att missbruka kända namn som Johannes Messenius (och inte okända som Jonas Sigfridi), och att han var mer intresserad av Munktorp, där han tjänstgjorde, än av grannförsamlingen Kolbäck. (Faksimil ur: Hallman, Beskrifning Öfwer Kiöping, 1728, s. 102-103.)

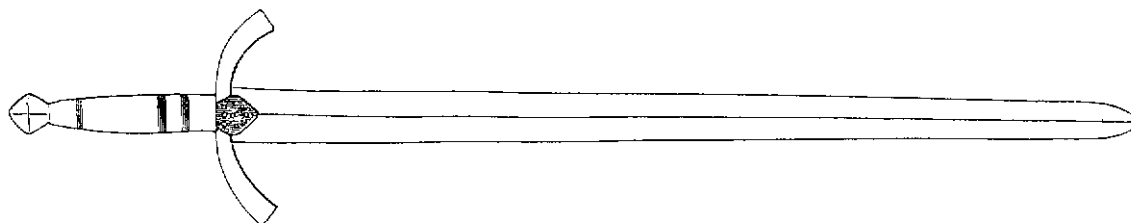
Kohlbecksbro" (s. 100-105). Han åsyftar Borgby skans vid den östra infarten till Kolbäck.

I drygt fyra år hade Hallman vistats i Köping, som ligger nära Munktorp, där den bekante förfalskaren Nils Rabenius hade varit verksam. Rabenius hade arbetat skickligt, och det skulle dröja länge innan han blev avslöjad. Två år innan beskrivningen av Köping utgavs berättar Hallman troskyldigt, noggrant och ärligt, att han utnyttjat "sal. probstens Rabenii samlingar". Nils Ahnlund har granskat Hallmans författarskap och lägger fram vägande skäl för sin uppfattning, att de tvivelaktiga eller förfalskade uppgifterna i Hallmans skrifter härrör från Rabenius (Nils Ahnlund, Nils Rabenius, 1927, s. 101-124, särskilt 105-106). Detta innebär att man måste ha goda skäl för uppfattningen att en uppgift inte härstammar från Rabenius, för att man skall kunna godtaga någon av Hallmans uppgifter. Några sådana skäl finns inte i detta fall. Jag har redan anmärkt på att Hallman inte har någon uppgift om, ur vilket verk av Messenius verserna är hämtade. Messenius har diktat så "enstädes vti sina rim". Vad gäller Snorres kungasagor får vi däremot sidhänvisning i ena fallet och kapitelnummer i det andra. När Loccenius anförs, får vi titeln på hans historieverk. I vilket verk skulle de anförda verserna kunna ingå? De är skrivna på svenska, och av Messenius' arbeten på detta språk har vi dels skådespelen, dels rimkrönikor om Dalarna, Stockholm och Finland. Skådespelen behandlar inte sådana ämnen, att Birger jarl ingår i skådespelet, och ingen av rimkrönikorna handlar om Köping i Västmanland. (Rimkrönikorna föreligger i tryck: Joh. Messenius, Dala-krönika, utgifven af C. A. Ossbahr, i: Samlaren 1905; En lustigh och trowärdig Chronika om Stocholm ... af Jahan Messenio åhr 1629, i: Historiskt bibliotek, utgifvet af Carl Silfverstolpe, Sthlm 1875; Joh. Messenii Rimkrönika om Finland och dess Inbyggare, Helsingfors 1865. Jag har ögnat igenom de intressanta avsnitten. Birger jarl omnämns i krönikorna om Stockholm och Finland, men de av Hallman anförda raderna finns ingenstans.) Ivar Schnell har sökt efter Messenius' föregivna manuskript och skriver: "Manuskriptet ifråga har jag ej funnit, varför det här citeras efter Hallmans Köpings-beskrivning" (Ivar Schnell: Fornborgarna i Västmanlands län, 1934, 7:2). Det var av allt att döma inte något fel på denne högt förtjänte forskares spårsinne, men det är svårt att hitta något som inte finns. I verserna omnämns "Herdwada bro", men i Scandia har Messenius förleden Here- inte Herd-. Att döma av verserna har någon infunnit sig i eller vid herr Birgers borg och berättar där om Konung Grams borg. Verserna ger således intryck av att vara hämtade ur ett skådespel, men något sådant skådespel finns inte bevarat, och ej heller finns uppgifter om att något sådant skulle ha funnits. I inget av författarens mycket omtyckta skådespel förekommer jarlen, och inget av dem handlar om jarlens tid. Det är uppenbart att vi inte kan räkna med dessa uppgifter i något avseende.

Olof Grau skriver dock om Kolbäck: "Hela sandåsen opføre, hwilken sträcker sig norr upåt igenom socknen efter denna Kolbäcks älf, synas alt ifrån denna bron, som här är nämnd och öfwer hwilken stora landswägen går fram,

lemningar af skansar och många wallar, hwilke förmenas wid detta Krigsbuller blifwit upkastade: Straxt öster om samma bro, wises ännu i dag teckn af en skants och fästning, som der warit:” (Olof Grau, Beskrifning öfver Vestmanland, 1754, nytryck 1904, s. 289-291). Grau känner visserligen till Hallmans arbete, men han berättar om andra borgar. Liksom Hallman berättar han om Borgby skans, men till skillnad från Hallman känner han inte till något samband mellan denna fornborg och Birger jarl. Uppenbarligen har han haft oberoende sagesmän. Detta ger dock inte hans uppgifter något källvärde. Folk kände till att fornborgarna hade använts i krig, och då låg det mycket nära till hands att dra slutsatsen att borgarna hade använts eller rentav anlagts i samband med bygdens mest kända krigshändelser, nämligen slaget vid Herrevadsbro och allt som hände däromkring. Vi kan varken bevisa eller ens sannolikhöra, att någonting i dessa sägner skulle vara ursprungligt. (Möjligheten att någonting skulle kunna vara ursprungligt kan visserligen inte uteslutas, men denna möjlighet ger varken visshet eller ens sannolikhet.)

Fornborgarna tillkom före medeltiden. De flesta har inte kunnat tidfästas, men i några fall har man kunnat fastslå att de har tillkommit under folkvandringstiden och vikingatiden eller åtminstone använts då. Fynd visar att åtminstone en del av dem har använts även på medeltiden (Mårten Stenberger, Sten, brons, järn, Sthlm 1971, s. 254-258). Kan det tänkas att fornborgarna i närheten av Herrevadsbro skulle ha kunnat komma till användning i samband med slaget? Om Birger jarl och hans fiender ville slå läger och befästa lägren, fanns redan befästa lägerplatser att tillgå, nämligen fornborgarna. Dessa kunde användas som befästa läger eller delar av befästa läger. På andra håll – särskilt på Öland – har fornborgarna på liknande sätt återanvänts under medeltiden. När Graus sagesmän kopplade samman fornborgarna med krigshändelserna kring Herrevadsbro, måste de icke nödvändigtvis ha haft fel.

Holmger Knutssons svärd
enligt gravtäcket från Holmgers grav.
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)

Prövning av minnestavlans uppgifter

Sex uppgifter på tavlan är bevisligen riktiga.

Det är angeläget att pröva minnestavlans uppgifter. Hur många av dem är tillförlitliga?

Inledningsvis kan vi slå fast, att flertalet uppgifter bevisligen är riktiga. Av andra källor kan följande upplysningar bekräftas:

Slaget utkämpades 1251.

Det stod vid Herrevadsbro.

Slaget utkämpades mellan Birger jarl och folkungarna.

Biskop Kol var med vid Herrevadsbro.

Folkungarna avrättades efteråt.

En av deras ledare hette Carl Ulfveson.

Där finns dock fler uppgifter, och dessa måste behandlas utförligare.

Enligt minnestavlan var Kol biskop i Linköping, men i själva verket var han biskop i Strängnäs.

Enligt minnestavlan var Kol biskop i Linköping. Denna uppgift finns även och tidigare hos Johannes Magnus och kan inte spåras längre tillbaka i tiden. Det är sant, att det fanns en biskop Kol i Linköping, men denne gick ur tiden redan 1195 1), alltså 56 år före slaget, och han är alltså utesluten av denna anledning. Däremot fanns i Strängnäs en biskop Kol åtminstone mellan åren 1253 och 1257. När han tillträdde biskopsämbetet är okänt, men det måste ha skett mellan 1241 och 1253. 2)

Minnestavlans uppgift är således felaktig, och uppgiftens ursprung – redan dryftat – är med all sannolikhet Johannes Magnus.

Minnestavlan hävdar, att Kolbäck har fått namn efter biskop Kol, men denna uppgift stämmer icke.

Enligt minnestavlan skulle Kolbäck ha fått namn efter biskop Kol, men denna uppgift stämmer icke. Namnet Kolbäck finns på många platser i vårt land. Harry

Ståhl skriver kort och gott samt utan tvekan: "Namnet *Kolbäck* skrevs 1331 parochia *Kulbek* och är ursprungligen namn på en bäck vid kyrkbyn, en bäck, som betecknats som mörk och svart som *kol*, ett på flera håll förekommande bäcknamn." 3) I ortnamnet Kolbäck saknas genitiv-s mellan Kol- och -bäck, och substantivet kol (träkol och stenkol) saknar alltid genitiv-s i ordsammansättningar. 4) Mansnamnet Kol har däremot alltid genitiv-s i sammansättningar. 5) Sockennamnet Kolsva i Västmanland skrevs 1391 "ij Kolswadh". Harry Ståhl skriver: "Förleden i Kolsva är mansnamnet *Kol*, efterleden *vad* 'vadställe'." 6) Om biskop Kol hade givit namn åt socknen skulle Kolbäck alltså ha hetat Kolsbäck. En kyrka, byggd av biskop Kol, skulle vidare ha fått heta Kols kyrka snarare än Kolsbäck. 7)

Även Johannes Messenius hörde talas om biskop Kols insats: "enligt vissa personers sannolika mening (verisimilem quorundam opinionem) grundade han en kyrka..., och kyrkan fick namnet Kolbäck efter hans namn och den närliggande flodens allmänna benämning." Ordalagen tyder på att sagesmän, som var samtida med Messenius och minnestavlan, har dragit en slutsats. Messenius använder här det latinska ordet opinio, som kan betyda även gissning. 8)

Uppgiften att Kolbäck skulle ha fått namn efter biskopen är således felaktig, men det är inte fråga om något grovt fel utan snarare om ett fel av det lättare slaget. Förleden i ortnamnet Kolbäck är samma ord, som utgör mansnamnet Kol. Sakordet kol (med betydelsen träkol) har dock aldrig genitiv-s, medan mansnamnet Kol alltid har genitiv-s. För att kunna ta reda på detta krävs utförliga ordböcker och ortnamnsböcker med äldre namnformer offentliggjorda. Dyliga böcker hade varken Jonas Sigfridi eller Johannes Messenius tillgång till, än mindre deras sagesmän.

Minnestavlan hävdar, att biskop Kol byggde Kolbäck's kyrka, men icke heller detta påstående är riktigt.

Enligt minnestavlan skulle biskop Kol ha byggt Kolbäck's kyrka. Uppgiften är dock inte riktig. Kyrkan hade ursprungligen smalt kor med absid och var alltså en romansk kyrka, tidfast till slutet av 1100-talet. Senare har dock kyrkan förlängts åt öster. Koret och absiden revs då, och ett förlängt långhus med svagt trekantig avslutning uppfördes i stället. Det är dock oklart när denna tillbyggnad skedde. Man menar, att den skulle ha skett mot slutet av 1200-talet eller omkring 1300. 9)

Här som på andra håll har kyrkan alltså byggts i omgångar, och vi vet inte hur länge de olika byggnadsskedena varade. Kyrkan har alltså haft flera byggherrar, men vi har inte någon anledning att tänka oss, att biskop Kol skulle ha varit en av dem.

Minnestavlan hävdar att kyrkan fick krigsbytet som gåva, och denna uppgift kan varken bevisas eller avvisas.

Biskop Kåll tog rovet, det vill säga krigsbytet, och lät bygga detta tempel (därav), berättar minnestavlan. Krigsbytet skulle alltså ha tillförts kyrkans byggnadskassa. Uppgiften är obestyrkt, men det finns motsvarigheter från andra håll, och en av dem är mer än 150 år äldre än minnestavlan. Den måste dryftas utförligt.

Prosaiska krönikan, skriven omkring 1450, berättar att Erik den heliges dråpare, Magnus Henriksson och hans kumpaner, blev dödade av hälsingarna och andra svenskar icke långt från Uppsala, ”och ther the wordo draepne staar nw en kirkia som kallas danmark.” Ericus Olai (död 1486) har samma uppgifter: Erik den heliges dråpare Magnus Henriksson stupade med de sina inte långt från Uppsala, ”på vilken plats Danmarks kyrka säges vara uppförd.” 10) Kyrkan tillkom således enligt bägge dessa krönikor efter slaget, men sambandet förklaras inte närmare. År 1611 berättar dock Johannes Messenius, att den helige mannens dråpare, nämligen danskarna, nedkämpades och nedslaktades av upplänningarna och hälsingarna ”på det fält, där Danemarcks kyrka, grundad kort därpå med hjälp av krigsbytet efter de dödade och (uppkallad efter deras) namn, alltjämt kvarstår.” Dessa uppgifter har Messenius av allt att döma fått från orten i fråga. Samma uppgifter får man nämligen 1672 i en redogörelse för Ulleråkers, Bälinge, Hagunda, Rasbo och Vaxala härader. I den heter det: ”Sägess och (ock) att slaget med de Danske har hålletz weed Fåhlebro, då de swänske af det undfångne rofwet hafwa upbygd kyrckian dersammastädess.” Orden är hämtade ur avsnittet om Danmarks socken, och kyrkan är alltså Danmarks kyrka. 11)

Vad skall man då säga om dessa uppgifter? I bästa fall är de tvivelaktiga, i värsta fall bevisligen felaktiga. De äldsta delarna av den bevarade tegelkyrkan tillkom runt 1300, 12) alltså långt efter 1161, då Magnus Henriksson stupade, men i och för sig kan det ha funnits en äldre kyrka på platsen. Värre är att Magnus Henriksson skall ha stupat i Örebro. Äldre västgötalagens kungalängd och en annal uppger detta, och såsom äldre källor måste de tillerkännas vitsord framför 1400-talskrönikorna. 13) Dessutom kan man befara att namnet Danmark har givit upphov till föreställningen att danskarna skulle ha stupat på platsen. Vi möter dock även här föreställningen, att en kyrka skulle ha byggts av krigsbyte efter ett slag i socknen.

År 1247 utkämpades slaget vid Sparrsätra. Sägner härom upptecknades under rannsakingar efter antikviteter år 1672. Enligt en gammal sägen skulle i fordom tid tvenne adelsmän ha fäktat på Åhrby Giärdet. Den ene hade varit av folkungarna och den andre av Sparrarna. ”FolckUngen hafwer blifwit dräpin, och den andre, sigh till plicht, lätte Byggia widh kyrckian ett hwalf, då kallades kyrckian Åhrby, men sedan fick hon heeta Sparrsätra.” I detta fall är det möjligt

att mer stämmer. Slaget har bevisligen utkämpats här i socknen. Sven Sandblom har påvisat ”att Åhrby-området kan liknas vid en stor murlös borg”. En styrka, som valde försvarsställning här, var skyddad åt nordväst, norr, öster och söder av vattendrag och sankmarker. ”Området är lättbevakat och lättförsvarat med undantag av terrängpartiet V Åhrby gårde, som var en ’öppning’.” Det är således rimligt att tänka sig ett slag här. I detta fall rör det sig om endast ett valv och inte hela kyrkan. Man har tänkt sig att sakristian skulle kunna åsyftas. 14)

Vi har alltså tre belägg för uppfattningen att sockenkyrkor eller en del av en sockenkyrka skulle ha tillkommit som en följd av ett fältslag inom socknen. I två av fallen sägs att kyrkan byggdes av rovet, det vill säga av krigsbytet. Sägnerna är sena och i många avseenden tvivelaktiga eller bevisligen felaktiga, men fastän uppfattningen om kyrkornas tillkomst inte kan bevisas, kan den inte heller avvisas. Dels är den belagd på flera håll. Dels har den en viss inre sannolikhet. Efter en seger över sina fiender låg det för den tidens människor nära till hands att tacka Gud genom en gåva till Hans kyrka. Genom segern hade man krigsbyte att ta av, och om man frambar gåvan till närmaste sockenkyrka, slapp man att forsla iväg krigsbytet på dåliga vägar, som oftast inte var lämpliga för vagnar. Att man har skänkt bidrag av krigsbytet till närmaste sockenkyrka eller dess byggnadskassa är således möjligt, och ett bidrag till byggnadskassan kan under århundradena lätt omvandlas till föreställningen att hela kyrkan skulle ha byggts med hjälp av krigsbytet. I fallet Kolbäck kan en sådan utveckling ha varit desto oundvikligare som man trodde sig kunna utläsa biskopsnamnet Kol i kyrkans namn. Så kan det ha gått till, men en dylik utveckling kan ej bevisas. Vi vet alltså inte om uppgiften rörande krigsbytet användning till kyrkbygget har någon sanningsbakgrund.

Enligt minnestavlan avrättades folkungarna på östra sidan av älven, och tack vare funna pilar och skelett är denna sida av älven den intressanta.

Enligt minnestavlan blev folkungarna avlivade på östra sidan om älven. Icke heller denna uppgift kan bevisas, men den stöds av intressanta fynd. År 1667 uppgavs att man hade funnit pilar, en spets och en sten av ett radband ”på Östersidan om Elfwen”. Enligt Olof Grau, som skrev 1754, skulle slaget ha stått ”på östra sidan om Kolbäcks älfwen, der Gästgifwaregården ligger”. Han berättar vidare: ”På denna sidan om älfwen äro äfwen pilar i jorden fundne”. Inte långt från gästgivaregården ligger tingshuset, som också ligger på östra sidan om Kolbäcksån. När tingshuset byggdes, fann man omkring två meter under jordytan liggande i rad med något mellanrum rester av fem eller sex skelett. Frånvaron ”av vapen och dylika en krigares tillbehör” samt den stora uppkastade jordhögen ansågs tala för att de döda inte tillhörde forntiden utan medeltiden och att man hade återfunnit döda krigare från 1251. 15) Frånvaron av gravgåvor är onekligen ett starkt skäl, men tyvärr framgår det inte varför man

räknar jordhögen som ett skäl för uppfattningen, att gravarna skulle vara medeltida.. Visserligen kan dessa fynd icke med någon säkerhet sättas i samband med slaget vid Herrevadsbro, men de har dock ett visst sannolikhetsvärde. Östra sidan av älven är den intressanta, när det gäller framtida grävningar.

Både Messenius och Hadorphius hävdar att folkungarna avrättades på den plats, där kyrkan senare grundades, alltså på västra sidan av älven. Kyrktomten och kyrkogården var dock inte fria från bebyggelse och lediga för avrättningar år 1251. Tvärtom stod kyrkan på denna plats alltsedan föregående århundrade, och givetvis fanns även kyrkogården där. Messenius och Hadorphius har alltså fel. Minnestavlans uppgift är däremot desto intressantare.

Minnestavlans uppgifter, bekräftar redan kända upplysningar och visar att minnet av slaget vid Herrevadsbro levde kvar som sägner i bygden.

Minnestavlans uppgifter om slaget bygger således i allt väsentligt på sägner från bygden. Fem äldre källor ger oss upplysningen att slaget stod vid Hervadsbro eller Hervadså, nämligen Håkon Håkonssons saga, Erikskrönikan och tre svenska medeltidsannaler. Till dessa fem källor kan vi alltså foga en sjätte: bygdesägner från Kolbäck, nedtecknad på minnestavlans i Kolbäckskyrka. Denna källa har dock inte samma värde som de andra. Dels har den nedtecknats senare – mycket senare – än de andra. Dels innehåller den några bevisligen felaktiga uppgifter, som har uppstått genom funderingar och antaganden.

Vari består bygdesägnens värde? Dels får vi ett par uppgifter, som saknas i övriga källor: Slaget skulle ha stått på östra sidan om Kolbäckån, och krigsbyttet skulle ha skänkts till kyrkbygget. Ingendera upplysningen kan visserligen bevisas, men den förra, den om platsen för slaget, kan möjligen prövas genom utgrävningar i framtiden. Den senare uppgiften kan möjligen troliggöras genom bättre exempel. Dels bekräftar bygdesägner sex uppgifter från de andra källorna. Man har ibland rentav ifrågasatt eller förnekat att biskop Kol skulle ha varit med vid Herrevadsbro, men minnestavlans bekräftar detta. Egenartat nog har uppgiften att slaget stod vid Herrevadsbro blivit mest ifrågasatt näst efter berättelserna om meneden och sveket, fastän uppgiften om platsen för slaget är så väl bekräftad, att endast förhållandet att flera stormän avrättades är intygat av flera källor. Sägner från Kolbäck ger ytterligare bekräftelse åt den välgrundade uppfattningen att slaget stod vid Herrevadsbro i Kolbäck, och häri ligger dess största värde. Den visar oss att händelserna vid bron ingalunda gick bygdens folk spårlöst förbi. Tvärtom har minnet av slaget levat kvar genom århundraden, och folket i Kolbäck tycks liksom källornas författare ha ägnat mer uppmärksamhet åt avrättningarna än åt striden. Platsen för avrättningarna utpekades följaktligen men ej platsen för träffningen.

Kärnan av ursprungliga sägenuppgifter är förhållandevis liten.

Efter denna genomgång av minnestavlans namnformer, ordformer och sakuppgifter kan vi slå fast, att kärnan av ursprungliga sägenuppgifter är liten. Uppgifterna är: *Ett slag stod vid Herrevadsbro emellan Birgil Jerill, konung i Sverige, och folkungarna, som voro riksens herrar. Och biskop Kåll lagade så de blevo avlivade på östra sidan om älven.*

Härefter följer påståendet: *Och biskop Kåll tog rovet och låt bygga detta tempel.* Påståendet har dryftats ovan, men vi kan inte nu med säkerhet fastställa dess ursprung.

Uppgiften om rovets användning kan ha uppstått som en lätt förvanskning av en ursprunglig sägen, men den kan också ha uppstått som en fundering utifrån namnet Kolbäck. Både påståendet att biskopen lät bygga detta tempel, och att templet har bekommit sitt namn av biskop Kåll och ordet bäck är felaktiga, men de har hur som helst kommit att ingå i sägnerna. Den ena är som sagt en förvanskning eller en felaktig slutsats; den senare är avgjort en felaktig slutsats. På detta vis utvecklas sägner ofta.

Uppgifterna att slaget stod 1251, att biskop Kåll hörde hemma i Linköping, och att Folkungarnas krigsöverste hette Carl Ulveson är uppenbarligen tillsatser ur historiska källor.

Även de sentida förvanskningarna eller felaktiga slutsatserna har kommit att ingå i sägnerna, och detta avsnitt omfattar uppgifterna: *Och biskop Kåll tog rovet och lät bygga detta tempel, av vilko det sitt namn haver bekommit, nämligen av Kåll och bäck.* Sägner får ofta tillskott av dylika, nog så påhittiga men oftast felaktiga slutsatser, och så har skett även i detta fall.

Namnformerna talar för att sägnerna förelåg redan på 1400-talet.

Sägnerna har alltså nedtecknats redan 1610, vilket – för Sveriges vidkommande – är mycket tidigt, men tack vare namnformerna kan vi fastslå, att sägnerna har funnits till mycket tidigare. De första beläggen för namnformen Birgil dyker upp under 1400-talets senare hälft (1457 och senare). Även de första formerna med dubbeltecknat l i ordet kol dyker upp vid samma tid, alltså under senare hälften av 1400-talet. Om övergången från Birger till Birgil och från Kol till Kåll skedde här i Kolbäck redan då, har sägnerna bevisligen funnits i Kolbäck redan på 1400-talet. Har övergången skett under 1400-talets senare hälft eller längre fram i tiden? Ett par omständigheter visar, att övergången skedde tidigt. Vi börjar med den första, som är en förutsättning för den andra. Avsevärd tid måste gå innan den nya namnformen slår igenom. Under lång tid använder somliga den gamla namnformen och andra den nya namnformen. För dem som skriver ligger det i de flesta fall mest nära till hands att använda den gamla, hävdvunna och därigenom riktiga namnformen. I fråga om minnestavlans används i båda

fallen de nya namnformerna, nämligen Birgil och Kåll. Man har således all anledning att räkna med, att de hade slagit igenom, vilket tyder på att de har dykt upp i ett tidigt skede. Den andra omständigheten är, att vi har en annan ordform, nämligen ”jerill”, som har utvecklats under påverkan av den utvecklade namnformen Birgil. Utvecklingen har gått från Birgil jerll till Birgil jerill. Givetvis har det tagit lång tid jämväl och i synnerhet för jerill att utvecklas och slå igenom. (Svårigheterna för denna ordform att slå igenom bör ha varit större än för Birgil, eftersom ordformen jerill inte var känd från något annat håll.) Förutsättningen för att jerill skulle kunna uppkomma var att Birgil fanns till i ett tidigt skede.

Vi har alltså all anledning att räkna med, att man redan på 1400-talet berättade sägner i Kolbäck om Birger jerl och biskop Kol.

Eftersom sägenkärnans uppgifter uppvisar viktiga olikheter gentemot de skriftliga källornas framställningar, talar allt för att sägnerna är ursprungliga.

Sägnerna kan ha uppkommit på två olika sätt. Dels kan folk i bygden ha berättat vad de hade varit med om och inhämtat, så att sägner uppstod och vidarebefordrades. Dels kan någon i bygden ha läst skriftliga källor eller från någon lärd man ha inhämtat uppgifter, som denne har läst sig till. Dessa uppgifter kan senare ha vidarebefordrats inom Kolbäcks socken och givit upphov till sägner. Jämförelsen mellan innehållet i minnestavlans skildring å ena sidan samt innehållet i Erikskrönikans och annalernas skildringar å andra sidan visar emellertid att sägnerna är ursprungliga. Skillnaderna är nämligen stora och påfallande. Jag skall inte upprepa dem här utan nöjer mig med att påpeka, att minnestavlans – helt riktigt – nämner, att ett slag stod vid Herrevadsbro, medan Erikskrönikan icke känner till att något slag skulle ha utkämpats. Uppgifterna om ett slag kunde man visserligen hämta ur annalerna, men dessa har använts ytterst obetydligt. Ericus Olai har inte funnit uppgiften att ett slag stod vid bron, icke Olaus Petri, icke Johannes Magnus, icke Laurentius Petri. Därmed har hela 1500-talet gått utan att någon svensk historieskrivare har upptäckt att det rörde sig om ett slag. Även om historieintresserat folk i Kolbäck skulle ha vänt sig till de mest boklärdade män som stod att finna, skulle de ändå inte ha kunnat få rätt besked.

Noter

- 1) Gahrn 2004 s. 109 och 88.
- 2) Magnus Collmar, Strängnäs stifts herdaminne: Del 1 Medeltiden, Nyköping 1977, s. 25-27.
- 3) Harry Ståhl, Ortnamn i Västmanland, Sthlm 1985, s. 33 och 100.

- 4) Svenska Akademiens Ordbok har en mängd sammansättningar med sakordet kol som förled. Genitiv-s saknas alltid (Saob band 14, 1937, K 1829-1851).

När mansnamnen Kolr och Kollr är förleder i ortnamn, har de genitiv-s.

- 5) E. H. Lind har med åtskilliga ortnamn, i vilka namnen Kollr och Kolr ingår som förled med genitiv-s (E. H. Lind 1905-1915 spalt 707-712). Lundgren, Brate och Lind räknar upp några svenska ortnamn med Kol eller Kul som förled, alla med genitiv-s (s. 152). Det bör dock påpekas, att senare leden i vissa fall börjar på s, och då kan man inte se att förleden har genitiv-s. Ytterligare en del svenska ortnamn kan nämnas. I Älvsborgs län har jag funnit tre exempel (Ortnamnen i Älvsborgs län 9:1 s. 222-223, 17 s. 74-75, 19 s. 36-37). I Skaraborgs län finns två exempel (Ortnamnen i Skaraborgs län 2 s. 38 och 5 s. 21). I Värmlands län finns fyra exempel (Ortnamnen i Värmlands län 2 s. 39, 4 s. 20, 6 s. 43 och 9 s. 24). Allt som allt har vi i dessa ortnamnsböcker nio ortnamn med Kols- eller Kolls- som förled. (I två av fallen börjar dock senare leden med s.)
- 6) Harry Ståhl 1985 s. 29 och 75.

Afzelius begrep att en kyrka, byggd av biskop Kol, skulle ha hetat Kols kyrka.

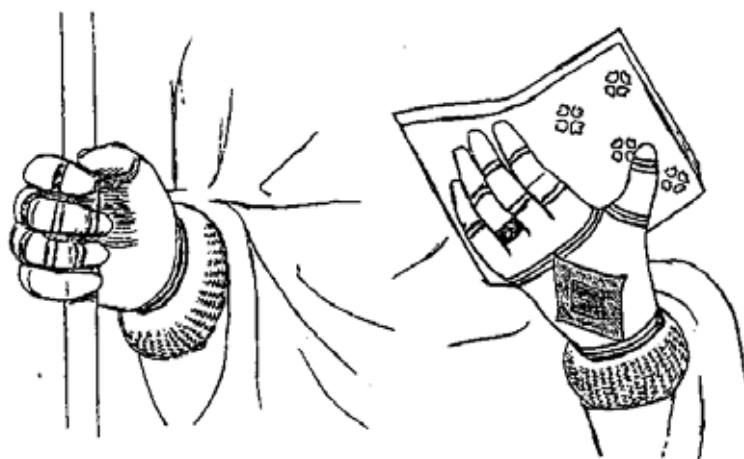
- 7) Arvid August Afzelius berättar visserligen i sina Sago-Häfder (Fjerde Delen, tredje upplagan, 1865, s. 45), att biskop Kol skulle ha ”byggt *Kols Kyrka*, som nu kallas *Kolbeck*, i Westmanland”, men Afzelius saknar belägg. Han har begripit att en kyrka uppkallad efter biskop Kol, måste ha kallats Kols kyrka. Eftersom Kol grundade kyrkan, måste den ha hetat så. Så har Afzelius tänkt.
- 8) Johannes Messenius, *Scondia illustrata* XII s. 122.
- 9) Börje Teijler, *Hallstahammars kommun... I*, 1984, s. 76-77. Bengt Ingmar Kilström, *Kolbäckes kyrka*, 2002, s. 1.
- 10) SRS I:I s. 246 och II:I s. 47.
- 11) Johannes Messenius, *Sveopentaprotopolis, Holmiae 1611*, s. 46. Rannsakingar efter antikviteter I:1 s. 80.
- 12) Thomas Andersson, *Danmarks kyrka, Eskilstuna 1992*, s. 4.
- 13) Gahrn, *Sveariket i källor och historieskrivning*, 1988, s. 115 och 191:37. Gahrn, *Bland svear och götar*, 1989, s. 146-147 och 152:35.
- 14) Rannsakingar efter antikviteter I:1 s. 35. Sven Sandblom, *Slaget vid Sparrsätra 1247: Ett litet fältslag med stora konsekvenser*, andra upplagan,

Enköping 2003, s. 18 och 24. Ingrid Rosell menar att man med ordet valvet skulle kunna åsyfta sakristian. Ingrid Rosell, Sparrsätra kyrka (Upplands kyrkor – 155), Strängnäs 1972, s. 4-6.

Är förleden i sockennamnet Sparrsätra ett personbinamn?

Sparresläkten hade inte tagit ättnamnet Sparre redan på 1200-talet, och därför ligger det nära till hands att misstänka att sägenberättarna inom socknen Sparrsätra har fått fram namnet Sparre genom en felaktig tydning av sockennamnet Sparrsätra. En annan tolkning är dock möjlig. Karin Calissendorff skriver: "Förleden i *Sparrsätra* kan inte sägas vara tolkad. En möjlighet är att *sparr* här, liksom i dalmål och i Norrland, betyder 'sparv'. Fågelnamn i stamform är inte ovanligt i *-säter*-namnens förleder." (Karin Calissendorff, Ortnamn i Uppland, Sthlm 1986, s. 38.) Denna forskare tycks tänka på de fåglar, som kallas sparvar, men det har i alla tider varit vanligt att personer fått namn efter fåglar. Ett dylikt binamn kan ingå i sockennamnet Sparrsätra.

15) Fynden behandlas utförligare i avslutningsavsnittet.

Vita biskopshandskar enligt bildstod föreställande Thomas av Canterbury (Skepptuna kyrka, Uppland).
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)

Var biskop Kol ett helgon eller en skurk?

Endast Erikskrönikan berättar om biskop Kol och det föregivna sveket.

Enligt Erikskrönikan var biskop Kol med i en våldsam och blodig uppgörelse, slaget vid Herrevadsbro och avrättningarna av Birger jarls fiender. På grund av Erikskrönikans kortfattade omnämmande har Kol gått till historien och blivit föremål för legendbildning. Av hans samtida ämbetsbröder är de flesta kända enbart tack vare att deras namn finns med i ett fåtal bevarade urkunder, men han har gått in i sägnernas värld och in i historieskrivningen.

Erikskrönikans uppgifter skall här anföras oavkortade med förklaringar inom parentes. Författaren berättar hur folkungarna samlade sig och skaffade sig manskap varhelst de kunde få krigsmän.

”De vordo (blevo) då svikne i rätte tro (i sin berättigade tilltro) innan (inom) Väsmanna lande (Västmanland) vid Herwadz bro. Birge jerl och biskop Koll Vår Herra gav där till ett tol. (Åt Birger jarl och biskop Kol visade vår Herre fördragsamhet med detta.) De lovado dem tro (gåvo dem löfte om säkerhet) och svoro (svuro) dem eda (eder) och villo (ville) dem feluga (trygga och säkra) till sig leda och talado (talade) för dem yffrid slät (övermåttan vackert) och sagdo (sade) att de villo (ville) hava ’t till sät (ha det till förlikning), sva (så) att folkunga lagdo (lade) dera (sina) vapn (vapen) nid (ned), ty att biskop Koll hade svoret (svurit) dem frid, och (de, det vill säga folkungarna) gingo till dera (dem) över ena å. Där låt (låt) dem jerlin (jarlen) hovod av slå (halshugga dem).” 1)

Endast Erikskrönikan har dessa uppgifter om biskop Kols medverkan och det föregivna sveket.

Erikskrönikan berättar, att både biskopen och jarlen medverkade till att sveket kunde ske, men det sägs inte uttryckligen att biskopen skulle ha vetat om vad han medverkade till.

Var biskopen medskyldig till avrättningarna? Vad vill Erikskrönikans författare säga?

Mycket hänger på tolkningen av raderna ”Birge jerl och biskop Koll Vår Herra gav där till ett tol.” Ordet ”thol” är dubbeltydigt. Man skulle som Rolf

Pipping påpekar kunna översätta det med redskap: Vår Herre gav där Birger jarl och biskop Kol till ett redskap, underförstått: för detta svek. En dylik översättning är dock inte tillfredsställande, ty den förutsätter att Vår Herre ville befrämja ett svek. Både Rolf Pipping och Sven-Bertil Jansson väljer därför översättningen ”tillåtelse”, som ger god mening och passar i sammanhanget. Innebörden blir då att Vår Herre visade fördragsamhet mot Birger jarl och biskop Kol rörande detta svek. Ordet thol betyder enligt Söderwall bland annat ”tålmod, fördrag, fördragsamhet”, ”tillåtelse”. Sveket stred alltså mot Guds vilja, men Vår Herre hade ändå överseende med det i så måtto att han lät det ske.

Vår Herre visade fördragsamhet åt jarlen och biskopen i så måtto att han lät sveket ske. Både jarlen och biskopen medverkade till sveket, men visste biskopen om att han medverkade till ett svek? Man kan ju tänka sig, att endast jarlen hade beslutat sig för att svika folkungarna, och att biskopen svor och lovade i god tro. Kan man rentav tänka sig att inte ens jarlen ursprungligen hade tänkt sig att svika folkungarna, men att frestelsen att fånga dem blev övermäktig, när de hade infunnit sig hos honom? Erikskrönikan ger inte något svar på dessa frågor. Dess korta skildring innehåller inte en enda upplysning, som skulle kunna tydas åt ena eller andra hållet. Dylika skuldfrågor är mycket svåra att avgöra. Ingen kan ju läsa andras tankar. Om de medverkande i efterhand skulle ha uttalat sig om sina syften, kan man inte förutsätta att de har talat sanning.

En sak är dock säker. Erikskrönikans författare vet vem det var som hade makten och lät verkställa avrättningarna: Jarlen lät avslå deras huvuden, skriver han. Så långt har han otvivelaktigt rätt: Jarlen hade makten och därför också ansvaret för avrättningarna. Detta är det enda, som vi kan säga med säkerhet.

Avrättningarna har skett. Det intygas av många källor, men endast en källa berättar om det föregivna sveket. Har Erikskrönikan rätt i att ett svek har begåtts?

Beror Erikskrönikans anklagelse för edsbrott på en missuppfattning?

Har verkligen Birger jarl och biskop Kol lovat folkungarna fri lejd men brutit sin ed? Vi har endast Erikskrönikan att bygga på. Bestyrkande källor saknas. Vissa historiker har därför varit böjda att besvara frågan med ja och andra med nej. Vi vet ingenting med säkerhet, och något bestämt svar kan inte givas. De som svarar nej har dock vägande invändningar. Man har påpekat att det vore orimligt, att folkungarna infunne sig hos jarlen och biskopen utan att begära gisslan. 2) Detta var allmän sed. Till och med när den nyvalde konungen red sin eriksgata, fick han gisslomän av landskapsmenigheterna. Denna försummelse är anmärkningsvärd, men det finns fler. Jag skall därför fortsätta med anmärkningar mot Erikskrönikan genom att påpeka några omständigheter, som ännu inte har beaktats.

Ett slag utkämpades vid Herrevadsbro, men Erikskrönikan varken nämner eller ens antyder att ett slag har utkämpats. Någonstans ligger felet: hos författaren, hos dennes sagesmän eller kanske rentav hos dessas sagesmän. Det är svårt att avgöra. I vilket fall som helst har skildringen blivit snedvriden: All skuld för den blodiga upplösningen läggs på det påstådda sveket. Något nederlag, orsakat av att folkungarna inte kunde mäta sig med jarlens stridskrafter, har inte någon skuld till folkungarnas undergång. Detta innebär, att man åtminstone i ett avseende har utelämnat folkungarnas egna tillkortakommanden och felsteg. Kort sagt man har skyllt på annat. Man har inte erkänt sitt nederlag utan skyllt allt på jarlens och biskopens påstådda svek. Har man i ett avseende utelämnat och förträngt, kan man ha gjort så även i fler avseenden.

Folkungarna borde som sagt ha begärt gisslan, om de skulle inställa sig för överläggningar, men låt oss gå vidare i berättelsen. Folkungarna lade ned sina vapen, berättas det. Dessa ord för närmast tankarna till en kapitulation. Så gör man när man ger sig på nåd och onåd, utan villkor. Folkungarna gick till dem, det vill säga biskopen och jarlen, över en å. Som bekant brukar den, som är i underläge, vara tvungen att gå till den, som har övertaget. Det är inte tvärtom. Av Erikskrönikan får man intrycket, att alla folkungar skulle ha gått över en å till biskopen och jarlen. Rimligtvis har man icke varit så oförsiktig att samtliga ledare infann sig hos fienden för underhandlingar. Rimligtvis hade man i stället utsett några folkungar att underhandla för de övriga. Däremot har givetvis samtliga ledare måst vandra iväg, vapenlösa, efter en kapitulation, om de hade blivit tvungna att ge sig nåd och onåd.

Vi kan alltså fastslå, att folkungarna enligt Erikskrönikan skulle ha försummat inte mindre än fyra viktiga försiktighetsåtgärder. De har inte begärt gisslan. De har lagt ner sina vapen. De har gått över ån till jarlen och biskopen i stället för kräva att dessa kom över till folkungarna eller att man möttes mitt emellan lägren. (Det finns holmar i ån.) Alla har gått över i stället för att utse några få underhandlare. Gör man sig skyldig till så många oförsiktigheter frivilligt, eller nödgas man att finna sig i sådant, därför att man är tvungen? Vad skulle ha kunnat tvinga dem till att finna sig i dylika villkor?

Ett slag har utkämpats vid Herrevadsbro, men Erikskrönikan har inte något att berätta om ett slag. Hur skall man få in en drabbning i detta sammanhang? Några skriftställare har velat lösa svårigheten med antagandet att jarlen först svekligen tillfångatog och avrättade folkungarna. Därefter skulle han – antar man – ha anfallit och besegrat deras här. Även den motsatta ordningsföljden har dock föreslagits. 3) Om vi antar, att slaget utkämpades först med olycklig utgång för folkungarna, vore det inte underligt, om dessa i ett trängt läge hade tvingats ge sig, lägga ned sina vapen och gå över en å till jarlen och biskopen. Besegrade fiender kunde givetvis inte ställa krav på gisslan. Alla var tvungna att ge sig iväg till den plats, som fienden bestämde.

Hur är det då med ederna och löfena? Säkerligen har eder svurits men till vilka och i vilket sammanhang? En jämförelse mellan Erikskrönikan och Håkon Håkonssons saga ger underlag för vidare funderingar. Enligt Erikskrönikan gick folkungarna, alltså alla folkungarna, till Birger jarl och biskop Kol över en å. Där lät jarlen avslå deras huvuden. Alltså halshöggs samtliga. Flera efterföljande krönikor har byggt på Erikskrönikan, och de har uppfattat dess framställning på detta sätt: Alla vid Herrevadsbro närvarande folkungar blev halshuggna.

Även Håkon Håkonssons saga nämner händelserna vid Herrevadsbro. ”Då hade de mötts vid Hervadsbro, Birger jarl och herrarna, de som tidigare hava omtalats, bägge Filiparna och Knut Magnusson; och alla kommo de i Birger jarls våld. Men jarlen lät halshugga dem alla och många andra män tillsammans med dem och mest tyska män, men de flesta svenska män gav han frid.” Även denna källa säger att jarlen lät halshugga ”dem alla”, och utifrån sammanhanget framgår att ordet ”alla” åsyftar herrarna. Tillsammans med dem halshöggs ”många andra män”, mest tyskar, ”men de flesta svenska män gav han frid.”

De båda källorna överensstämmer däri, att jarlen lät avrätta alla folkungarna eller alla herrarna, alltså alla ledarna. Håkons saga tillägger, att många andra män avrättades med dem, och att jarlen gav de flesta svenska män frid. Han har alltså skänkt många livet och försäkrat dem om att de skulle vara fria från efterräkningar. Detta omnämns dock inte alls i Erikskrönikan. Här föreligger en intressant skillnad. Har jarlen och biskopen svurit dem som skonades eder om frid och säkerhet? Har dessa eder eller försäkringar om frid och säkerhet i efterhand missuppfattats så, att jarlen och biskopen svurit eder och givit försäkringar till alla, även till de avrättade? En omständighet talar för att så skulle kunna vara fallet, nämligen författarens okunnighet om att tydligen många blev skonade. Om jarlen och biskopen svor eder och gav försäkringar och ändå alla blev avrättade, då måste jarlen och biskopen ha brutit sina löften. Så kan författaren eller hans sagesmän ha tänkt och dragit felaktiga slutsatser, men det kan icke bevisas att så skulle ha skett.

Ytterligare en märklig omständighet bör påpekas. Birger jarl och biskop Kol lovade dem (folkungarna) tro och svuro dem (folkungarna) eder, berättar Erikskrönikan. De ville dem trygga och säkra till sig leda. De talade för dem övermåttan vackert. Biskop Kol hade svurit dem frid. Krönikan talar hela tiden om ”dem”, det vill säga folkungarna, alla folkungarna. Ederna har enligt krönikan svurits inför dem. Både jarlen och biskopen talade för dem, det vill säga inför dem. Om man tar krönikan på orden, förutsätter berättelsen att folkungarna var närvarande inför jarlen och biskopen innan förhandlingarna hade börjat och innan folkungarna hade gått över ån till jarlen och biskopen. Detta är inte rimligt. Skulle verkligen både jarlen och biskopen, de båda ledande männen på den kungliga sidan, ha infunnit sig hos fienden? Med hänsyn både till deras anseende och till deras säkerhet är detta inte sannolikt. Vidare, varför skulle folkungarna behöva gå över en å ”till dem”, alltså till jarlen och biskopen, om jarlen och biskopen redan befann sig hos folkungarna? Några föregående

skriftställare har uppmärksammat orimligheten. (Deras inlägg behandlas bland noterna.) Däremot låter sig dessa försäkringar och eder mycket väl tänka sig efter att folkungarna hade infunnit sig i jarlens läger. Biskopen och jarlen har i så fall svurit eder inför dem, som skonades och undgick avrättningarna. Har dessa uppgifter genom missförstånd hamnat på fel ställe i berättelsen?

Många befogade frågor kan ställas, men de kan tyvärr icke med säkerhet besvaras. Man kan endast lägga fram tolkningsmöjligheter.

Jag nöjer mig med att upprepa att Birger jarl hade makten och således även hade ansvaret för avrättningarna. Om även biskopen skulle ha skuld till dem, krävs att han svor och försäkrade, fastän han visste att jarlen skulle bryta sina eder och löften. Det kan inte bevisas att biskopen kände till att jarlen skulle bryta sina löften – om något sådant löftesbrott skulle ha förekommit. Krönikans författare framlägger inte någon uppgift, som skulle visa att biskopen var införstådd med att jarlen tänkte svika herrarna och påstår inte heller något sådant. Många sannolikhetsskäl tyder på att ederna svors inför dem, som skonades. Det är således möjligt att något edsbrott ej har förekommit. Kort sagt, biskopens skuld är på alla sätt tvivelaktig, men ingenting kan bevisas. Anklagelsen mot biskopen kan och måste med skäl betvivlas, men den kan inte avvisas.

Ericus Olai bygger helt på Erikskrönikan, men han uttalar sig inte i skuldfrågan.

När Ericus Olai (död 1486) skrev sin krönika, använde han sig av Erikskrönikan som huvudkälla. Vad gäller händelserna vid Herrevadsbro har han inte hämtat en enda uppgift från annat håll, vilket med all önskvärd tydlighet framgår av hans skildring:

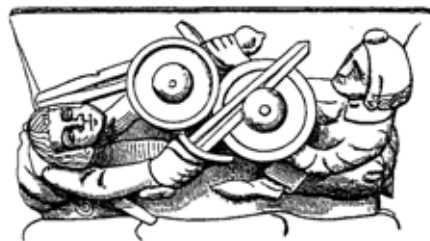
Folkungasläkten ”lägrade sig vid Herwadzbro med sin krigshär. Hertig Birger kom från motsatta hållet – och biskop Kol (Colo). Endast med sin inställsamma vänlighet, uppblandad med eldiga löften av fruktansvärd innebörd, åstadkommo de, att folkungarna nedlade sina vapen och vapenlösa gingo över bron till sina fiender, vilket de vågade göra i synnerhet på grund av den omnämnde biskopens ed, avlagd rörande säkerhet till liv och fred. Men så snart de hade kommit, avhöggos deras huvuden.” 4)

Folkungarna blev alltså svikna, och biskop Kol hade med ed lovat dem säkerhet till livet. Så mycket skriver Ericus Olai. Däremot uttalar han sig inte om, vem som var skyldig till sveket: jarlen ensam eller jarlen och biskopen tillsammans. Ericus Olai visar här prov på berömvärd försiktighet.

Även Olaus Petri bygger helt och hållet på Erikskrönikan, och han betonar Birger jarls skuld, dock utan att uttryckligen fritaga biskopen.

Även Olaus Petri bygger helt och hållet på Erikskrönikans uppgifter. I motsats till Ericus Olai framhäver han dock så mycket som möjligt jarlens skuld: ”Birger Jerl, biscop Col, och flere som höllo med honom, sagde the Ffolkungar, frij och szeker leyde til, ther monga swåra eedher giordes vppå, at the skulle komma offuer broona med them til ordha, hwilkit och så skedde, Ty at the Ffolkungar förlåte sich på then leyde och szekerheet som them tilsagd wardt besynnerliga för the swåra eedhar som biscopen ther vppå gjorde, Men så snart at the kommo offuer broona, läät Birger Jerl tagha them widh halsen och hugga hoffuudet aff them.” Längre fram heter det: ”Thå nw thenne Ffolkungar så wordo aff Birger Jerl förrådde, war Junkar Karl icke ther med tilstedes.” 5)

Alla uppgifter återgår på Erikskrönikan, men en jämförelse mellan Ericus Olai och Olaus Petri visar att Olaus står i beroende av sin föregångare. I motsats till denne betonar han dock jarlens stora skuld. Detta sker på tre sätt: Dels framhävs att ederna svors inte bara av jarlen och biskopen utan även av ”flere som höllo med honom”. (Dessa andra, som skulle ha svurit, finns inte ens antydda vare sig i Erikskrönikan eller hos Ericus Olai. De tycks ha tillkommit helt och hållet genom något slags missuppfattning från Olaus Petris sida.) Dels sägs att Birger jarl lät taga folkungarna vid halsen och hugga huvudet av dem. Dels sägs att folkungarna blev förrådade av Birger jarl. Eftersom Birger jarl hade makten, hade han även huvudansvaret, och då kan man lägga den huvudsakliga skulden på jarlen. Så har Olaus Petri också gjort. Om biskopens skuld uttalar han sig inte. En viss partiskhet kan skönjas hos Olaus Petri, men på det stora hela går han inte längre än han är berättigad att göra. Han fritar inte uttryckligen biskopen från skuld. Det kan man ju inte göra, eftersom vi inte riktigt vet vad som har förevarit.

Två kämpar med svärd och sköld.
Stenhuggeriarbete på ett kapitel i Uppsala domkyrka.
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)

Biskopen förklaras oskyldig och räknas som helgon.Johannes Magnus diktar ihop att biskopen var helt oskyldig och gjorde bot för jarlens brott.

Hos Olaus Petri kan anas en benägenhet att frikänna biskopen genom att framhäva jarlens handlande och ansvar. Hos Johannes Magnus möter vi inte antydningar utan bestämda påståenden. I denna år 1554 utgivna krönika läser vi:

”Och då floden fanns emellan de båda krigshärarna och hindrade striden, vände sig Birger till krigslistor, som icke voro tillräckligt hedervärda, och försökte kalla till sig folkungarna under förespeglingen att han ville förnya freden med dem. Men de misstrodde hans försäkran och kunde inte övertalas att bege sig till samtal med honom, förrän biskop Kol i Linköping, övertygad om att Birger var pålitlig (de Birgeri integritate confisus), hade svurit på att de obehindrat skulle både ta sig dit och återvända. Men när de hade gått över bron och kommit till Birgers läger, blevo de genast fängslade och avrättade. Detta tog biskop Kol så hårt, att han aldrig därefter ville konsekvrera Kristi lekamen med samma mun, varigenom ädlingar hade letts till undergången, utan han lämnade sin biskopskyrka och sitt fädernesland och begav sig till Kristi grav, och sålunda ändade han sitt liv under en pilgrimsfärd och landsflykt.” För att ytterligare understryka detsamma står i marginalen: ”Birger bryter eden. Biskop Kols synnerligen hårda botgöring för en annans brott.”

Denna bild av den oskyldige biskopen, som gör bot för en annans brott, är alltigenom uppdyktad av Johannes Magnus själv. (Olaus Petris försiktiga antydningar hade han inte kunnat ta del av, eftersom Olaus Petris krönika var otryckt och för övrigt skrevs efter Johannes Magnus' avfärd från Sverige.) Johannes Magnus har gått till historien som Sveriges störste historieförfalskare. Stora delar av fornhistorien är helt enkelt diktade, och den övriga historien drog han sig inte för att skriva om på för honom lämpligt sätt. Han har skapat bilden av den i alla avseenden oskyldige botgöraren. Denna frihandsteckning skulle få en oerhörd genomslagskraft i och med att den spreds genom denna tryckta, i vida kretsar lästa och genom sina fosterlandsförhållande lögner med hänförelse hälsade krönika.

Johannes Magnus diktar även ihop att Birger jarl var en beundransvärd botgörare, helt oskyldig till inbördeskrigets utbrott.

I viss mån var Johannes Magnus givetvis bunden av sina föregångare. Birgers svek ansåg han sig inte kunna trola bort, men han undvek att använda ett ord med dålig klang: Birger vände sig till ”krigslistor, som icke voro tillräckligt hedervärda” (strategemata non satis honesta). Dessutom lägger han all skuld för inbördeskriget på jarlens fiender: Folkungarna ”voro beredda till alla skändliga dåd. De föraktade lagarna, och, ingalunda såsom ädlingar, utan såsom rövare fördes de än hit och än dit, liksom hade de velat säga: Vad hava vi med den där östgöten Birger att göra, eller med hans son? Birger, som hade blivit ansatt av så många svåra oförrätter, beslöt därför att undertrycka deras våldsamheter med väpnad makt. Han samlade ihop en krigshär och tågade ned till öppen strid emot dem.” Birger jarl var således helt och hållet oskyldig till inbördeskriget. Även slutbilden av honom är mycket fördelaktig: ”Han fullgjorde en tung botgöring, som av ärkebiskop Laurentius i Upsala hade ålagts honom, därför att han hade genomfört massmordet på folkungaädlingarna genom edsbrott. Därefter förfor han mildare med alla inbyggare och utförde alla åligganden under den allmänna freden med allo flit. Vad gällde att befordra Guds dyrkan var han icke mindre. Han uppförde nämligen synnerligen många kloster och kyrkor (monasteria, & templa), och han berikade dem med prästtjänster och inkomster. Han ansåg – vilket är helt riktigt – att det i synnerhet hör till konungars och furstars plikt att hedra Guds majestät i den kristna kyrkans tjänare.” 6) Både jarlen och biskopen framställs således som stora föredömen och beundransvärda män, låt vara att jarlen hade gjort sig skyldig till ett edsbrott. Som en god kyrkans son gottgjorde han dock detta felsteg genom att underkasta sig den botgöring, som ärkebiskopen hade ålagt honom. Johannes Magnus var född i Linköping och alltså östgöte till sin härkomst. Vi ser här, att östgöten Johannes Magnus framhäver och förhärligar två andra östgötar, nämligen Birger jarl och den föregivne linköpingsbiskopen Kol. (Även i andra sammanhang har han framhävt Östergötland och födelsestaden Linköping.)

Jämfört med Erikskrönikan har en fullständig omkastning av ljus och mörker ägt rum. I Erikskrönikan skönmålades folkungarna och svartmålades jarlen. Johannes Magnus gör tvärtom och utnämner dessutom biskopen till helt oskyldig botgörare. Enda anledning till denna svartmålning av folkungarna är ett uttryck i Erikskrönikan: Folkungarna levde sedan, alltså efter Folke jarls beklagliga död, ”mz digher ospekt” (med stor ofred). För en fredsvän kan en sådan utsaga förefalla som ett slags klander, och i varje fall ogillar han eller hon sådana krigiska fredsstörare. Det är dock alls inte säkert att Erikskrönikans författare menade orden som klander. Följande rad lyder nämligen: ”Ok striddo opta mz digher makt” (och stredo ofta med stor makt). För en herreman vid den tiden var det både självklart och hedersamt att ägna sig åt strid. Han

uppfostades och utbildades till detta. En stormannaflock med många och mäktiga män kom därför självklart att leva med stor ofred och strida med stor makt. För en krigisk storman eller författare var kanske detta påpekande snarare ett sätt att förhårliga folkungarna. De, som levde med större ofred och stred med större makt än andra, var också förmer än andra. Ericus Olai har dock tagit fasta på den motsatta och mindre hedersamma tolkningsmöjligheten: Folkungarna ”voro beredda till allt ont, vilket de också i gärning utförde, ehuru hertig Fulke, varifrån de ledde sitt ursprung, hade varit en man av god vandel och största anseende.” Hos Johannes Magnus drivs denna tolkning vidare med en värtalig svartmålning, ägnad att ställa både biskopen och jarlen i desto bättre dager. Sådana rövare och ogärningsmän som folkungarna bör verkligen straffas med livets förlust, ehuru man kan beklaga att de infångades med svek. Så är det tänkt att läsaren skall tycka. Desto oförvitligare och heligare framstår biskop Kol.

Johannes Vastovius räknar biskop Kol till de svenska helgonen.

Bland de landsflyktiga svenskarna i Polen fanns Johannes Vastovius, hovkaplan och bibliotekarie hos konung Sigismund och senare domherre i Ermland. År 1623 utgav han boken ”Vitis aquilonia, seu Vitae Sanctorum qui Scandinaviam magnam...illustrarunt” (Det nordliga vinträdet eller Levnadsteckningar över helgonen, som hava förlänat det stora Skandinavien sin glans). Vad gäller biskop Kol bygger Vastovius på Johannes Magnus, och överensstämmelsen är ibland ordagrann. Därutöver finns några värtalighetsblomster: ”Kol (Colo), biskop i Linköping, var synnerligen lysande i ära genom ord och gärningar.”... ”Kol ansåg sig ha begått ett stort brott (såsom heliga män pläga att långt ifrån ringakta även det allra obetydligaste utan rentav rikta bestraffningarna mot sig själva)”. Nytt är att Kols död – felaktigt – sätts till 1252. 7)

Det enda nya av betydelse är att Vastovius räknar Kol till de svenska helgonen. Han har därmed gått ett steg längre än Johannes Magnus. Hans upphöjelse av biskopen skulle dock inte få några följder. Inte ens Tryggve Lundén tar med biskopen i sina böcker om svenska helgon. Anledningen torde vara att biskopen aldrig hade dyrkats som helgon i Sverige under medeltiden. Under 1500- och 1600-talen var tiden alldeles avgjort ute för alla försök till helgondyrkan i Sverige. Vastovius har dock gjort en insats på så vis att han har vidarebefordrat uppgifterna från Johannes Magnus. Hans bok utgavs på nytt 1708 här i Sverige med anmärkningar och andra upplysningar av Erik Benzelius den yngre.

Många författare har vidarebefordrat de diktade uppgifterna från Johannes Magnus om den oskyldige botgöraren.

För Olaus Petri var biskop Kols skuld oklar, men när brodern Laurentius Petri skrev sin krönika, hade han arbetat in uppgifter från Johannes Magnus, som uttryckligen omnämns i början av krönikan. Om Kol heter det: ”Men så stoort misshagh skall biskop *Kole* fått till thenne handelen, at han aldrih efter then dagen hafver velat bruka sitt Biskopsembete, uthan gaf strax öfver bådhe stohl och staaf, och förnötte hvadh quart var af hans lifstima uthi sorgh och ruese.” 8)

År 1623 förde Johannes Vastovius som sagt uppgifterna från Johannes Magnus vidare. Så gjorde även Johannes Messenius (död 1636). Hans historieverk *Scondia illustrata* trycktes dock först 1700-1705. Intressant är att se att denne flitige forskare har funnit att biskop Kol i Linköping knappast kan ha levt ännu vid tiden för slaget. Han tvingas därför antaga att det skulle ha funnits en annan och senare biskop med detta namn. Så var det ju också, men Messenius känner inte till att denne hörde hemma i Strängnäs. 9) Hur som helst har han återigen kommit en av felaktigheterna hos Johannes Magnus på spåren.

År 1674 utgav Johannes Hadorphius rimkrönikorna och fogade allsköns upplysningar till texten: ”NB. HerrewadzBroo kallas ock nu Kolbäcks Broo / Koolbäck kallas Kyrckian aff Biskop Kool / dhen han funderade på samma ställe Järilin lät dheras Hufwud affslaa / til at försona Eeden hoos Gudh / den Järilin swikeliga brööt.” 10) Uppenbarligen har Hadorphius skaffat upplysningar från platsen. Namnet på bron har han rimligen fått från ort och ställe. De följande satserna överensstämmer dock med Johannes Magnus' framställning. Att lägga märke till är, att jarlen svekligen bröt eden, och att jarlen lät avslå folkungarnas huvuden. Han är alltså den handlande och skyldige. Biskopen byggde däremot kyrkan för att försona jarlens edsbrott. Enligt denna berättelse var biskopen således oskyldig, men Hadorphius meddelar därefter en helt annan berättelse. Den skall jag återkomma till.

År 1676 upprepar Johannes Loccenius påståendet att Kol skulle vara oskyldig. 11) Detsamma gör Haqvin Spegel 1707, men Spegel redovisar även minnestavlans uppgifter. Denna senare framställning skall jag återkomma till. 12)

Dessa uppgifter om den oskyldige botgöraren, som gjorde bot för en annans synder, har upprepats av många författare, och det finns inte någon anledning att fördjupa sig i dessa avskriftsövningar. Någon fullständighet har därför inte åsyftats. Jag har nöjt mig med ett antal belysande och viktiga exempel. Det bör påpekas, att man ofta inte hänvisar till källor och litteratur. Läsaren får ej veta att uppgifterna kommer från Johannes Magnus, och somliga av skriftställarna har säkerligen själva varit oklara över uppgifternas ursprung. Detta gäller inte minst de följande författarna, nämligen Anders Fryxell och August Strindberg, som båda fick mycket stor betydelse.

Anders Fryxell (1826) och August Strindberg (1906 och 1909) sprider bilden av den oskyldige botgöraren till den stora allmänheten.

År 1823 började Anders Fryxell utgiva sina "Berättelser ur svenska historien". De första delarna byggde uteslutande på den äldre historiska litteraturen och innehåller därför många felaktigheter och föråldrade uppfattningar. Så är fallet även vad gäller biskop Kol, men onekligen har Fryxell med sitt sakliga och samlade framställningssätt åstadkommit en mycket uttrycksfull skildring.

"Men biskop Kol fick stor ånger och sorg deröfver, att han, fast oskyldig, hade bidragit till detta förräderi, och ville han aldrig mera läsa messan och välsignelsen öfver Herrans lekamen, med samma mun, som hade bedragit så många. Han uppbyggde Kolbäckes kyrka bredvid Herrevadsbro för att försona sitt brott, men fann dock aldrig lugn och trefnad mera. Slutligen nedlade han sitt biskops-embete, öfvergaf sitt fädernesland och började att vandra till Kristi graf, för att der åtminstone kunna finna frid. Han fann den ock, men blott genom döden." 13)

Denna skildring innehåller ingenting nytt, men den fick stor betydelse på så vis att den förde ut de uppiktade uppgifterna från Johannes Magnus till den läsande allmänheten under det historieintresserade 1800-talet. En av hans flitigaste läsare var författaren August Strindberg, vars långnovell "Bjälbojarlen" trycktes i hans novellsamling "Nya Svenska öden" 1906. Ett skådespel med samma titel utgavs 1909. Därmed fördes uppgifterna från Johannes Magnus ut i den stora litteraturen. Novellens början är anslående:

"Från östra sidan av Brantberget vid Norreström syntes en pilgrim sträva uppför sandbacken. Han var en sextioårs man med hår och skägg förvildat; otvättad, okammad, trasig; med pilgrimssnäcken på en hatt som grönskade av regn och sol, vandringsstaven halvsliten så att endast en kappplängd återstod, skorna järnbeslagna. Utsläpad, förtärd av hunger och törst stapplade han i den lösa sanden; och när han föll blev han liggande en stund som död; men han reste sig snart och klättrade vidare."

Det är biskop Kol, som återvänder från sin pilgrimsresa. Hans skor är blodiga och har suttit på hans fötter sedan han lämnade Linköping. (Johannes Magnus' uppgift att Kol var biskop i Linköping återkommer alltså hos Strindberg.) Biskopen har sovit med skorna på. Den sista vägsträckan har han gått på spikarna.

Birger jarl drogs med två stora sorger, berättar Strindberg vidare. Den ena var att han inte hade blivit vald till kung. "Det andra såret hade han fått genom meneden, varigenom han kunnat taga folkungarnas huvuden vid Herrevadsbro. Själv hade han förlåtit sig och aldrig erkänt skuld, då han endast avrättat upprorsstiftare, men kyrkan och påven själv hade dömt honom till sträng botgöring, vilken han dock friköpt sig från och delvis fått uppskjuten." Här har

vi alltså Johannes Magnus' uppgift om jarlens botgöring. Jarlen och biskopen samtalar. Biskopen har icke frid med sitt samvete, men jarlen ångrar inte ens meneden. Han har aldrig trott på eder och löften. Kol beskyller honom för att vara en gammal hedning. Jarlen är mycket riktigt missnöjd med kristendomen. På grund av den nya läran fick han inte leva i öppen fejd utan måste dölja sin sanna natur och lisma med fiender. På Visingsö vill han begå självmord på hedniskt vis och gå till Odin. 14)

Hos Strindberg står biskopen för kristendomen och jarlen för hedendomen. Jarlen blir för Strindberg en övermänniska, sådan som filosofen Nietzsche ville ha honom, en man med vilja till makt, obunden av lagarna och kyrkans bud. Betecknande för tidsandan är att Strindberg skildrar jarlen med beundran. Man får inte intrycket att biskopen har rätt och jarlen fel. Tvärtom har jarlen goda skäl att framföra. I grund och botten bygger skildringen på Johannes Magnus och – givetvis – på Erikskrönikans anklagelse mot jarlen för svek och mened. Tack vare Strindberg har den diktade skildringen från Johannes Magnus gått in i den svenska litteraturen. Långnovellen "Bjälbojarlen" (1906) är ett betydande verk, inte minst tack vare den åskådliga och uttrycksfulla skildringen av biskop Kol, den oskyldige och plågade botgöraren och pilgrimen.

Strindbergs två skildringar av biskop Kol avspeglar de två sidorna i författarens väsen.

Skådespelet Bjälbo-Jarlen är i många avseenden olik novellen. I långnovellen var stämningen lugn men dyster. Utvecklingen gick mera av sig själv jarlen emot. I skådespelet förs en oavlätlig maktkamp. Skådespelets personer är hårda och elaka mot varandra. Ivar Blå önskar tränga jarlen och hans son Valdemar åt sidan till förmån för jarlens andre son Magnus (ladulås). Birger vill tränga sin son Valdemar åt sidan och spelar ut Magnus mot honom. Magnus å sin sida vill få undan både sin far jarlen och sin broder Valdemar. Magnus har framgång. Han kastar jarlens livdrabant – en saracen – åt lejonen och övertar faderns arbetsrum, där han ändrar om, honom oåtspord. Såsom av påven tillförordnad konung tar han över makten. Ivar Blå hade sagt åt jarlen, att denne borde draga sig tillbaka till Visingsö, och ställd inför sonens maktövertagande följer jarlen detta råd. Genom hela skådespelet haglar de hårda omdömena, elakheterna och stickorden. Replikväxlingen är snabb. Endast två personer ställer sig utanför maktspelet, nämligen junker Karl och Bengt Birgersson, jarlens son. Junkern säljer sina egendomar och beger sig ut på korståg. När jarlen vill dra in Bengt i maktkampen på sin sida, förklarar sonen att han vill bli en kyrkans man och avstå från världslig makt.

Vad har då Kol att göra i denna härva av kamp, hårdhet och falskhet? Hans uppgift är att läxa upp jarlen för att icke säga skälla ut honom. Han infinner sig inte hos jarlen, utan denne måste söka upp biskopen i Helgeandshuset. Biskopen

anklagar jarlen och säger att denne har så lätt att glömma. Jarlen menar att det framfarna är försonat, men biskopen genmäler, att det aldrig kan försonas, och att mened är dödssynd. Birger är lika obotfärdig som den hånande rövaren på korset! Biskopens tilltal är ytterst skarpt: ”Gå din rövarstig, du vildman, du tänker ta en kvinna i famn, också; må hon stinga dig i hälen!” Jarlens språk är mycket rått: ”Gå in i stian du, ät med svinen, kom och gruva dig sedan!” Biskopen blir inte svaret skyldig. Hans ton är hätsk och språket förtätat: ”Du har nyat opp dig, Birger, och du har fått en dålig gack-med (följeslagare) i sida kläder, den där pusslaren (taskspelaren, bedragaren) och trollkarlen; men när det börjar osa mot, och ormsaltaren (den illistige personen, bedragaren) sviker, då har du Biskop Kol att krypa genom hålet till!” Jarlen hotar biskopen med livdrabanten (saracenen), som nyss har halshuggit en rövare och tvättat bort blodet från sin kroksabel. Kol visar ingen fruktan, men båda går åt skilda håll. Jarlen återkommer på julaftonen och får då en ny omgång. Han anklagas för att umgås med ”hedningar och trollkarlar”, och därför är hans makt slut. Han uppmanas att driva ut hedningen, annars blir han stenad av folket. Herrens hand ligger tung över jarlen. Hans hus ramlar, och han gjorde bättre att dra sig tillbaka och packa in till sista resan. Birger lever i blodskam, påstår Kol. Hans gemål är alltför nära släkt med sonens drottning. Birger gifte sig i hat, icke i kärlek, och tog hustru för hämndens skull. Biskopen uppmanar jarlen att skilja sig från sin gemål. Jarlen har blivit narrad och dragen vid näsan. ”Men så går det på krokvägar, och den som icke lyder goda råd får dåliga, den som vill härska över alla blir ofta behärskad! Det var ditt fall!” Jarlen önskar God jul och tackar – förmodligen ironiskt! – för ”trakteringen”. Biskop Kol uppmanar honom att ge en julgåva åt sjuka och fattiga och ger honom samtidigt ett par nya anklagelser: ”Du är ingen glad givare, och önskade helst alla arma i gropen!” Biskopen uppmanar jarlen att böja knä inför Jesusbarnet i julkrubban. Prinsessan Judit, som har begått hor med konung Valdemar, har kommit in. Biskopen frågar om de två vill ”skrifta varandra”. ”Vem är domare, och vem är anklagad?” Kol säger alltså här i förtäckta ordalag, att de båda – genom sina brott – är ungefär jämställda. Han uppmanar dem att räcka varandra handen. Jarlen böjer dock inte knä för Jesusbarnet, och han ger inte Judit sin hand. Han går. Kol kan alltså närmast liknas vid en gammaltestamentlig profet, som oförskräckt och synnerligen skarpt brännmärker härskarens synder.

Skillnaden mellan novellen och skådespelet är stor. I novellen samtalar två jämbördiga män i lugn och ro med varandra, och bägge framför beaktansvärda uppfattningar. Kol ger där avslutningsvis jarlen en viss uppskattning: ”Dina vägar äro icke mina; gå i frid, Birger, dö som du vill; ... du, hedning, har kristnat Sverige och dess gamla lagar.” I skådespelet framför Kol däremot idel hårda anklagelser. Han är åklagare, och jarlen är den åtalade. De båda bilderna av biskop Kol avspeglar två sidor hos författaren. Strindberg kunde – särskilt på äldre dagar – visa lugn, besinning och förståelse. Denna sida av hans väsen präglar den bild av Kol, som vi möter i långnovellen. Strindberg kunde

emellertid också vara ensidigt anklagande, slagkraftig i angreppen och utomordentligt hätsk. Denna sida av hans väsen präglar den bild av Kol, som vi möter i skådespelet. Det skrevs 1908 och utgavs 1909. När skådespelet skrevs, hade Harriet Bosse nyss brutit slutgiltigt med Strindberg, och denna brytning har gjort honom bittrare än på länge. (Ämnet behandlas utförligare i noterna.) År 1910 startade Strindberg den så kallade Strindbergsfejden, den mest omfattande och kanske även hätskaste litterära fejd, som har drabbat Sverige. Både biskop Kol och skådespelet Bjälbo-Jarlen som helhet kan ses som en stormvarning inför denna våldsamma urladdning.

Det är inte mycket vi vet om biskop Kol. De olika framställningarna i historieverken och litteraturen blir därför mera avspeglningar av de olika forskarna och författarna och deras föreställningsvärldar än av den historiske Kol. Tydligast blir detta i fråga om August Strindberg. Kol har fått avspegla bägge sidorna i hans personlighet.

Hos Jan Guillou (2001) är biskop Kol alltigenom betydelselös och följaktligen även skuldlös.

Med Strindberg hade biskop Kol tagit steget in i den stora skönlitteraturen. Med Jan Guillou tog han steget in i underhållningslitteraturen. Strindberg hade tecknat en åskådlig och uttrycksfull bild av den plågade botgöraren, som aldrig fick frid med sitt samvete, men hos Guillou är biskopen en blek och betydelselös gestalt. Strindbergs bild stannar i minnet, men vem kommer ihåg Jan Guillous bild av biskopen? Ännu 29 år efter läsningen av Strindbergs långnovell kom jag ihåg hans skildring av biskopen, men Guillous berättelse lär inte lämna sådana spår i minnet.

I sin roman "Arvet efter Arn" (2001) både inleder och avslutar Guillou med händelserna vid Herrevadsbro. Inledningsvis för Birger jarl ett samtal med Kol. Biskopen framstår som from, försiktig och något obegåvad. Kol begriper inte något av jarlens uppläggning och tankar inför morgondagens strid. Jarlen måste förklara alltsammans för honom. Biskopens förslag att jarlen skall be för seger avvisas med förakt av jarlen. Även fienden ber ju för seger. Skall man verkligen bedja om att fienden skall "dö under stort lidande och jämmer och sedan sprida stank av bränt kött över hela nejden"? Biskopen är svarslös och låter frågan falla. Han vill att jarlen skall visa nåd mot sina besegrade fränder, men jarlen svarar undvikande. När slaget börjar, är biskopen skrämnd och räddhågad. Jarlen besegrar sina fiender och tar dem till fånga. Något svek och någon mened har således varken jarlen eller biskopen gjort sig skyldiga till enligt Jan Guillou. 15)

Det, som Jan Guillou har gemensamt med sina föregångare, är att biskopen framställs som oskyldig. På grund av sin allmänna obetydlighet utövar biskopen inte något som helst inflytande, och han är följaktligen ur stånd att ens ådraga sig skuld. Trots allt har jarlen tagit med sig biskopen, och han förklarar detta

med orden: ”Du kan förhandla, du kan skriva diplom och avtal och kanske behövs de färdigheterna i morgon när vi skall fästa segern i sigill (!). Eller nederlaget.” (Att fästa något ”i sigill” är ett hittills okänt uttryck i svenska språket.) 16) Biskopen var alltså huvudsakligen en sekreterare eller skrivare åt jarlen och ingenting mer.

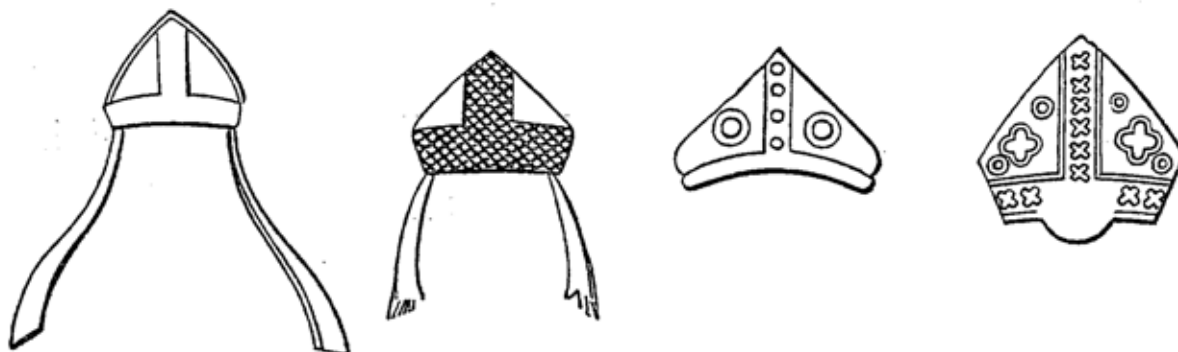
Författare, i synnerhet de starka och särpräglade, brukar med sin egen personlighet göra avtryck i sina romaner. Huvudpersonen har ofta omisskännliga drag av författaren. Jan Guillou anser sig kunna det mesta och veta bäst. Sådan är också jarlen. Om jarlen kan det mesta och vet bäst, måste folket i hans omgivning vara obetydliga underhuggare. Som sådan tecknas följaktligen biskop Kol. Till obetydligheten hör även skuldlösheten som en följd.

Bilden av den oskyldige botgöraren är alltigenom uppdiaktad.

Skildringen av den alltigenom oskyldige botgöraren är alltså i alla avseenden uppdiaktad. Johannes Magnus har skapat en anslående bild, som har vidarebefordrats genom århundraden.

Man kan peka på att flera präster har vidarebefordrat dessa uppgifter. Förutom upphovsmannen Johannes Magnus har vi Laurentius Petri, Johannes Vastovius och Anders Fryxell. Man bör till deras ursäkt framhålla, att alla – utom upphovsmannen – har handlat i god tro. Man har litat på att Johannes Magnus hade tillförlitliga upplysningar, och ibland har man inte ens vetat varifrån uppgifterna kommer. Dessutom visste dessa präster av egen erfarenhet att de andlige på grund av rikets tjänst ofta måste deltaga i sådant, som inte hörde till deras andliga uppgifter, och som de i vissa fall helst inte skulle vilja vara med om. Bilden gjorde sålunda ett trovärdigt intryck.

Icke desto mindre är den i alla avseenden påhittad. Samtidigt hade dock en helt annan uppfattning vuxit fram, nämligen uppfattningen att biskopen var en svekfull menedare, medskyldig till eller huvudansvarig för sveket och avrättningarna.

II

Biskopen förklaras skyldig och räknas som skurk.

Enligt minnestavlan lagade biskopen så, att folkungarna blev avlivade.

På minnestavlan i Kolbäckes kyrka är biskop Kåll och inte Birgil Jerill den viktigaste. Slaget stod visserligen emellan Birgil Jerill och "folckvnganar", men biskop Kåll lagade så att dessa blev avlivade på östra sidan om älven. Biskop Kåll tog för övrigt rovet, det vill säga krigsbytet, och lät bygga Kolbäckes kyrka, som fick namn efter honom. Biskopen framställs således som en kraftfull herre, en handlingsmänniska, som är skyldig till avrättningarna. Man anar att folket i bygden har berättat minst lika mycket om biskopen som om jarlen.

Enligt Johannes Hadorphius skulle biskopen ha grundat Kolbäckes kyrka av tacksamhet över att hans listiga ed hade lyckats.

När Johannes Hadorphius år 1674 utgav rimkrönikorna, fogade han allsköns upplysningar till texten. Han har två förklaringar till att biskopen lät bygga Kolbäckes kyrka. Så här återger han den andra: "Ehuruwäl en annor berättelse fins här om / Nembl. at Biskop Kool Kyrckian funderade aff dhet Roofff han samma gångh fick / och thet til åminnelse och tacksäyelse / at hans listige Eed kunde så myckit vthrätta / at han fick Folkungarna til sigh / och så aff daga taga / dher igenom Krijget ändades." 17)

Enligt denna uppfattning skulle Kol ha varit tacksam över att hans listiga ed lyckades och att folkungarna därigenom kunde tas till fånga och avrättas. Även enligt denna berättelse är Kol den kraftfulla handlingsmänniskan: Han och ingen annan grundade kyrkan. Han fick rovet. Hans ed gjorde verkan. Han fick folkungarna till sig, och han fick så taga folkungarna av daga. (Uppenbarligen är det så denna ofullständiga sats bör tolkas. Biskopen måste vara subjekt eller den handlande, eftersom något annat subjekt inte omnämns någonstans i berättelsen. Jarlen är över huvud taget inte ens omnämnd i denna andra berättelse.) Likheterna mellan minnestavlan och Hadorphius är påfallande. I båda fallen framställs biskopen som den starka handlingsmänniskan.

Denna berättelse är helt väsensskild från skildringen av den oskyldige botgöraren. Enligt denna berättelse skulle biskopen inte alls ha ångrat sitt svek utan till och med ha varit så tacksam över att det hade lyckats, att han som tack och till åminnelse skulle ha grundat Kolbäckes kyrka!

Haqvin Spegel bygger på minnestavlan och hävdar, att biskopen själv gjorde sig till menedare, och att han övertalade Birger jarl att halshugga en del av folkungarna.

År 1707 trycktes andra delen av "Swenska Kyrkio Historian", författad av dåvarande linköpingsbiskopen Haqvin Spegel. Han har tillgodogjort sig vad föregångarna har skrivit. Först följer han Johannes Magnus' framställning, enligt vilken biskopen är oskyldig och jarlen ensam skyldig, men han framför även den motsatta uppfattningen: "Någre säya at Biskopen sielf gjorde sig til en Meen-Eedare / bröt thet han hade swurit / och öfwertalte Birger Jerl til at låta halshugga en deel af Folk Ungarna." Senare greps Colo dock av ånger. Spegel åberopar minnestavlan, vars inskrift han trycker av. Han har dock byggt även på Hadorphius, från vilken han har lånat uttrycket "sin liflige Eed". 18) (Detta är för övrigt en felläsning. Hadorphius har ordet listig och inte liflig.) Nytt i sammanhanget är att Spegel hävdar, att biskopen övertalade jarlen att halshugga en del av folkungarna. Detta är hans egen tolkning och en inläsning i texterna av något som inte finns där. Både minnestavlan och Hadorphius uppger vidare att biskopen (och alltså inte jarlen) lät halshugga folkungarna (alltså alla folkungarna och inte bara en del av dem). Spegel tycks ha haft svårt för att läsa innantill eller minnas rätt.

Enligt Olof von Dalin ansåg Kol eder och löften vara barnlekar, men biskopen ångrade sig senare.

År 1750 utgavs andra delen av Svea rikets historia, författad av Olof von Dalin. Birger jarl märkte att han var svagare än de upproriska folkungarna. Han skickade därför biskopen till folkungarna för att underhandla om förlikning. Biskop Kohl "försäkrade dem med smickrande ord och de dyraste eder, at deras Släkting *Birger* war til en upriktig wänskap benägen och at de med all säkerhet kunde besöka honom i hans läger, der således en beständig fred kunde slutas; men en Prelat höll den tiden eder och löften för barnlekar". För att underbygga denna fula anklagelse hänvisar von Dalin till Ludvig Holbergs verk Dannemarks Riges Historie, vari ges ett exempel på att en ärkebiskop bröt sin ed. Detta är givetvis inte något bevis eller ens starkare skäl för vad som hände i Kolbäck. Likväl tror sig von Dalin veta, att Birger jarl drabbades av mycken ånger. (Författarens enda belegg för denna ånger är fyra brev, i vilka jarlen ålägger upplanningarna att betala tionde riktigt.) "Samvetet skall ock hafva waknat hos Biskop *Kohl*, så at han ej kunnat befatta sig med sit ämbete, uthan öfvergifvit sin Stol och dödt på en pelegrimsfärd til den heliga Graf". Författaren hänvisar här till Messenius och vet således inte att uppgiften ytterst kommer från Johannes Magnus. 19) Messenius hade uppgivit att Kol var oskyldig, men von Dalin bryr

sig inte om Messenius därvidlag utan förklarar Kol skyldig, enbart av den anledningen att edsbrott förekom. Upplysningsmän som von Dalin var ofta fientligt inställda till katolska andliga. Olof von Dalin var själv inte främmande för att driva med det lutherska prästerskapet i Sverige. Hans ”kalottpredikningar” väckte på sin tid ont blod. Även när han skriver om Kol, visar han sig således fientlig mot de andlige.

Enligt Andreas Olavi Rhyzelius skulle biskop Kol ha visat falskhet mot folkungarna och förlett Birger jarl att dräpa dem.

År 1752 utgav Andreas Olavi Rhyzelius förra delen av sitt stora verk *Episcoposcopia*. Om biskop Colo av Strängnäs berättar han bland annat, att Colo avsmnade ”år 1268, vnder sin Pelegrimsferd, then han säges hafwa sig åtagit til at försona at han med falskhet och menEd kommit Folkvngarna om lifwet, eller förledt *Börge Jarl* til at twert emot gifwit löfte dräpa them år 1252 wid Herrewadsbro i Wästergöthland. Ångeren häröfwer kom honom til at företaga thenna reso, på hwilken döden mötte honom”. 20) Helt klart är icke vad Rhyzelius menar. I och med att biskopen säges ha visat falskhet och svurit mened, kan Rhyzelius dock inte ha räknat honom som förd bakom ljuset av Birger jarl och oskyldig. Huruvida ordet ”eller” inleder en närmare förklaring av falskheten, eller om ordet inleder en annan berättelse om vad som har förevarit, är oklart rent språkligt, men hur som helst är Colo även för Rhyzelius skyldig.

Johan Adam Rehbinder kallar Colo ”et förhatligt medel til Folkunge Famillens vanhederliga utrotande”.

År 1786 utgav Johan Adam Rehbinder sin bok om svenska rikskanslerer. Colo säges ha varit ”et förhatligt medel til Folkunge Famillens vanhederliga utrotande”. Biskopen övertalade ”med Riksföreståndarens tilstånd och til undvikande af et blodigt fältslag, på et förrädiskt sätt de förnämste Hufvudmännen ... at gå öfver til Riksföreståndarens Läger”. ”Biskopen skal sedermera kommit i samvetsqual öfver detta bedrägliga upförande, och låtit til en förment försoning för sin synd, upbygga” Kolbäcks kyrka, nedlagt sina ämbeten och företagit en pilgrimsfärd til de heliga orterna, under vilken han avsmnade 1268. 21)

Rehbinders ord är förräderi och bedrägeri.

I Tunelds Geografi är biskop Kol angelägen om att undvika ett blodigt fältslag och går därför förrädiskt till väga.

I Erik Tunelds Geografi framställs Kol som drivande kraft bakom förhandlingarna, och orsaken är att Kol på vilket sätt som helst – även genom förräderi – vill undvika ett blodigt fältslag: Biskopen övertalade, ”med Birgers tillstånd, och till undvikande af ett blodigt fältslag, på ett förrädiskt sätt, de förnämsta hufvudmännen, Knut Magnusson, Philip, Knut Långes son, och Knut Philipsson Folkunge, att gå öfver till Riks-Föreståndarens läger...” Biskop Kol stod alltså för både uppslaget och genomförandet. Jarlen gav bara sitt tillstånd.

Sedan kom biskopen i samvetsqual ”öfver sitt förrädiska uppförande”, byggde Kolbäckes kyrka och företog en pilgrimsfärd. Författaren talar även om biskopens ”brott”. 22) Som synes föreligger ett beroende mellan Rehbinder och Tuneld. Det rör sig delvis om ordagrann avskrift.

Hos Afzelius (1842) framställs biskop Kol som jarlens onde rådgivare.

År 1842 trycktes andra delen av Arvid August Afzelius’ ”Sago-Häfder”. I detta verk framställs Kol som den onde rådgivaren. Jarlen frågade ”sin Cancellor Biskop Kol i Strängnäs, hwad honom tycktes bäst att nu företaga. Biskopen tillstyrkte honom att med list locka Folkungarne till sitt läger, och åtog sig han att gå öfver till dem samt försäkra dem om Jarlens vänskap och förbättrade willkor, om de wille komma till samtals med honom och i godo afgöra twisten. Om det lyckades, och Folkungarne en gång woro i hans wåld, kunde Jarlen sedan med dem taga den utwäg, honom rådligast syntes. Detta behagade Jarlen wäl...” 23) Därefter fick biskopen emellertid ”stor samvetsoro”, och så berättar Afzelius om pilgrimsfärden och Kolbäckes kyrka.

Bilden av biskopen som edsbrytare och bedragare har uppstått genom att man har läst ut sådant, som inte står i källorna.

Åtskilliga författare har således utmålat biskopen som en edsbrytare och bedragare. Lutheraner och upplysningsmän hade – helt självklart – en avog inställning till katolska andliga, som ofta var ansvariga för förföljelser av oliktankande. En dylik inställning kan ha haft betydelse för Jonas Sigfridi, minnestavlans författare, för Olof von Dalin och andra.

Framför allt bör dock påpekas, att Johannes Magnus kanske gjorde ett misstag, då han utmålade biskopen som både oskyldig och botgörare. För många är det svårt att föreställa sig att en botgörare är oskyldig.

Många av författarna har inte läst källorna noga med tanke på vad de egentligen säger och vad de inte säger. De har därför läst in ett eller annat i texten. Om vi samlar dessa godtyckliga påståenden, får vi en ohygglig bild av biskopens verksamhet. Biskop Kol höll – i likhet med alla andra prelater vid denna tid – eder och löften för att vara barnlekar. Han ville undvika ett blodigt fältslag, och när han blev rådfrågad av Birger jarl, tillstyrkte han jarlen att med list locka folkungarna till sitt läger, ja, han åtog sig att själv gå över till dem. Han utverkade jarlens tillstånd och gick till väga med smickrande ord och de dyraste eder, kort sagt med bedrägligt uppförande och falskhet, mened och förrädiskt sätt. När Birger hade tagit folkungarna till fånga, övertalade han jarlen att halshugga en del av folkungarna. Kanske var det rentav så, att han själv tog folkungarna till fånga och lät halshugga dem. Långt ifrån att gripas av ånger över att han hade varit ett förhatligt medel till folkungafamiljens vanhederliga utrotande, frambar han rentav tacksägelse för att hans listiga ed hade kunnat uträtta så mycket, och till åminnelse av sin gärning lät han grunda Kolbäcks kyrka av krigsbytet.

Denna bild är som synes ohygglig, och dess enda ljusa inslag är att biskopen ville undvika ett blodigt fältslag. Detta innebar att han var en av dessa många romersk-katolska andlige, som i likhet med jesuiterna lät ändamålet helga medlen. I detta fall var medlen avskyvärda, men här förelåg dock ett gott ändamål. Bilden av biskopen blir fördelaktigare på så vis att alla dessa hårda ord och anklagelser inte förut har hopats och samlats i en enda skildring, men allt detta har dock skrivits hos olika historieskrivare. Allt detta är emellertid påhitt och ingenting annat, framställda av folk, som inte har kunnat läsa rätt innantill och skilja mellan alster av egen inbillningsförmåga och Erikskrönikans utsagor.

Dessa utsagor har samlats här och granskats ingående, *icke* för att göra ner gamla hävdaforskare, som numera icke läses (fastän de i och för sig inte är vare sig bättre eller sämre än många nutida efterföljare), och som få nutida historiker skulle bry sig om, ifall de verkligen lästes. Syftet med att samla dessa utsagor är att visa hur lätt det är att läsa in något i en text, fastän det inte står där. Syftet är vidare att visa hur svårt det är att tolka eller utläsa en historisk gestalts tankar och målsättningar ur ett fåtal kända uppgifter. Dessa svårigheter och denna fara för ogrundade övertolkningar förelåg även på 1300-talet, då Erikskrönikan skrevs, och de föreligger även idag. Det kan som bekant räcka att någon har varit närvarande på en brottsplats för att vederbörande skall bli misstänkt för brott eller delaktighet i brott och ställd inför rätta. De gamla hävdatecknarnas övertolkningar hjälper oss på detta sätt att inse att vi inte vet någonting om den gamle biskopens tankar och målsättningar vid Herrevadsbro år 1251.

Noter

- 1) Gahrn 2004 s. 7-8 och 13:9.

Flera hävdatecknare har gjort gällande att svek och edsbrott inte förekom vid Herrevadsbro.

- 2) Sven Lagerbring avvisar Erikskrönikans uppgift om att ett svek skulle ha begåtts. Han åberopar Håkon Håkonssons saga och tolkar dess skildring så, att ett slag har utkämpats och att herrarna helt enkelt blev fångna som en följd av slaget. Han påpekar att ingen annan källa berättar om något svek. Dessutom är det inte känt att Birger jarl i övrigt skulle ha begått någon grymhet eller någon trolöshet. Biskop Kols skuld kan inte utredas. (Sven Lagerbring, Swea Rikes Historia, Andra Delen, 1773, s. 480-482.)

Det kan påpekas, att även avrättningen av Holmger Knutsson av samtiden bör ha räknats som en hård och oberättigad våldsbragd. Lagerbrings framhävande av Håkon Håkonssons saga är tänkvärt, men tolkningen är inte självklar. Av allt att döma fick dock Lagerbrings framställning stor betydelse för Strinnholm, hos vilken Lagerbrings tankar går igen.

A. M. Strinnholm avvisar med många skäl Erikskrönikans berättelse om sveket vid Herrevadsbro. Han påpekar att Håkon Håkonssons saga inte berättar om något svek. Enligt sagan möttes, det vill säga sammandrabbade, Birger jarl och hans fiender. Detta bör innebära att de antingen har blivit tillfångatagna eller blivit tvungna att ge sig på nåd och onåd. Enligt sagan dömde man olika över denna jarlens handling, men ett svek, sådant som Erikskrönikan berättar om, hade "svårligen ... af någon kunnat försvaras". (Strinnholm tror för mycket om människorna. Under historiens gång har allting försvarats – åtminstone "af någon".) Strinnholm påpekar vidare: "Det är dessutom föga tänkbart, åtminstone högst osannolikt, att Filip Knutsson och de öfriga herrarne, så länge de ännu stodo i spetsen för en obesegrad härsmakt, skulle mot tidens sed, utan gisslan och obehärad hafva öfvergifvit sig i Jarlens våld blott i förlitande på hans och Biskopens ord." (A. M. Strinnholm, Svenska folkets historia IV, Sthlm 1852, s. 405-407, not 961.) Strinnholms invändningar är tänkbara, men det är vanskligt att bygga alltför mycket på Håkon Håkonssons saga. Sagans opartiskhet är blott skenbar. (Lars Gahrn, Herr Knut och västsvenskarna – ett exempel på klassisk krigspropaganda, artikel i: Hembygden 1999, årsbok för Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund.) Dessutom är den kortfattad och obestämd. Hans påpekande att folkungarna knappast skulle ha infunnit sig hos jarlen utan att ha fått gisslan väger dock mycket tyngre, och som synes anar han, att folkungarna kan ha blivit tvungna att ge sig på nåd och onåd.

Likaså har P. E. Lindskog, dock med svaga skäl, avvisat berättelsen om sveket (P. E. Lindskog, Försök till en kort beskrifning om Skara stift V, Skara 1816, s. 433-434). Svensén bygger på Strinnholm och avvisar likaså berättelsen om sveket: ”herrarna hava således i ärlig strid fallit i Birgers händer.” (Emil Svensén, Svenska historien för svenska folket II, Uppsala 1916, s. 177-178.)

Flera författare har således avvisat uppgiften om svek och edsbrott. Deras skäl är visserligen ibland svaga, men påpekandet att folkungarna inte skulle ha infunnit sig hos Birger jarl obehäpnade och utan att ha fått gisslan väger tungt.

Uppfattningen att slaget eller avgörandet följde efter avrättningarna är vanliga, men andra skriftställare tror att ordningsföljden var omvänd.

- 3) Några skriftställare menar, att avrättningarna skedde först, och att slaget eller avgörandet följde därefter. Olof von Dalin nämner avrättningarna och tillfogar: ”Folkungarnes krigshär, som nu war utan anförare, gaf sig strax på nåd och onåd” (von Dalin, Svea Rikes Historia II, 1750, s. 226). Rehbinder och Tuneld skriver att folkungarnas här blev ”förskingrad” (skingrad) efter halshuggningarna. (Johan Adam Rehbinder, Biographisk, historisk och genealogisk beskrifning öfver svenske rikscanzlerer..., 1786, s. 6. Erik Tunelds Geografi II, 1828, s. 305.) (Lägg märke till att ingen av de tre vet om, att ett slag utkämpades!) År 1842 skriver Afzelius: ”När Folkungahären öfwer detta swek och sina höfdingars olyckliga öde war bestört och rådwil, gick Jarlens folk öfwer wadet och anföll med stor häftighet, så att fienden snart kom i oordning och på flykten.” (Arvid August Afzelius, Svenska Folkets Sago-Häfder 4, 1842, s. 45.) Avgörandet föll alltså enligt dessa fyra författare efter avrättningarna.

Några skriftställare, Sven Lagerbring, J. Mankell och Emil Svensén anser dock att slaget kom först (Lagerbring, Swea Rikes Historia II, 1773, s. 480-481. Mankell, Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia I, 1890, s. 108. Svensén, Svenska historien för svenska folket II, 1916, s. 177.) Man måste säga att de fyra förstnämnda författarna hade en underbar förmåga, att ur källorna läsa ut en mängd uppgifter, som helt och hållet saknas där. Källorna säger endast att man kämpade vid Herwalza, att ett slag utkämpades vid Haerwatzbro, och att slaget stod vid Haerwaezaa (Gahrn 2004 s. 10). Mer än så vet vi inte, men i gamla skrifter – och nya! – har vi inte svårt att finna skriftställare, som har trott sig veta mer. Å ena sidan har man haft en märklig förmåga att föreställa sig drag i utvecklingen, som källorna inte har ett dyft att förtälja om, och å andra sidan har man haft en lika märklig förmåga att försumma att ta till sig vad som trots allt tydligt framgår av källorna, nämligen att ett slag utkämpades. Anledningen är att

man har byggt på de berättande källorna (Erikskrönikan och Håkon Håkonssons saga) samt deras avskrivare, men först sent uppmärksammat och brytt sig om annalerna. Se vidare not 11 nedan.

Några skriftställare har – liksom jag – begripit att ederna måste ha svurits i folkungarnas närvaro.

Ederna om frid och säkerhet måste Birger jarl och biskop Kol ha svurit i folkungarnas närvaro. Så har jag uppfattat Erikskrönikan, och jag är inte ensam om denna tolkning. Olof von Dalin skriver 1750, att jarlen sände biskop Kohl till folkungarna, och att biskopen underhandlade med dem. Enligt Arvid August Afzelius 1842 åtog sig biskopen att gå över till folkungarna och förhandla med dem. Samma skildring finner vi hos P. G. Alander: ”Det är annars en sägen att, medan jarlen och de upproriske stodo på hvar sin sida om strömmen, den förre sändt sin kansler, biskop *Kol* i Strengnäs, öfver till Folkungarna, för att begära ett sammanträde med dem, för att möjligtvis kunna träffa en förlikning. Kol säges hafva med dyra eder och löften försäkrat dem om frid och säkerhet och på detta sätt förmått hufvudmännen att obeväpnade följa med honom öfver bron.” (von Dalin, *Svea Rikes Historia II*, Sthlm 1750, s. 225-226. Afzelius, *Svenska Folkets Sago-Häfder IV*, Sthlm 1842, s. 43-44. P. G. Alander, *Fullständig lärokurs i Svenska historien, Senare Afdelningen: Läsbok, i tvänne kurser*, Skara 1867, s. 124.)

Enligt krönikan svor både jarlen och biskopen i folkungarnas närvaro eder om frid och säkerhet för att locka över folkungarna till sitt läger. De ovannämnda författarna har insett, att detta är orimligt. Om både jarlen och biskopen stod ansikte mot ansikte med folkungarna, behövde dessa inte gå över en å till jarlens läger för att träffa honom och ingå förlikning. Skriftställarna har därför i strid mot Erikskrönikans uppgifter antagit att bara biskopen gick över till folkungarna. Om vi i stället tänker oss, att folkungarna besegrades, togs tillfånga och fördes till jarlens läger, där ledarna avrättades och såväl jarlen som biskopen svor eder inför dem, som de skonade, får vi en rimlig förklaring till att både jarlen och biskopen svor eder inför folkungarna.

- 4) *Scriptores rerum suecicarum (SRS) II:1 s. 54.*
- 5) *Samlade skrifter af Olavus Petri IV, 1917 s. 67-68.*
- 6) *Johannes Magnus 1554, 19:17-18, s. 621-622.*
- 7) *Johannis Vastovii, Gothi, Vitis aqvilonia, Sive Vitae Sanctorum regni sveogothici. Emendavit et notis illustravit Ericus Benzelius filius, Upsaliae 1708, s. 75. Ursprungstiteln lydde: ... seu vitae sanctorum qui Scandinaviam magnam ... illustrarunt.*
- 8) *SRS II:2 s. 73.*

- 9) Johannes Messenius, *Scandia illustrata* XII s. 122.
- 10) *Twå gamla Swenske Rijm-Krönikor / ... Vthgångne aff Johanne Hadorphio*, Sthlm 1674, s. 26.

Loccenius omtolkar avrättningarna till ett överfall av lönnmördare.

- 11) Johannes Loccenius gör sig skyldig till en märklig tolkning av sina föregångares framställningar: ”Knappt hade de (folkungarna) övergått Herrevadsbro (pontem Hervvadensem), som ledde till lägret, förrän de nedhöggos av lönnmördare, som hade blandat sig med dem (repente ab immissis percussoribus trucidantur).” Erikskrönikan berättar, att jarlen lät avslå deras huvuden, det vill säga halshugga dem. Att denna avrättning kan omtolkas till ett plötsligt överfall och en oväntad massaker, detta visar att vilka förvrängningar som helst är möjliga, om man inte hela tiden tänker igenom vad man läser och gör klart för sig vad källan säger och vad den inte berättar. Dyliga omtolkningar och missuppfattningar bör man ha i minnet, när man tar del av de isländska sagorna, i vilka en och samma händelse ofta skildras på helt olika vis. (Loccenius’ omtolkning kan vi ta del av i: Johannes Loccenii *Historiae svecanae, A primo rege Sveciae usque ad Carolum XI. regem Sveciae, deductae, libri novem, Francofurti & Lipsiae* 1676, bok III s. 85-86.
- 12) Haqvin Spegel, *Andra Delen utaf Swenska Kyrkio Historian*, Linköping 1707, s. 197-199.
- 13) Anders Fryxell, *Berättelser ur svenska historien II*, Sjätte upplagan, Sthlm 1846, s. 41-42.
- 14) August Strindbergs *Samlade Verk 56: Nya svenska öden*, Sthlm 1998.
August Strindbergs *Samlade Verk 61: Siste riddaren, Riksföreståndaren, Bjälbo-Jarlen*, Sthlm 1988.

Strindbergs uttalanden om biskop Kols skuldmedvetande är något oklara.

August Strindbergs utsagor om Kol kan förefalla motsägande. Junker Karl kallar biskopen för ”den dålige rådgivaren”. Kol talar om ”våra brott” (hans och jarlens) och ”mina ogärningar”. Han kallar sig ”den störste bland syndare” (*Skådespelet Bjälbo-Jarlen* s. 284, 291 och 385). Å andra sidan framgår det, att Kol lider för jarlen och utövar ”Satisfactio vicaria” (ställföreträdande gottgörelse) för jarlen. Han gör ”penitens” (bot) för jarlen (s. 324, 332-333). Kanske är det så man skall förklara uttrycket ”våra brott”. I varje fall kopplas meneden och halshuggningarna hela tiden ihop med jarlen. I långnovellen frågar jarlen biskopen: ”Har du icke frid än med ditt

samvete?” Biskopen svarar: ”Nej” – Har du?” Man kan göra sig samvete för att man – utan avsikt – har kommit att medverka i en händelseutveckling. Kanske är det så Strindberg menar. Kort sagt, jarlen utpekas som skyldig, och biskopen anklagar honom för händelserna vid bron utan att vidgå någon egen skuld. Den rimliga slutsatsen måste vara, att Strindberg följer Fryxell, som hävdar att jarlen var skyldig och biskopen oskyldig.

År 1906 framställer Strindberg Kols kvinnofientlighet som oberättigad, men 1909 har han skärpt den och anser han den vara berättigad.

I långnovellen var motsättningarna mellan jarlen och biskopen ännu måttliga, men i skådespelet har de blivit omåttliga. Samma skärpning är tydlig i Kols förhållande till domprosten Lars i Oppunda. Denne har, till följd av Skänninge mötes beslut om prästernas celibat, blivit vansinnig och är nu inspärrad i Helgeandshuset, där även Kol bor. Biskopen tycker att det är rysligt, att en andans man skall binda sitt kött så fast vid ett så bräckligt ting som en kvinna, men han blir åthutad av jarlen: ”Säg icke ont om kvinnan!” Biskopen anför nu ett kvinnofientligt uttalande av Kryssostomus men blir på nytt åthutad: ”Åh, tig du!” Längre fram påpekar domprosten, att det står i Guds bud: Vad Gud förenat, skall människan icke åtskilja. Kol visar sig otålig men har inget att genmäla. Domprosten talar om sin lilla dotter, men biskopen genmäler: ”Det är icke barnet du sörjer, det är kvinnan du åtrår!” Domprosten svarar: ”Det är båda, det är modern och barnet, det är hemmet, det är det högsta, det bästa som vårt usla liv kan bjuda”. Biskopen säger sig inte förstå detta och får till svar: ”Därför är du ingen människa heller”. Här i långnovellen blir biskopen åthutad, andra får sista ordet, och andra har de goda skälen.

I skådespelet är det annorlunda. Där blir domprosten tystad först av biskop Kol, som säger: ”Bär ditt kors med tålamod! och späk din kropp!” Sedan säger jarlen ungefär detsamma, och när domprosten står på sig, förklarar Birger: ”Arbetet är det enda som ger livet värde, det ger matlust och sömn, resten får bli som det kan!” Domprosten svarar spakt: ”Kanske det är så!” Vid ett tredje tillfälle slår biskop Kol fast att den kanoniska lagen och dekretalerna gäller för det andliga ståndet. En andlig gör sig skyldig till sedlighetsbrott och hor, om han lever med kvinna. Kol anför Kryssostomus. Domprosten genmäler: ”Åh, vad vet du om livets högsta goda, om maka och barn, om hemmet?” Biskopen genmäler att han vet mer än domprosten ... : ”bara ni fått det högsta goda, så blir det till ett ont som ni vill komma ifrån; därför rycker vi ut tanden, så är det klippt med en enda gång”. Det visar sig dock, att konung Magnus har utverkat fullständig tillåtelse för sekulära präster att i sin livstid fortsätta rätt äktenskap. Domprosten blir så glad att han betar sig ”som en tok” (Strindbergs ord), och Kol säger: ”Du är en

gammal tok, Lars”. (Skådespelet s. 292, 335, 377-380 och 387). Här är det hela tiden Kol, som får sista ordet och har de goda skälen.

Vad har då hänt mellan 1906, då långnovellen utgavs, och 1909, då skådespelet utgavs? Strindberg och hans tredje maka, Harriet Bosse, hade visserligen skilt sig redan 1904, men de fortsatte att träffas och brevväxla ända till 1908, då hon gifte om sig. Ännu hans sista brev till henne, skrivet i maj 1908, uttrycker ”hans varma känsla och försonliga sinnelag” (Atos Wirtanen, August Strindberg – liv och dikt, Sthlm 1962, s. 44-45). Den 21 augusti hävdar Strindberg, att han hade ”gråtit i fyra månader” efter brytningen. I början av oktober inledde han arbetet på Bjälbo-Jarlen, som slutfördes samma månad men bearbetades. Skådespelet trycktes 1909. (Björn Sundberg i August Strindbergs Samlade Verk 61, 1988, s. 417 och 423-425.) Bitterheten efter brytningen har gjort Strindberg –tillfälligt – bittrare mot kvinnan än vanligt. 1906 års framställning av biskop Kols mellanhavanden återspeglar Strindbergs ljusare kvinnosyn. 1909 års framställning återspeglar den mörka. År 1908 låter Strindberg, den tre gånger gifte, biskop Kol rentav försvara celibatet. Ju mindre vi vet om en historisk gestalt, desto tydligare blir diktningen kring honom en avspiegling av författaren och dennes uppfattningar.

- 15) Jan Guillou, Arvet efter Arn, 2001.
- 16) Svenska Akademiens Ordbok har många belägg för användningen av ordet sigill (band 25, Lund 1969, S 2244-2251), men uttrycket fästa ”segern i sigill” finns inte belagt.
- 17) Johannes Hadorphius 1674 s. 26.
- 18) Haqvin Spegel 1707 s. 197-199.
- 19) Olof von Dalin, Svea Rikes Historia ... Andre Delen, Sthlm 1750, s. 225-226. Ludvig Holberg, Dannemarks Riges Historie, Anden Edition, Tomus I, Kjöbenhavn 1753, s. 220.
- 20) Andreas Olavi Rhyzelius, Episcoposcopia sviogothica ... Förre Delen, Linköping 1752, s. 210.
- 21) Johan Adam Rehbinder, Biographisk, historisk och genealogisk beskrifning öfver svenske rikscanzlerer, riks-canzli-råd, hof- och justitiae-canzlerer ... , Sthlm 1786, s. 6.
- 22) Erik Tunelds Geografi ... II, Åttonde upplagan, Sthlm 1828, s. 305.
- 23) Arvid August Afzelius, Swenska Folkets Sago-Häfder ... IV, Sthlm 1842, s. 43-44.

Kol av Strängnäs – biskop, kansler och Birger jarls förhandlare.

Kol var biskop och kansler.

Biskop Kol är en historisk gestalt, men vi vet inte mycket om honom, och det mesta har ifrågasatts. En bra översikt över källor och källuppgifter finns i Strängnäs stifts herdaminne 1 (1977) av Magnus Collmar.

Att Kol var biskop i Strängnäs är dock obestridligt och oomtvistat. Ett brev från 1253 är bevittnat av bland andra ”C. episcopus Strenginensis” (C., biskop i Strängnäs). Det vidhängda sigillet visar en tronande biskop, och den skadade sigillomskriften talar om att han heter Col och av Guds nåd är biskop i St(rängnäs) (+COL : DEI : GRACIA : ST... SCOPVS). Biskop Kol av Strängnäs (COL dej gracia strengnensis episcopus) har tillsammans med andra biskopar utfärdat en skrivelse 1257. Därtill kommer en tvivelaktig skrivelse från 1248 och två skrivelser utan angivelser av år och dag. Kol har alltså obestridligen varit biskop av Strängnäs 1253-1257. Han måste ha tillträtt mellan åren 1241 (då hans föregångare nämns för sista gången) och 1253 (då han själv för första gången nämns som biskop i en obestridligen äkta urkund). Han måste ha gått ur tiden mellan åren 1257 (då han sista gången nämns som biskop) och 1267 (då hans efterträdare omtalas för första gången). 1) Kol var alltså biskop, men övriga uppgifter om honom är mer omstridda.

I sitt testamente kallar sig Kol ”av Guds nåd biskop i Strängnäs och den svenske konungens kansler” (Cancellarius Regis Sueciae). Uppgiften har ifrågasatts, men testamentet är en samtida originalurkund med bevarat sigill. Under sådana förhållanden har man svårt att förstå att uppgiften har kunnat ifrågasättas.

I detta testamente nämns att han hade en dotter, som var nunna i Riseberga kloster. 2) Celibatet hade visserligen påbjudits för de andlige genom Skänninge kyrkomöte 1248, men dessförinnan hade prästerskapet kunnat ingå äktenskap, och även i fortsättningen var det si och så med de andliges kyskhet. Denna uppgift att Kol hade en dotter är viktig så till vida, att den visar oss att en kyrkoman under äldre medeltiden i många avseenden avvek från vad som förväntades av en senmedeltida kyrkoman.

Kol var – enligt Erikskrönikan – med vid Herrevadsbro 1251, och på grund av källornas fåordighet är det inte märkligt att denna krönika är ensam om uppgiften.

Enligt Erikskrönikan var biskop Kol med vid Herrevadsbro 1251. Tillsammans med Birger jarl skulle han ha underhandlat med folkungarna, givit dem löfte om säkerhet och svurit dem eder. Erikskrönikan är tyvärr vår enda gamla källa, som berättar om biskopens medverkan. Även minnestavlan berättar, att biskopen var med, men dess uppgift har inte samma värde. Uppgifterna om denna tids historia är nästan alltid både få och knapphändiga. Att jarlen var med vid Herrevadsbro är föga bättre känt. Utöver Erikskrönikan nämner endast Håkon Håkonssons saga, att jarlen var närvarande vid bron. Utöver jarlen och biskopen nämner källorna inte någon av kungens män vid namn. Det är långt ifrån märkligt att Håkon Håkonssons saga icke omnämner biskopen, ty dess uppgifter om händelserna vid bron är ännu knapphändigare än Erikskrönikans. Varken slag eller underhandlingar omtalas. Att annalerna inte omnämner biskopen är självklart. De omnämner ju inte ens jarlen, som dock var både högste befälhavaren och segerherren i slaget.

Några forskare har menat att biskopen inte skulle ha varit med vid Herrevadsbro, men deras skäl är så lättviktiga, att de lämpligen behandlas bland noterna. 3) Däremot stöder starka sannolikhets skäl uppfattningen att biskopen var med. Jag skall nu gå över till dessa skäl.

När Erikskrönikan författades, kunde man hämta pålitliga uppgifter från många håll.

Erikskrönikans uppgift är av många orsaker trovärdig. Dess uppgifter kommer från kretsar, där slaget ännu var en viktig tilldragelse och ett smärtsamt minne. Sådana tilldragelser minns man i allmänhet mycket väl. När krönikan författades, låg slaget inte längre tillbaka i tiden än att författaren eller hans sagesmän i sin ungdom hade kunnat tala med gamlingar, som själva hade deltagit i slaget, eller med änkor, som hade mist sina män i slaget eller i avrättningarna. När krönikan skrevs, kunde män och kvinnor, som hade blivit faderlösa genom striderna eller avrättningarna ännu leva, och i vilket fall hade andra skilts hädan nyligen. De tre svenska annalerna är – som jag har visat – självständiga både i förhållande till varandra och i förhållande till Erikskrönikan. Man kunde alltså hämta pålitliga uppgifter från flera håll, och därför är det beklagligt, att man inte skrev utförligare.

Varför skulle man ha vredgats över biskop Kol och varit bitter mot honom, om han inte hade varit med vid Herrevadsbro?

För Erikskrönikans författare och hans sagesmän är biskop Kols medverkan inte någon obetydlig enskildhet i berättelsen. Tvärtom skulle hans medverkan i underhandlingarna ha varit av stor betydelse. Tack vare hans och jarlens förenade insatser kom folkungarna i jarlens våld, så att jarlen kunde avrätta dem. Därför väckte Kols medverkan i de förment svekfulla underhandlingarna både vrede och bitterhet, som är tydliga även i krönikans rader. Varför skulle man vredgas över någon som inte hade varit med? Varför skulle man vara bitter mot någon som inte hade varit med?

Enligt lagarna om sägenutveckling skulle biskopen inte ha kunnat tillfogas sägnerna, utan han borde i stället ha försvunnit ur berättelsen.

Kan biskopen i efterhand ha förknippats med händelserna vid Herrevadsbro? Nej. Dels var det som sagt inte svårt att få tillförlitliga uppgifter om dessa händelser. Dels är det så – enligt lagarna för sägenutveckling – att onödiga personer faller i glömska. De tillfogas inte till handlingen. Vid Herrevadsbro var endast jarlen nödvändig, ty jarlen och biskopen hade alldeles samma uppgifter att utföra. Bägge gav löften och svor eder. Bägge sade att de önskade förlikning. Bägge har alldeles samma uppgift i handlingen. Därför nämnde Sturla Tordarson endast jarlen i Håkon Håkonssons saga. Utvecklingen mot att den viktigaste gestalten i sägnerna tränger ut den mindre viktige kan tydligt iakttagas på minnestavlan i Kolbäcks kyrka. Där har Kol blivit huvudpersonen och jarlen en biperson, som enbart omnämns. Hade ytterligare något århundrade fått gå, är det inte säkert att ”Birgil Jerill” hade varit kvar i sägenkretsarna. Om man tänker igenom krönikans källförhållanden och historieskrivningens förutsättningar, finns alltså många skäl för uppfattningen att Erikskrönikans uppgift om Kols närvaro är riktig. Så långt kan man komma med hjälp av Erikskrönikan, men fler skäl kan hämtas från andra håll.

Konungens kansler åtföljde ofta konungen eller hans ställföreträdare – och detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro.

Biskop Kol var den svenske konungens kansler (”Sveriges konungs kansler”). Som själva titeln anvisar utövade kanslern inte sitt ämbete på egen hand utan tillsammans med konungen. Han var konungens rådgivare och skrivare. Följaktligen måste han ofta vara hos konungen eller dennes ställföreträdare och även åtfölja honom på resor. Konungarna och jarlarna befann sig mycket ofta på

resande fot för att förhandla med allmogen och stormännen samt träffa avtal med dem. Då behövde kanslern vara med. Givetvis behövde Birger jarl ha med sig en rådgivare och förhandlare vid ett så vanskligt tillfälle som mötet och kraftmätningen med folkungarna. Detta är ett sannolikhetsskäl, som stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro, men det är endast ett sannolikhetsskäl. En svaghet är att vi inte vet när Kol blev kansler. Han omtalas visserligen som kansler i en skrivelse från 1248, men uppgiften att han var kansler förefaller här vara en sentida anteckning. Uppgiften i testamentet är däremot tillförlitlig, men vi vet inte vilket år testamentet utfärdades.

Biskoparna var folkets hövdingar och brukade medfölja landskapets ledung eller häruppbåd – och även detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro.

Biskoparna var under medeltiden ofta mer än själasörjare. De var även folkets hövdingar och brukade medfölja landskapets ledung eller häruppbåd. Bland bestämmelserna om ledungs rätt i Upplandslagen stadgas: ”Alla skola rymma hamn för konungen och likaså för biskop och jarl och för sin förman, som konungen har satt i sitt ställe.” (Konungabalken 11.) Samma bestämmelse återfinns i Södermannalagen. Lika självklart som det var att jarlen följde med ledungsskeppen var det alltså att biskopen medföljde. Ja, i lagtexten nämns biskopen före jarlen. 4)

Lagbestämmelserna avspeglar verkligheten. År 1142 var enligt den novgorodiska krönikan ”en svearnas knjas” (jarl eller annan storman) jämte en biskop ute med sextio skepp och anföll köpmän. År 1220 företog Johan Sverkersson ett krigståg till Estland tillsammans med sin jarl och sina biskopar. Svenskarna besatte slottet Leal, där man kvarlämnade jarlen Karl den döve och linköpingsbiskopen Karl, som bägge stupade, när esterna återtog borgen. 5)

Biskoparna brukade delta i striderna – och även detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro.

Biskoparna var med på krigstågen inte bara som ledare, rådgivare och själasörjare utan även som stridsmän. Ett bra exempel är ärkebiskop Absalon av Danmark. Saxo grammaticus skriver berömmande om honom: ”Då han snart hade valts till biskop, framträdde han icke mindre som sjökrigare (pirata) än som bisp, emedan han aktade det ringa att han invändigt skyddade religionen, om han tilläte den utvändig sväva i fara, ty det hör icke mindre till allt det heligas omskötsel att förjaga den allmänliga trons fiender än att ägna sig åt de heliga kultbrukens omvårdnad.” Saxo åsyftar här kamp mot hedniska fiender, som anföll kristna länder, men biskoparna deltog också i danska inbördeskrig. År

1134 utkämpades slaget i Fotevik i Skåne. Saxo skriver om detta slag: ”Ingen annan drabbning har kostat talrikare flöden av biskopsblod. Ty Petrus av Roskilde och Henrik, biskop i svearnas länder, och alla Jyllands biskopar – så när som på en – sägas hava fällts till marken i denna strid.” Jylland har fem stift, och detta betyder, att sex biskopar skulle ha stupat i strid. Antalet stupade biskopar uppges dock olika. Sven Aggesen uppger bara två. Tvenne annaler uppger antalet till fem, medan Saxo och två andra krönikor har sex stupade biskopar. Enligt uppgift skulle också 60 (sextio) präster ha fallit i slaget. 6) På grund av allsköns olyckliga omständigheter urartade denna drabbning till en ren massaker. Det anmärkningsvärda med denna strid var alltså antalet fallna andliga och inte antalet stridande biskopar och präster. Arbetsdelning fanns redan under äldre medeltiden, men den hade ännu inte gått så långt som under senare århundraden. Prästen skulle inte bara sköta kyrkotjänsten utan även jordbruket på prästgården, och så var det i många fall ända in på 1900-talet. Dessutom skulle prästen försvara sin bygd och sitt land (i betydelsen landskap). Gick folket man ur huse, skulle prästen följa med. Som vi har sett var biskoparna dessutom skyldiga att värja sitt rike och rentav delta i krigståg mot främmande riken och stammar.

Under medeltidens lopp lyckades kyrkomännen alltmer frigöra sig från dylika förpliktelser, men detta hindrar inte att biskopar, som inte kunde hålla sig utanför maktspelet, deltog i krigföringen även under senmedeltiden. Ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna och linköpingsbiskopen Kettel Karlsson Vasa uppträdde åtminstone som ledare för krigståg. Hur mycket de deltog i striderna vet vi inte, men om Hemming Gadh, utvald biskop till Linköping, har vi fler uppgifter. Han belägrade Kalmar slott och ledde sina krigsmän, utsatt för kulor från bössor och för pilar. Om herr Hemming heter det, att han hade utbytt ”den biskopliga mitran mot en hjälm, biskopsstaven mot ett svärd och fredens klädebonad mot en sköld.” Han förde befälet under smärre krigståg, som ledde till allsköns träffningar. Även den dåvarande påven, Julius II, kunde kläda sig i rustning för att leda sina härar. 7) Ärkebiskopen Gustaf Trolle förde befäl i slaget vid Öxnebjerg 1535 och sårades i striden. Han avled strax därefter. 8)

Biskopar inte bara medföljde häruppbåd och ledungståg utan deltog även i striderna. Det är klart att Birger jarl behövde alla förstärkningar inför den stundande kraftmätningen med folkungarna. När jarlen drog till sig sina handgångna stridsmän, hade han skäl att kalla även sina biskopar under fälttecknen. Alla dessa överväganden stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro. Jarlen hade behov av honom på många sätt.

Medeltidens biskopar var ofta med på fälttåg och i fältslag. Så här kunde de då te sig. Hertig Bengt Birgersson, yngre son till Birger jarl, var biskop i Linköping och hertig av Finland. (Inskrift: + S' BENEDICTI FILII : BIRGERI ... DA : DVCIS : SWEOR. Sigill för Benedikt, son till Birger ... svearnas hertig.)

Biskop Kol var en av de tre biskopar som bodde närmast Herrevadsbro, och Herrevadsbro ligger omedelbart norr om den genaste landförbindelsen från Strängnäs till Västmanland.

Stiftstäderna i det medeltida Sverige var Uppsala, Strängnäs, Linköping, Växjö, Skara och Västerås. (Dessutom fanns Åbo i Finland.) När Birger jarl skulle uppbåda biskopar till hjälp i striden, fanns biskoparna i Västerås, Uppsala och Strängnäs närmast Herrevadsbro. Hans högvördighet biskopen i Västerås hade dock laga förhinder. Tillsammans med bland andra biskopen i Skara ledsagade han – enligt uppgifter i Håkon Håkonssons saga – jarlens dotter Rikissa till hennes bröllop i Oslo. Onekligen låg det – även med tanke på de korta avstånden – nära till hands för jarlen att tillkalla hans högvördighet biskopen av Strängnäs.

Dessa överväganden blir ännu intressantare, om man betänker, att den genaste landvägen från Strängnäs och Södermanland går strax söder om Herrevadsbro. Ingen annanstans är Mälaren så smal som vid Kvicksund. Endast ett allt annat än brett sund skiljer Västmanland och Södermanland åt. Den, som landvägen skulle färdas från Strängnäs till Västmanland, valde med fördel vägen över Kvicksund, där man snart kunde färja sig över. Kanske kom slaget att utkämpas vid Herrevadsbro delvis på grund av denna vägförbindelse. Man kan tänka sig att jarlen och biskopen från söder har ryckt fram över Kvicksund och fått kännning med folkungarna vid Herrevadsbro. Man kan tänka sig att jarlen har lägrat sig vid Herrevadsbro för att invänta biskop Kol, som över Kvicksund ryckte fram norrut för att förena sina stridskrafter med jarlens. Man kan tänka sig att jarlen och biskopen hade stämt möte vid Herrevadsbro, eftersom båda skulle tåga därförbi med sina stridskrafter. Detta är endast möjliga tolkningar, men onekligen är det tankeväckande och bestickande, att platsen för slaget ligger omedelbart norr om den genaste landvägen från Strängnäs, biskop Kols stiftsstad. Onekligen låg det mycket nära till hands att tillkalla biskopen av Strängnäs till Herrevadsbro.

Många sannolikhetsskäl stöder således Erikskrönikans uppgift, att biskop Kol var med vid Herrevadsbro. Några vägande skäl mot denna uppfattning har ännu inte framlagts. Sakskälen är dock endast sannolikhetsskäl och inte bevis. För att gälla händelser från denna avlägsna och källfattiga tid måste man dock säga att biskopens närvaro är väl belagd.

Biskop Kol har tillsammans med Birger jarl fört förhandlingar med folkungarna.

Enligt Erikskrönikan skulle biskop Kol och jarlen ha förhandlat med folkungarna och under löfte om säkerhet lockat dem i sitt våld. Dessa uppgifter har redan dryftats. Den rimligaste tolkningen är, att folkungarna har tvingats att

ge sig på nåd och onåd efter ett nederlag. De ledande männen har halshuggits. Vi är vana vid, att upprorsmän under följande århundraden avrättas efter laga dom, och att stränga lagbestämmelser vid dödsstraff förbjuder uppror och medverkan till uppror. På den tiden fanns inte sådana lagbestämmelser, och avrättning av upprorsmän stred mot folkets rättskänsla. Den var snarast att jämföra med massaker på avväpnade krigsfångar. Avrättningarna kom därför att väcka både uppseende och ovilja. De var eller upplevdes som ett brott mot sedvanerätten och mot vad man hade rätt att vänta sig av en segerherre och släkting. De uppgörelser och förlikningar med löften om säkerhet, vilka Erikskrönikan berättar om, kan ha träffats med dem, som skonades, och de kan ha träffats efter avrättningarna eller möjligen före, om man lät dem, som man ville skona, löpa före avrättningarna. Denna tolkning av händelseförloppet har mycket som talar för sig, men den kan icke bevisas. Vi vet helt enkelt inte vad som sades och lovades.

Biskop Kols testamentariska föreskrifter vittnar om frikostighet och mänsklig värme.

I fråga om Kol har vi omnämmanden i urkunder och vad som står skrivet – ytterst kortfattat – i Erikskrönikan, men han själv kommer till tals i endast en urkund, hans brev med testamentariska föreskrifter till abbedissan och konventet (alla nunnor) i Riseberga kloster. Låt oss ta del av vad han här föreskriver:

”C. av Guds nåd biskop i Strängnäs och den svenske konungens kansler frambär en hängiven bön om frälsning och välgång åt den vördnadsvärda frun, som av samma nåd är abbedissa i Riseberga (Rishberc), och åt hennes älskade syster och åt hela församlingen av nunnor därstädes.

Eftersom vi alla ingalunda kunna undvika att vi inträda på den väg allt kött måste vandra (Eftersom vi alla måste dö), är det för oss nödvändigt och lämpligt, att vi med hjälp av våra tillgångar här i tiden ombesörja de ting som äro eviga.

Härav följer att vi meddela hela eder förutnämnda kärleksfulla församling – under det att vi först frambära tack åt Gud - , att vi hava erlagt och utbetalat alla vederbörliga avgifter, vilka vi voro skyldiga att erlægga för den ringa återstoden av oss, det är vår dotter.

Må det också vara känt för er och alla andra, att vi tilldela vår biskopskyrka i Strängnäs fyra mark silver, nämligen två för testamentet (pro testimonio, se nedan) och två för skulden rörande psalteriet, och åt varje kloster, som följer Sankt Benedikts klosterregel och är beläget i vårt stift, tilldela vi två mark silver. Åt dominikanbröderna i Västerås (westraarus) tilldela vi de böcker, vilka de hava erhållit av oss och behålla utan tillåtelse. Och åt franciskanbröderna i Östra Aros (östraarus), dominikanmunkarna i Sigtuna (sicthunia) och franciskanbröderna i Söderköping (sudhercopia), åt vart och ett av klostren, två

mark silver. Vi tilldela vidare åt var och en kyrka – dock blott i Närke – en halv mark penningar, av våra penningar. Ävenså tilldela vi åt vår trogne tjänare Asur, som har understött och betjänat oss med dagligt och outtröttligt arbete, sexton mark silver och tjugo mark gutniska penningar, vilka vi hava lämnat i förvar hos eder. Vad som blir över, mån I fördela bland våra barn (filiis), allteftersom I sörjen för saker och ting i eder vishet.

Då I fullgören denna överenskommelse för oss, om det skulle inträffa att vi förflytta oss från denna värld, visen I samtidigt den saliga jungfru Marias son ära.

För att ingen må drista sig att gå emot vårt testamente (testimonium), som vi hava förordnat om, medan vi ännu hava livet som följeslagare, hava vi överlämnat vårt brev, bestyrkt med ett sigill. Ingenting av alla dessa ting mån I ordna med förrän I haven full visshet om, huruvida vi leva eller äro döda.”

Brevet är intressant på många sätt. Det hörde till tidens uttryckssätt att man hopade uppskattande ord och uttryck med fördelaktig laddning, när man skrev till och om någon, men det är ändå påfallande att det finns en värme i uttryckssätten, när biskopen riktar sig till nunnorna i Riseberga, och när han omtalar sin tjänare Asur.

Man brukar nämna det viktigaste eller angelägnaste först, och går vi efter denna rangordning får vi nedanstående följd:

dottern
biskopskyrkan i Strängnäs
stiftets kloster av Sankt Benedikts regel
dominikanerna i Västerås
franciskanerna i Östra Aros (Uppsala)
dominikanerna i Sigtuna
franciskanerna i Söderköping
kyrkorna i Närke
tjänaren Asur
”våra barn” (oklart vad som åsyftas)

Att han rangordnar sin egen domkyrka och stiftets benediktinkloster högt är inte märkligt. Anmärkningsvärt är, att tiggarröderna, dominikaner och franciskaner, utanför hans stift rangordnas före kyrkor inom hans stift, att han skänker gåvor åt tiggarröder utanför hans stift i stället för åt kyrkor inom hans stift (i Södermanland), och att han skänker mer åt kloster utanför hans stift än åt kyrkor (i Närke) inom hans stift. Böckerna, som han hade lånat ut till dominikanerna i Västerås, visar på nära förbindelser. Det ena som det andra visar, att predikarbröderna och deras verksamhet måste ha legat honom varmt om hjärtat. Dessa bröder vände sig mer än andra till folket med förkunnelse. De gick ut bland människorna och hjälpte dem på ett helt annat sätt än nunnor och

andra munkar, som höll sig i klostren. Bröderna motsvarade Frälsningsarmén och Stadsmissionen i våra dagar. Kol har uppskattat denna verksamhet.

Över huvud taget är intresset för kloster mycket påtagligt. Brevet är ställt till abbedissan och alla nunnor i Riseberga. Vidare får alla benediktinkloster inom stiftet gåvor liksom fyra kloster för predikarbröder utanför stiftet. Kols inriktning på kloster är mycket påtaglig.

Om vi rangordnar de uppräknade efter gåvornas storlek, får vi intressanta skillnader. Tyvärr vet vi inte hur mycket Kol betalade till klostret för dottern, men det var säkerligen inte litet. Ej heller vet vi hur mycket som blev över åt "våra barn" eller hur mycket böckerna, som dominikanerna i Västerås erhöll, kan ha varit värda. Även "våra barn" och dessa bröder måste frånräknas. Vi får då nedanstående följd:

tjänaren Asur (16 mark silver och tjugo mark gutniska penningar)
domkyrkan i Strängnäs (4 mark silver)
varje kloster av Sankt Benedikts regel inom stiftet (2 mark silver var)
tiggjarbrödernas kloster i Uppsala, Sigtuna och Söderköping (2 mark silver var)
varje kyrka i Närke (1/2 mark penningar)

Två förhållanden är iögonenfallande. Jämförelsen visar, att biskop Kol har varit mycket frikostig mot sin tjänare Asur och tryggt dennes ålderdom. De uppskattande orden motsvaras av erkänsla i reda penningar. Både det ena och det andra är tilltalande drag. Det andra förhållandet är att kyrkorna i Närke (inom stiftet) inte alls ansågs lika angelägna att understödja som tiggjarbrödernas kloster utanför hans stift. Återigen ser vi att predikarbröderna var betydelsefulla för Kol.

På något sätt måste Närke ha varit viktigt för honom. Han har anförtrott Riseberga kloster i Närke en stor summa penningar och har nära förbindelser med både abbedissan och alla andra nunnor. Alla kyrkor i Närke får penninggåvor, men med undantag för hans egen domkyrka i Strängnäs blir Södermanlands kyrkor utan dylika gåvor.

I Erikskrönikan anklagas Kol för svek och mened. Om anklagelsen vore sann, hade vi kunnat vänta oss att en ångerfull botgörare framträdde i brevet, men av något sådant finns inte minsta spår. Detta påpekande har dock inte bevisvärde, eftersom testamentet kan vara utfärdat före slaget.

Noter

- 1) Magnus Collmar, Strängnäs stifts herdaminne: Del 1 Medeltiden, Nyköping 1977, s. 25-27.

En originalurkund visar att biskop Kol var konungens kansler.

- 2) Biskop Kols testamente finns tryckt i Diplomatarium Suecanum nr 1707. Kjell Kumlien anser Kols kanslerskap vara givet eller självklart utifrån hans testamentsföreskrift. Gottfrid Carlsson och Herman Schück kan dock tänka sig, att testamentet skulle kunna vara förfalskat, men ingen av dem hävdar att så skulle vara fallet. (Herman Schück, Kansler och capella regis under folkungatiden, artikel i: Historisk tidskrift 1963 s. 143 med hänvisningar.)

Om testamentet vore förfalskat under medeltiden, undrar man vem som skulle ha haft nytta av förfalskningen. Brev förfalskades för att trygga jordinnehav, men inga gårdar testamenteras av biskop Kol, som i stället delar ut pengar åt många olika håll och förordnade om sina böcker. Eftersom brevet är försett med sigill, hade förfalskaren varit tvungen att åstadkomma ett sigill, som hade kunnat jämföras med biskopens sigill på andra skrivelser. Nej, tanken att detta skulle vara en medeltida förfalskning är mycket långsökt. Under 1600- och 1700-talen förfalskades åtskilliga handlingar, men svårigheterna att förfalska medeltida handlingar var då så stora, att förfalskarna försiktigtvis nöjde sig med att lägga fram föregivna avskrifter av medeltidshandlingar.

I brevet omtalas ”scintilla nostra. id est filia” (vår gnista, det är dotter). Ordet scintilla, gnista, visar att det inte är fråga om en andlig dotter. Detta ord betyder här: ”den ännu glödande gnistan, den obetydligaste återstoden, en försvinnande ringhet” (Karl Ernst Georges, Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch, Hannover und Leipzig 1918, sp. 2530). Biskopen menar att dottern är allt som är kvar efter honom.

Tvivlen rörande biskop Kols närvaro vid Herrevadsbro saknar sannolikhetsskäl som stöd.

- 3) Rolf Pipping hävdar ingalunda att biskop Kol icke skulle ha varit närvarande vid Herrevadsbro, men han låter ett tvivel framskynta: ”Då biskop Kols namn förekom i en (riktig eller oriktig) tradition om 1251 års händelser vid Härvadsbro, kunde det ju knappast undgås, att namnet Kolbäck sattes i förbindelse därmed.” (Rolf Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, Helsingfors 1926, s. 184.) Pipping räknar här med att det fanns en tradition om att biskopen var med, men han uttalar sig inte om, huruvida denna tradition är riktig eller oriktig. Förutsättningarna för att en oriktig tradition skulle kunna uppstå är dock stort avstånd i tiden till händelserna och stor okunnighet om vad som hände. Krönikan skrevs emellertid förhållandevis nära händelserna i tiden, och antalet människor med kunskap om vad som hände var stort. Många är inblandade i en drabbning, och eftersom många

släktingar och anhöriga drabbades av avrättningarna, kom man ihåg vad som hade hänt.

Börje Teijler är däremot bestämd. Om biskop Kol av Strängnäs och biskop Kol av Linköping skriver han: ”Vi kan alltså tveklöst eliminera dessa prelater från Herrevad.” Hans saksål består dock av missuppfattningar, och delvis är det oklart hur han tänker. Teijler påpekar att biskop Kol ”förekommer först 1253 i dokument, alltså 2 år efter slaget vid Herrevad”. Teijler tycks mena att Kol inte skulle ha varit biskop före 1253 och följaktligen inte heller skulle ha deltagit i maktspelet före 1253. I själva verket har Kol tillträtt som biskop mellan 1241 och 1253. Han kan alltså ha blivit biskop långt före slaget. Dessutom kan han givetvis ha varit Birger jarls medhjälpare och rådgivare innan han blev biskop. (Konungar och riksföreståndare såg ofta till att deras handgångna män utnämndes till biskopar.) Ett medeltidsbrev omtalar Kol som biskop redan 1248, men det är tvivelaktigt och kanske förfalskat. Teijler anser det vara tvivelaktigt, att biskopen skulle ha varit kansler. Han menar att uppgiften kommer från det tvivelaktiga brevet av år 1248, men i själva verket finns uppgiften även i Kols testamente, som är bevarat i original. För övrigt kunde Kol bli utkallad till härtåg, även om han inte skulle ha varit kansler. De andra biskoparna var ju med på härtåg. Teijler åberopar vidare Magnus Collmar, som har skrivit om biskopen i Strängnäs stifts herdaminne: ”Ej heller tror Collmar på biskopens medverkan vid Herrevad.” Collmar uttalar inga som helst tvivel om att biskopen skulle ha varit med. Däremot framkastar han – med all rätt – tvivel mot anklagelserna om mened och svek: ”Denna tradition har dock upptecknats först på 1320-talet och kan vara hårt förvanskad.” Teijler har allvarligt missuppfattat Collmars framställning. Erikskrönikans författare skulle enligt Teijler ha förväxlat Kol av Strängnäs med Kol av Linköping. Den sistnämnde var verkligen kansler men avled långt före slaget vid Herrevadsbro. (Börje Teijler, Hallstahammars kommun 1, 1984, s. 160.) Det är oklart hur Teijler här har tänkt, men antagligen har han tänkt på följande sätt: Erikskrönikans författare har ansett det vara rimligt att konungens kansler följde jarlen åt. Eftersom författaren trodde att konungens kansler, biskop Kol av Linköping, levde ännu på Birger jarls tid, har han därför trott och påstått, att denne biskop var med vid Herrevadsbro. I själva verket var dock både Kol av Linköping och Kol av Strängnäs konungens kansler, den förre på konung Knut Erikssons tid, den senare på Birger jarls tid. Ingenting talar för att Erikskrönikans författare skulle ha trott, att Kol hörde hemma i Linköping. Ingen svensk historieskrivare före Johannes Magnus har påstått att Kol var biskop i Linköping. Varken Ericus Olai eller Olaus Petri har denna uppgift, som dyker upp först hos Johannes Magnus 1554. Börje Teijler, eljest så omdömesgill och tillförlitlig som få, måste ha haft en mycket dålig dag, när han skrev ner sina funderingar rörande biskop Kol.

I sin skrift om Kolbäcks kyrka upprepar Bengt Ingmar Kilström ett par av

Tejlers skäl: Biskop Kol av Linköping dog långt före slaget, och Kol av Strängnäs blev biskop först 1253. (Bengt Ingmar Kilström, Kolbäcks kyrka, Sthlm 2002, s. 1.) Bägge skälen har behandlats ovan, och det är sällsamt, att det sistnämnda både har kunnat framföras och tillmätas värde två gånger av omdömesgilla författare.

Ett enda påpekande är av något värde, nämligen det hos Pipping framskyntande påpekandet, att en tradition inte alltid är riktig. (Denna utsaga innebar dock inte något ställningstagande till den ifrågavarande traditionsuppgiften.) Därför har jag framfört en lång rad sannolikhetsskäl, som talar för att Erikskrönikans uppgift om biskopens medverkan är riktig.

Man har dryftat namnet Kolbäck, som i äldre tid ansågs ha mansnamnet Kol som förled. Ingen har varit inne på tanken, men det skulle vara möjligt att hävda, att historieskrivare i äldre tid skulle ha trott, att en man vid namn Kol hade varit med i slaget, eftersom sockennamnet Kolbäck – enligt deras felaktiga uppfattning – innehöll mansnamnet Kol. Härvid äre dock att märka, att varken Erikskrönikans författare eller någon annan av de äldre historieskrivarna känner till att Herrevadsbro låg i Kolbäcks socken. Namnet Kolbäck har helt enkelt inte använts av de källor, som nämnde slaget (Gahrn 2004 s. 60-61). En par andra förutsättningar för att man skulle kunna få fram en medverkande ur sockennamnet är, att långt tid bör ha förflutit innan källorna skrevs, och det då var svårt att få fram riktiga upplysningar. Dessa förutsättningar saknas dock i detta fall, eftersom Erikskrönikan skrevs redan på 1320-talet. Därmed faller tanken av sig själv. Däremot kan sockennamnet Kolbäck ha bidragit till att bygdens folk kom ihåg biskop Kol, men inte heller i detta fall finns anledning att tillmäta denna omständighet någon större betydelse. Enligt minnestavlan uttalade man ju biskopens namn på annat sätt än förleden i sockennamnet. Kåll stod mot Kåallbech. I mansnamnet var å-ljudet kort och i sockennamnet var å-ljudet långt. Det sistnämnda är mycket välbestyrkt.

- 4) Svenska Landskapslagar: Tolkade och förklarade av Åke Holmbäck och Elias Wessén, andra upplagan, 1979, del 1 Upplandslagen s. 49, del 3 Södermannalagen s. 47.
- 5) Lars Gahrn, Bland svear och götar, 1989, s. 89 och 47. Göte Paulsson, *Annales suecici medii aevi*, 1974, s. 255, 259, 268, 277, 295 och 359.
- 6) *Saxonis Grammatici Historia Danica. Recensuit et commentariis illustravit Dr. Petrus Erasmus Müller. Opus morte Mülleri interruptum absoluit Mag. Joannes Mattias Velschow. Havniae 1839.* Bok 14 s. 738, Bok 13 s. 655-656 med kommentarer. 60 präster: C. Georg Starbäck, *Berättelser ur Svenska historien I*, Sthlm 1885, s. 253.
- 7) Gottfrid Carlsson, Hemming Gadh: *En statsman och prelat från Sturetiden*, Uppsala 1915, s. 201-202.

- 8) Ingvar Andersson, Gustaf Eriksson Trolle, artikel i: Svensk Uppslagsbok band 29, 1954, sp. 953.

Hertig Bengt Birgersson, biskop av Linköping, son till Birger jarl, enligt bild i hertigens sigill.
Lägg märke till Birger jarls lejon i skölden och på lansfanan.
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)

Munk (broder) av dominikanorden till vänster och munk (broder) av franciskanorden till höger. Dessa ordnar gynnades av biskop Kol med testamentsgåvor.

Herrevadsbro och Häradsvad

Ytterligare några ord med anledning av Ingvar Leions kamp mot källorna och mot den samlade sakkunskapen

av

Lars Gahrn

Durum est tibi contra stimulum calcitrare.
Det är hårt och smärtsamt för dig att sparka mot udden.
(Apostlagärningarna 26:14.) 1

Slaget stod vid Herrevadsbro

År 1251 utkämpades slaget vid Herrevadsbro, som då skrevs Hervadsbro, i Västmanland. I början av 1700-talet gjorde Andreas Olavi Rhyzelius det felaktiga antagandet, att slaget skulle ha stått vid Häradsvad i Närunga socken i Västergötland. I min utredning "Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad" (2004) har jag påvisat, att både bevis och sannolikhetsskäl talar för Herrevadsbro, och att egentligen ingenting talar för Häradsvad.

En av Häradsvads förespråkare, majoren Ingvar Leion, har gått i svaromål i tre mail, som ligger ute på nätet ("historieforum" <historieforum@kanalen.org>, utlagda 6/4, 7/4 och 9/4 2004). Senare samma år kom Leion tillbaka med ett längre bemötande av min bok: Ingvar Leion, "Lögnen om Vesmanna lande" och

diverse otillförlitligt: En granskning med kommentarer av ”Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad”, tryckt i HistorieForum – Tidskrift för historisk debatt – Nr 1 2004. (Denna tidskrift startade med detta nummer och utges av Historieforum Västra Götaland, en sammanslutning av Västgötaskolans anhängare och närstående.) I denna tidskrift ingår även en recension av min bok ”Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad”. Recensionen innehåller samma synpunkter som Leions artikel och utmärks av samma överdrivna bruk av anföringstecken och kursiveringar som hans artikel. Den är undertecknad ”Redaktionen”. Leions inlägg borde icke vare sig ha tryckts eller skrivits. Han skriver obalanserat, och i hastigheten missuppfattar han mer än vanligt. Hans artikel innehåller – som titeln mycket riktigt men oavsiktligt ger vid handen – ”diverse otillförlitligt”. Eftersom den är upplagd som en kommentar till min bok, torde läsekretsen bara ibland hänga med i tankegångarna, såvida läsarna inte har min bok uppslagen framför sig, i vilket fall de flesta misstolkningarna torde vederläggas genom enkel jämförelse mellan min text och Leions. Det finns inte någon anledning att fördjupa sig i dylika missuppfattningar, men vad gäller åtskilliga ämnen kan man komma längre, och dem finns det anledning att ta upp. Också vissa allvarliga – men ogrundade – anklagelser bör bemötas. Leion åberopar allsköns militära sannolikhetsskäl. Andra militära bedömare med högre rang än Leion räknar dock Leions sannolikhetsskäl som osannolika eller mindre sannolika. Deras uppfattning skall vi få ta del av.

Leion slåss för att försvara ett gammalt misstag. Ju mer han fördjupar sig i meningsutbytet, desto klarare kommer det att framstå för alla, att han har både bevis och sannolikhetsskäl emot sig. Jag välkomnar därför ytterligare meningsutbyte i frågan.

Språkvetare och ortnamnsforskare har påvisat att Hervadsbro och Häradsvad är två olika namn. Leion bestrider detta så långt han kan. Förleden i Hervadsbro överensstämmer helt och hållet med de ortnamn, som källorna meddelar i fråga om slaget, och detta kan inte ens Leion bestrida.

Fem oberoende källor ger oss namnet på platsen för slaget.

Av stor betydelse är att vi har flera källor, som ger oss namnet på platsen för slaget, och att dessa källor är oberoende av varandra. Detta ger oss en ökad säkerhet, när slutsatser skall dragas.

Först kan fastslås att Håkon Håkonssons saga och de svenska källorna är helt oberoende av varandra. Sagan är en västnordisk källa, som blev känd i Sverige långt efter medeltiden. Inte en enda av dess uppgifter förekommer i svenska medeltidskällor.

Vad gäller Erikskrönikan och de svenska annalerna kan först påpekas, att krönikan innehåller uppgifter, som saknas i annalerna: upplysningarna om härens brokiga sammansättning (svenskar, danskar, norrmän och tyskar), biskop

Kols medverkan och löftesbrottet mot folkungarna. (Endast en annal berättar, att tyskar var med.) Å andra sidan har annalerna upplysningar, som saknas i Erikskrönikan, nämligen årtal för händelsen, uppgiften att ett slag eller en strid utkämpades, namnen på de främsta bland de avrättade, ortnamnet Hervatså (i två av de tre annalerna). Erikskrönikan anger som bekant att slaget stod vid Hervadsbro. Det är således uppenbart att annalerna inte är beroende av Erikskrönikan. Annalernas författare har inte hämtat sina upplysningar om slaget ur Erikskrönikan.

Jag går nu över till annalerna för att pröva om någon av dem är beroende av någon annan eller om några har hämtat sina uppgifter ur samma källa. Först ställer jag Annalerna för 1160-1336 mot Annalerna för åren 916-1430. Den ena uppger att slaget stod vid Herwalza, den andra vid Haerwatzbro. Den ena uppger årtalet 1252 för slag och avrättningar, den andra årtalet 1252 för avrättningarna och 1262 för slaget. Den ena har uttrycken "Preliatum fuit" och "occisi sunt", den andra "Bellum fuit" och "occisi sunt". Den ena nämner tre avrättade och ger en släktupplysning om var och en av dem. Den andra nämner bara två av de avrättade och ger bara deras förnamn. Den ena nämner Knut först och Filip sedan, den andra nämner dessa namn i omvänd ordning. Allt som allt har vi sex skillnader mellan dessa kortfattade anteckningar och endast två likheter: årtalet 1252 för avrättningarna och orden "occisi sunt" (dödades), ett mycket vanligt uttryck. Det är uppenbart att de båda annalerna är oberoende av varandra.

Även en annan annal har formen Hervatså, och nu skall vi ställa Annalerna för 1160-1336 – annalerna för åren 266-1430 mot varandra. Båda har årtalet 1252. Den ena har orden "Preliatum fuit apud", den andra "bellum apud". Den ena stavar namnet Herwalza, den andra Haerwaezaa. Förutom årtalet har således de båda annalerna ingenting gemensamt. Att den förstnämnda inte har något gemensamt med Annalerna för 916-1430 är redan fastslaget, och inte heller den sistnämnda har mycket gemensamt med denna annal. Den ena har årtalet 1262 och Haerwatzbro, den andra 1252 och Haerwaezaa. Den ena har dock uttrycket "bellum fuit apud", den andra "bellum apud". En likhet finns alltså, men det rör sig om ett vanligt uttryck, medan skillnaderna är viktiga. Även i dessa fall är annalernas uppgifter oberoende av varandra. Jag har vidare undersökt de tre annalernas upplysningar närmast före och närmast efter anteckningarna om slaget vid Herrevadsbro. Denna undersökning, som redovisas i noterna, bestyrker slutsatsen att de tre annalerna är självständiga gentemot varandra.

Fem oberoende källor ger oss namnet för orten, där slaget stod: Håkon Håkonssons saga, Erikskrönikan och tre svenska annaler. Detta är ett viktigt saksakäl, som kommer att framföras i det följande.

1251. M^oCC^o.li. ^{Hb}-Waldemarus consecratus est in regem Linco-
pie.^{-Hb}
1252. M^oCC^o.lii^o. Preliatum fuit apud Herwalza et occisi sunt do-
mini Kanutus filius Magni Brocha·Philippus Petri·
et Philippus frater Holmgeri·

(Annalerna för 1160-1336)

1251. M^occli. Coronatus est Waldemarus rex.
1252. M^occlij. ^{at}-Occisi sunt Philippus et Kanutus.^{-at}
1254. M^occliii^o. Obiit Ingeburgis ducissa Sweorum.
1258. M^occlvii^o. Obiit Laurencius episcopus Lyncopensis.
1259. M^occlix. Obiit Christoforus rex Dacie.
1261. M^occlxi. Bellum fuit in Lohedh.
1262. M^occlxij. Bellum fuit apud ^{as}-Hærwatz^{-as} bro.

(Annalerna för 916-1430)

1252. ^{ac}-martirizatus^{-ac} est apud Mediolanum de
ordine fratrum predicatorum. Obiit domina Kate-
rina regina Sweorum. Eodem anno Abel rex
Dacie interfectus est. Christoforus rex factus est.
Bellum in Skanør et bellum apud·Hærwæzaa.

(Annalerna för 266-1430)

En jämförelse mellan de svenska annaler, som ger oss ortnamnet för slaget, visar att de tre källorna är oberoende av varandra. Här meddelas texten efter Göte Paulssons utgåva: *Annales suecici medii aevi* (1974).

Flera omständigheter visar, att slaget och avrättningarna var mycket uppmärksammade och omtalade, vilket styrker uppfattningen att man hade tillförlitliga uppgifter.

Ytterligare två annaler berättar om avrättningarna. De uppvisar inga likheter med de tre ovan behandlade annalerna, men de uppvisar flera likheter inbördes. De kan således inte betraktas som två oberoende källor utan bör snarare räknas som en källa. 2)

Detta innebär, att vi har fem oberoende svenska källor, som berättar om händelserna vid Herrevadsbro, nämligen Erikskrönikan, tre annaler, som ger oss namnen Hervadsbro och Hervadså, och den källa, som spåras i de två övriga annalerna.

Omständigheten, att det finns ett flertal källor är ytterligare ett tecken på att händelserna vid Herrevadsbro var mycket uppmärksammade och omtalade. I min skrift om slaget har jag understrukt hur upprörd och bedrövad Erikskrönikans författare är med anledning av sveket mot folkungarna och de följande avrättningarna. En likartad inställning till avrättningarna kan spåras i Håkons saga och två svenska annaler. Avrättningarna har tydligen väckt stort uppseende. Tretton källor har uppgifter om händelserna vid bron. Av dem omtalar endast tre att ett slag har utkämpats, medan tolv omnämner avrättningarna. En enda källa omtalar enbart slaget, medan tio omtalar enbart avrättningarna.

Av Erikskrönikans bittra klagan framgår, att författaren tycker att Sverige har berövats blomman av sitt ridderskap. Något liknande kan utläsas av de två svenska annaler, vilka är inbördes beroende. I den ena framhävs att de avrättade var framstående ädlingar, och att en av dem var dotterson till konung Erik II (Erik Knutsson). Vi får även deras son-namn. I den andra framhävs likaså den kungliga härstamningen. Att de avrättade inte var vilka som helst utan betraktades som högt uppsatta stormän framgår av att alla fyra svenska annaler, som nämner avrättningarna, också ger oss namn på de avrättade. Två av dem ger oss två namn, och de andra två ger oss tre namn. Annalerna ger oss sällan namn, och därför är det tydligt, att de uppräknade ansågs vara viktiga och minnesvärda stormän.

Att avrättningarna blev omtalade vitsordas uttryckligen av Håkon Håkonssons saga: ”men i fråga om dessa gärningar talade man högst olika om jarlen. Det skiftade mycket, allt efter om vänner eller ovänner talade.”

Händelserna vid Herrevadsbro har alltså väckt stor uppmärksamhet och blivit mycket omtalade. Särskilt avrättningarna har väckt uppseende samt vållat sorg och smärta. Detta är tydligt i fråga om Erikskrönikans författare, och han var givetvis inte ensam. Han har övertagit och fått detta synsätt av andra. Sådana händelser minns man mycket väl.

I fråga om uppmärksammade och omtalade händelser är det lätt att få fram upplysningar, och om sagesmännen eller källorna är många, är det förhållandevis lätt att få fram tillförlitliga uppgifter om huvuddragen. Man är även angelägen att bevara minnet av dylika viktiga och omtalade tilldragelser. De oberoende källorna blir därför fler än eljest, och tillförlitligheten är – åtminstone vad huvuddragen beträffar – god. Alldeles så är det vad gäller tilldragelserna vid Herrevadsbro. Källorna är många - för den tiden - , och vi har anledning att förutsätta god trovärdighet vad gäller huvuddragen. En jämförelse dem emellan visar också att de är tillförlitliga.

Hervadsbro och Häradsvad är – tvärtemot vad Leion påstår – två olika och klart åtskilda ortnamn.

I sitt genmäle påstår Leion att Hervadsbro och Häradsvad är två ”likabenämnda namn, att platserna således namnmässigt kan förväxlas.” 3)

Först av allt bör inskräpas att ortnamnen är olika. Följande viktiga olikheter kan antecknas:

- Hervad är tvåstavigt, och Häradsvad är trestavigt.
- Hervad har leden –vad i andra stavelsen och Häradsvad har den först i tredje stavelsen.
- Till skillnad från Hervad har Häradsvad ett genitiv-s före leden -vad-, och på grund av trekonsonantlagen blir detta genitiv-s kvar genom alla språkliga förändringar. 4)
- Det är visserligen sant, att båda ortnamnen har ett a-ljud i andra stavelsen, men Häradsvad har detta a-ljud endast i den oförvanskade ursprungsformen, som är sällsynt i de äldsta beläggen från 1500-talet. Av 15 belägg från 1500-talet finns endast två med oförvanskat a-ljud i mellanleden. I övriga fall har a-ljudet i mellanleden genom assimilation utvecklats till ä-ljud eller rentav i-ljud: Heredzwadh (1525), Häräduad (1550), Häräduad (1560). 5) Detta innebär att Häradsvad i flertalet äldre former icke som Hervad hade ett a-ljud i andra stavelsen utan ett ä-ljud eller ett i-ljud.
- Till skillnad från Hervadsbro hade Häradsvad som första led ett välkänt ord, nämligen härad. Hervad var däremot ett obekant eller ytterst ovanligt ord. 6)

Två likheter mellan de båda ortnamnen är att anteckna. Bägge börjar på Här-, och båda innehåller leden vad. Olikheterna är dock så många och påfallande, att man måste fastslå, att det rör sig om två olika och klart åtskilda ortnamn.

Att Häradsvad skulle ha förväxlats med Herrevadsbro är – tvärtemot vad Leion påstår – ett orimligt och omöjligt antagande.

Ingvar Leion påstår vidare att namnen Hervadsbro och Häradsvad skulle kunna förväxlas. Han nämner dock inte hur detta skulle kunna ske och dryftar inte frågan. Den underliggande tanken är, att två ortnamn, som uppvisar likheter, kan förväxlas.

Skälen mot att en förväxling skulle ha kunnat ske är dock starka:

- De båda ortnamnen Hervadsbro och Häradsvad är två olika och klart åtskilda namn.

- Det är orimligt att flera författare till flera oberoende källor gör sig skyldiga till samma förväxling. Vi har nämligen fem källor, som berättar om slaget vid Hervadsbro och meddelar ortnamnet. Är dessa källor oberoende av varandra? Varken ordalag eller innehåll ger någon antydning om att något beroende skulle föreligga. Tvärtom visar de att källorna är oberoende av varandra.

- Erikskrönikans tillförlitlighet är hög så till vida, att slaget för dess författare och hans sagesmän inte var likgiltig historisk kunskap utan en beklaglig händelse, som alltjämt både upprörde och smärtade. Sådana händelser och många slags enskildheter kring dem bevaras väl och troget i minnet.

- Namnet på platsen för slaget var välkänd i och med att slaget blev mycket omtalat. 7) Följaktligen är det osannolikt, att namnet på vadstället vid Hervad skulle ha varit så känt, att ortnamnet för valplatsen därför skulle ha förväxlats med detta namn. Annorlunda uttryckt: Herrevadsbro måste på grund av sitt läge vid en huvudväg ha varit en kändare ort än Häradsvad vid en ridstig i Nårunga. Någon kunde alltså tänkas göra gällande, att man just därför skulle ha förväxlat namnet på platsen för slaget med det kända ortnamnet Herrevadsbro. Häremot kan med skäl invändas, att namnet på valplatsen var känt tack vare slagets betydelse och de blodiga avrättningarna. Man har skäl att tänka sig att ortnamnet just när källorna skrevs var mer känt tack vare slaget än tack vare vadstället. En sådan förväxling är alltså i sig osannolik, och den blir omöjlig när man tvingas förutsätta att fem olika författare skulle ha gjort sig skyldiga till samma förväxling. Att namnet på bron i Kolbäcks socken inte kunde förutsättas vara känt för läsarna och åhörarna eller att åtminstone inte bronns läge kunde förutsättas vara känt av många visas därunder att Erikskrönikan berättar att Hervadsbro låg i Västmanland eller – i andra handskrifter – inom Svitjod (svealandskapen). En närmare platsangivelse ansågs således vara önskvärd eller nödvändig.

- Det är av språkliga skäl orimligt, att Häradsvad skulle ha förväxlats med Hervadsbro. Det är alltid så, att svårförklarliga eller ovanliga ord förväxlas med lättförklarliga och vanliga – icke tvärtom. Detta innebär att det ovanliga och svårförklarliga Hervad skulle ha kunnat missuppfattas som Häradsvad, men

Häradsvad skulle svårligen ha kunnat missuppfattas som Hervadsbro. Källorna om slaget visar att denna allmänna regel stämmer även i detta fall. I en av handskrifterna av Håkon Håkonssons saga har Hervadhzbrou blivit ”herads-bru”. En sen och mycket dålig handskrift av Erikskrönikan har på liknande sätt ”häradzwadz broo”. 8) Samtidigt visar dessa enstaka felskrivningar att faran för förväxlingar är liten. Det rör sig om enstaka felskrivningar bland en stor mängd riktiga läsarter. Ingen utgivare har fäst något avseende vid felskrivningarna. Om man vidare går igenom beläggen för Häradsvad, finner man att detta namn aldrig har missuppfattats som Hervadsbro. 9)

Det finns alltså endast en ytterst obetydlig fara för att Häradsvad skulle missuppfattas som eller förvanskas till Hervadsbro. Bland alla belägg för Häradsvad finns dock inte en antydning om att något sådant skulle ha skett. Däremot finns en fara för att Hervadsbro skulle kunna missuppfattas som Häradsbro, men beläggen för ortnamnen visar, att även denna fara är obetydlig. I och med att vi har fem källor, som ger oss namnet på platsen för slaget, är en förväxling, missuppfattning eller förvanskning omöjlig att tänka sig.

Leions tankegångar, framkastade utan sakskaäl som stöd och underbyggnad, är således alltigenom osannolika och orimliga.

Först sedan Häradsvad på 1600-talet hade utvecklats till Härsvad, uppstod tanken att slaget kunde ha stått vid Härsvadsbro.

Under 1600-talet utvecklades Häradsvad till Härsvad. År 1707 omnämner Andreas Olavi Rhyzelius *Härswadzboo*; (*boo* är uppenbarligen en felskrivning för bro). Rhyzelius kände orten enbart genom gängse språkbruk och kunde således inte veta att Härsvadsbro var en sen och nyligen tillkommen namnform. Han framkastade därför tanken att slaget vid Hervadsbro skulle ha stått vid Härsvadsbro. Att trots allt ett genitiv-s skilde de båda ortnamnen hindrade honom inte. 10) De båda namnen förväxlades alltså först i början av 1700-talet på grund av den sentida namnformen Härsvadsbro men alls icke på grund av den ursprungliga namnformen Häradsvad. Fara för förväxling av namnen förelåg alltså först på 1600-talet, när alla källor om slaget för länge sedan hade författats.

Leion undervärderade betydelsen av skillnaderna mellan namnen Hervadsbro och Häradsvad, eftersom han trodde att Härsvad var den ursprungliga namnformen.

Fastän de äldsta skrivningarna av namnet Häradsvad hade offentliggjorts i tryck redan 1911, och fastän Leion hade tagit del av dessa skrivningar, av vilka han

anför några, hävdade han ändå att Härsvad och Härsvadsbro skulle vara ursprungsformerna. 11) Man häpnar.

Detta innebar, att han trodde att skillnaden mellan de båda namnen ursprungligen var liten. Mot Hervadsbro skulle ursprungligen ha stått Härsvadsbro och inte Häradsvadsbro. (Vi har för övrigt inte några belegg för att namnet Häradsvad fanns redan på medeltiden, men dessa påpekanden kan vi lämna å sido denna gång.) Leion gjorde alltså samma misstag som Rhyzelius ungefär 280 år tidigare: Han trodde att Härsvad var den ursprungliga namnformen. Därför undervärderade han betydelsen av skillnaden mellan de båda ortnamnen. Härtill kommer att han – liksom tidigare Rhyzelius – inte alls är någon språkman. Hans oförmåga att trots redovisade namnformer förstå utvecklingen från Häradsvad till Härsvad visar med all tydlighet, att han är helt obevandrad i språkhistoria.

När Leion senare insåg att Häradsvad och inte Härsvad var den ursprungliga namnformen, 12) fick han mycket svårare att förneka att Hervadsbro och Häradsvad är två olika och klart åtskilda ortnamn. Han ändrade emellertid inte uppfattning utan fortsatte att göra gällande, att de båda ortnamnen skulle ha kunnat förväxlas, fastän han inte gick in på frågan närmare. ”Gardet dör, men det ger sig inte.” 13) Detta bevingade ord är tyvärr tillämpligt på Västgötaskolan. Trots att sakskalet bortfaller, behåller skolans anhängare sina uppfattningar.

Leion har därför fäst stor vikt vid förutsättningar och förhållanden för krigföringen, men inte ens enligt honom utesluter dessa, att slaget stod vid Herrevadsbro.

De språkliga skälens vikt och betydelse kunde Leion icke inse. I stället fäste han stor vikt vid förutsättningar och förhållanden för krigföringen. Inte ens han själv tillmäter emellertid dessa någon avgörande betydelse. I ett ovanligt öppenhjärtigt brev till mig med anledning av min bok om slaget skriver han att han har arbetat ”för att kunna få en uppfattning (ej lika med absolut vetande) om var händelsen kan ha ägt rum.” ... ”Observeras bör, att jag avslutningsvis lämnat möjligheten öppen att händelsen skall förläggas till Kolbäck men att sådan omvärdering förutsätter att nytt källmaterial, exempelvis arkeologiska fynd som tveklöst kan härledas till händelsen, tillkommer.” (Ingvar Leion, Brev till Lars Gahrn 8/4 2004.) 14)

Han menar sig visserligen kunna urskilja en – låt vara svag – sannolikhet, men denna så kallade sannolikhet är – som jag har påvisat – endast ytterligare en av de många hägringarna vid Häradsvad.

Ingen enda av Leions meningsfränder har gått igenom källorna.

Uppfattningen att slaget skulle ha stått vid Häradsvad saknade – under närmare 300 år – vetenskaplig underbyggnad ända till dess Leion, som själv saknar vetenskaplig skolning, försökte åstadkomma en sådan. Upphovsmannen, Rhyzelius, framförde sin uppfattning men underbyggde den ej med sakskaäl. Allt han hade var likheten mellan Hervadsbro och den sentida namnformen Härsvadsbro. Någon källgenomgång har inte en enda av anhängarna till Häradsvad företagit. Den ene har helt enkelt anfört den andre eller de andra, och så har den av Rhyzelius framförda uppfattningen så småningom blivit en forskningstradition. 15)

Leion saknar stöd från folk med vetenskaplig skolning.

Vill man finna vetenskapsmän, som har varit övertygade om att slaget stod vid Häradsvad, måste man gå tillbaka till 1700-talet, och de är inte många: Rhyzelius, Nils Hufwedsson Dahl och Olof von Dalin. Eftersom varken de eller för övrigt någon av de tveksamma gick igenom källorna, är deras ställningstaganden inte någonting värda. Bland vetenskapsmännen från de senaste århundradena har han inte någon bundsförvant utan i stället desto fler meningsmotståndare.

Leion är militär – icke militärhistoriker

Leion själv är militär och tjänstgjorde som major vid I 15 i Borås. Officerare har god utbildning, men självfallet utbildas de inte till historieforskare. Leion kallar sig militärhistoriker, men det enda han har skrivit i detta ämne är utläggningarna kring Häradsvad. De är hans förstlingsverk, skrivna av en privatforskare helt utan hjälp från sakkunniga handledare. 16)

För att kunna bedöma detta ämne bör man vara icke bara historiker utan även ortnamnsforskare och språkhistoriker eller åtminstone ha inblickar i dessa ämnen. För Leion var dessa ämnen både nya och obekanta. Detta är desto allvarigare som just insikter i ortnamnsforskning och språkhistoria är oundgängliga och viktigast för den som vill bedöma denna fråga. Om man får reda på att en händelse har utspelat sig vid Hervadsbro och vill veta var händelsen har ägt rum, frågar man sig först: Var någonstans återfinns ortnamnet Hervadsbro? För att kunna behandla ortnamn i äldre källor, måste man ha insikter i språkhistoria och ortnamnsforskning.

Leions bedömningar rörande slaget vid Herrevadsbro visar, att han inte har tillräckliga insikter i militärhistoria.

Leion kallar sig militärhistoriker. I fråga om mig skriver han: ”I de fall Gahrn går in på sådant som hör samman med militära överväganden ... ger han prov på en alltför amatörmässig status av lekman” (mail 9/4 2004). I själva verket är varken Leion eller jag militärhistoriker, men till skillnad från Leion har jag grundligt forskat i medeltida krigshistoria och även skrivit åtskilligt i ämnet, framför allt i min bok ”Bland svear och götar” (s. 62-110). Det lilla som Leion har skrivit är behäftat med så allvarliga missuppfattningar, att man snart förstår att hans kunskaper är otillräckliga.

År 1990 antog Leion, att Birger jarl fick meddelanden från ”agenter i Lübeck via brevdovor”. På detta sätt kunde han veta vilken väg upprorsmännen tänkte välja genom landet. År 2001 upplyste N A Bergqvist Leion om att de första brevdovorna kom till Sverige vid mitten av 1800-talet, 600 år efter slaget. Året därpå upprepade Leion icke desto mindre sitt helt grundlösa antagande. 17) ”Gardet dör, men det ger sig inte.”

I själva boktiteln anges Birger jarls motståndare som ”upprorsmän och tysk legohär”. Leion har förbisett att legoknektar blev vanliga först mot slutet av medeltiden, när mer pengar hade börjat komma i omlopp, så att man kunde avlöna krigsfolket med reda pengar. 18) Dessförinnan var mycket annorlunda. Ofta slog sig stormän och deras följen ihop med kungar och dessas följen för att plundra gemensamt och kunna uträtta mycket mer tillsammans än var för sig. Så gjorde man under vikingatiden och givetvis mycket längre fram i tiden. Det är sant, att krigsmän även före senmedeltiden gick i furstars tjänst, men de kunde belönas med gåvor och förläningar. Det är sant att norrmän, danskar och tyskar anslöt sig till de upproriska folkungarna, men Leion har inte tillstymmelse till en antydning om att dessa utlänningar bör betraktas som legosoldater i senmedeltida bemärkelse. Likväl förutsätter han detta, och detta obevisade antagande är en av hörnstenarna i hans försök att knyta slaget till Häradsvad. Mera om detta längre fram.

Vid Häradsvad har Leion funnit diken och vallar. Dem tolkar han såsom befästningar eller försvarslinjer, kanske ytterligare förstärkta genom palissader. Att ingenting av detta kan tidfästas, och att en av gravarna har använts som varggrop bekymrar honom föga. (Att denna grav ”ursprungligen gjorts i syfte att fånga varg är emellertid osannolikt”, skriver Leion.) År 2002 har han dock strukit detta bestämda påstående och tror i stället att varggropen har kunnat ingå i försvarslinjen: ”Är den en medeltida anläggning kan den måhända ha varit avsedd att vara en torrgrav, övertäckt av ris och annat och med vassa träpinnar i botten, med andra ord med syfte att utgöra ett slags stormhinder.” Nu förnekar han inte längre att detta är en varggrop, men varggropen har alltså – kanske – ingått i försvaret. ”Gardet dör, men det ger sig inte.” I fråga om en av

försvarsvallarna har Leion år 2002 drabbats av eftertankens kranka blekhet. Birger jarl hade kunnat stödja sin vänstra flank mot ett kärr, som avvattnas av en bäck, ”utvidgad till ett vallgravsliknande dike, icke osannolikt en följd av försvarsförberedelser”...”Från åkröken och i omedelbar anslutning till detta djupa dike, norr om det, finns en halv meter hög vall, byggd genom jorduppkast, som möjligen haft samband med en palissad eller liknande hinder. (Jorden har dock kastats upp på vad som syns vara ’fel sida’ för att kunna haft samband med palissad, vilket gör den arkeologiska tolkningen osäker;...)” 19) Inte ens medeltidens ädlaste riddersmän var så ridderliga, att de anlade skyddsvallar åt sina fiender, och denna insikt eller aning har som synes föresvävat Leion. Ändå kan han inte släppa tanken, att detta skulle vara en försvarsvall. ”Gardet dör, men det ger sig inte.” När man gräver diken, brukar man kasta upp jord och gytta så nära dikeskanten som möjligt, men Leion redovisar inte denna tolkningsmöjlighet.

Väster om bron finns det slätare mark, och här har fienden kunnat gå över. Avståndet till den höjdsträckning, där försvararna antogs ha haft sina ställningar var betydande. Bågskyttar, armborstskyttar och spjutkastare kunde inte nå fienden från denna höjd, men Leion kastar fram tanken att Birger jarl kan ha haft kastmaskiner grupperade i anslutning till höjdsträckningen. Denna tanke upprepas 2002. Vid sina visningar på platsen pekar han ut kastmaskinernas tänkta lägen. Han uppfattar alltså kastmaskinerna som föregångare till senare tiders fältartilleri. I själva verket var de enbart föregångare till belägringsartilleriet. På grund av dålig träffsäkerhet var de odugliga i fältslag och drabbningar med små och lättroliga fiendeskaror, som snart drabbade samman med den egna sidans krigsmän och då inte längre kunde beskjas. På grund av dålig träffsäkerhet behövde man stora och orörliga måltavlor – borgar och stadsmurar – samt gott om tid att skjuta in sig. 20) Allt detta är känt genom militärhistorisk litteratur, men Leion känner inte till sådana enkla förhållanden.

Om folkungarnas här skeppades ända till Mälardalen, skulle man ha svårt att tänka sig att slaget skulle ha utkämpats vid Häradsvad. Leion lägger ned stort arbete på att försöka påvisa, att så stort antal skepp som skulle behövas icke fanns tillgängligt. Dels utgår han då från den obevisade förutsättningen, att hela hären kom från andra sidan havet. (Skulle verkligen alla svenska upprorsmän i hären ha gått i landsflykt för att återvända med de tyska bundsförvanterna?) Dels förutsätter han att varje ryttare hade två eller tre hästar. Vid sitt fälttåg i Värmland 1225 skulle de norska ryttarna nämligen ha haft två eller tre hästar vardera. (Detta stämmer icke, ty det framgår av Håkons saga, att två härmän samsades om tre hästar. Man hade alltså en och en halv häst var, om man får uttrycka sig så statistiskt. Däremot framgår det att spejarna som red först hade två hästar var.) 21) Dessa uppgifter kan dock inte utan vidare förutsättas gälla andra krigståg. Norrmännen skulle jaga gerillaförband, som kunde förväntas snabbt vika undan och mycket riktigt även vek undan. Norrmännen kunde alltså bli tvungna att rycka fram snabbare än vanligt och hade alltså större behov än

vanligt av utvilade hästar. Dessutom kan påpekas att det vanliga för alla ryttarförband är en häst för varje ryttare, och särskilt om det visade sig svårt att få fram önskvärt antal skepp, fanns ej anledning att ta med mer än en häst för varje ryttare. Dels är Leion helt inriktad på sina egna överväganden om svårigheter för överskeppning, men han nämner ej att stora härar bevisligen skeppades över Östersjön redan under äldre medeltiden. Detta uppmärksammas också av historieintresserade. Eva Bergqvist intresserade sig mycket för dessa frågor, och vid ett tillfälle blev hon full i skratt:

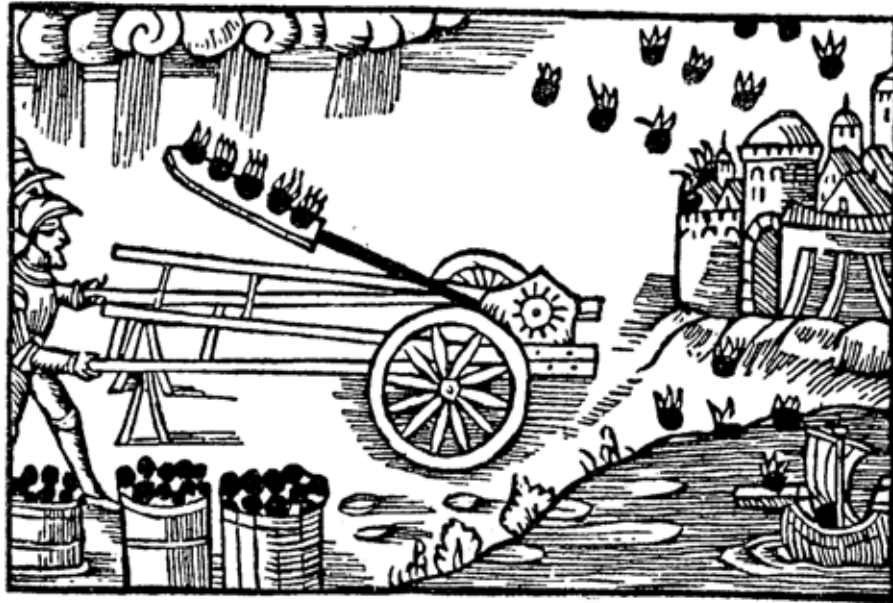
- Leion uppfinner väldiga svårigheter för sjötransporter, men han omnämner inte att danskarna företog korståg till Estland och gång på gång skeppade trupper över hela Östersjön. Han måste överdriva enormt.
- Jovisst, svarade jag, kort och gott. Det fanns inte något att tillägga. 22)

Leions inlevelseförmåga räcker inte till för att finna tolkningsmöjligheter, som strider mot hans uppfattningar.

Leion har en väl utvecklad inlevelseförmåga eller historisk fantasi. Han skissar olika möjligheter: Det kan ha varit så, men det kan också ha varit så eller på ett tredje sätt. Verkligheten inrymmer dock så många möjligheter, att man inte kan få fram något väsentligt på detta vis. Granskar man Leions tankegångar, finner man snart, att han missar många tolkningsmöjligheter, som strider mot hans uppfattningar.

Låt oss återvända till Leions brevdovor, som Birger jarls agenter i Lübeck skickade iväg med besked om vilken väg folkungarnas här skulle tåga genom Sverige. Endast om jarlen var fullt säker på vilken väg fienden skulle komma, kunde han förbereda ett försvar närmast gränsen. Det allvarligaste är inte att Leion fantiserar om brevdovor, fastän sådana inte omnämns i källorna, och fastän sådana inte började användas i Sverige förrän 600 år senare. Det allvarligaste är, att han förutsätter att jarlen kunde få besked och dessutom fullt tillförlitliga besked från Lübeck. Följande försvårande omständigheter har inte ens föresvävat Leion:

- Man kan inte förutsätta att folkungarna redan hade bestämt sig vilken väg de skulle tåga. Det kanske inte ens fanns något besked att få!
- Ett beslut om vilken väg man skulle tåga genom Sverige bör ha hemlighållits, så att inte ens de egna krigsmännen fick veta det. Det bör alltså ha varit svårt att få besked.
- Om folkungarna omtalade vilken väg de skulle välja, gjorde de kanske detta för att sprida ut falska rykten för att lura Birger jarl. De besked, som möjligen kan ha givits, behöver icke alls ha varit sanna.
- I brist på kunskap kan rykten och förmodanden ha uppstått, och dessa behöver inte alls ha överensstämt med de verkliga fälttågsplanerna.

Både kastmaskiner och slungor användes för att sätta eld på belägrade städer eller borgar. Det framgår av dessa bilder från Olaus Magnus (Historia om de nordiska folken, 1555, 11:34 och 7:16).

Jan Guillou och Leion tror däremot att kastmaskinerna användes som fältartilleri. Till sådana ändamål var deras träffsäkerhet alltför dålig. De dög enbart som belägringsartilleri.

- Man kan ha beslutat sig redan nere i Tyskland, men detta hindrar inte att man mycket väl har ansett det tänkbart att ändra sig längre fram. Även om beskedet har varit tillförlitliga, måste man inte förutsätta att man ändå kunde lita på dem.

- Även om folkungarna har varit fast beslutna att hålla fast vid en ursprunglig fälttågsplan, kan de mycket väl ha ändrat sig, när de fick underrättelser om försvarsförberedelserna.

Kort sagt skulle Birger jarl ha varit mycket dum, om han litade på dylika underrättelser. Ännu dummare skulle han ha varit, om han byggde sin fälttågsplan på dem.

Känner man inte till de historiska förhållandena, föreställer man sig lätt, att nutida förhållanden gällde redan under medeltiden. Leion är van vid fältartilleri och tror därför, att man hade någon motsvarighet under medeltiden. Leion är van vid månadslön och att betalningen ökar med antalet arbetstimmar och arbetsdagar. Därför förutsätter han att något liknande gällde även 1251. Denna obevisade förutsättning är ett av hans huvudskäl. Eftersom legohären kostade mer för varje dag som gick, har folkungarna varit angelägna om ett så snabbt avgörande som möjligt, och Birger jarl har räknat ut att folkungarna skulle vara angelägna att söka upp honom och börja strid, om han lägrade sig vid gränsen. Leion skriver: ”Vi kan med visshet konstatera, att folkungarna – och Birger Jarl – varit fullt medvetna om en sak: en legohär kostar! Den kostnaden bör på ett avgörande sätt ha styrt valet av folkungarnas strategi: ett tidigt, gränsnära avgörande!” Ju mer tiden gick, desto mer kostade legohären. 23)

Man kan givetvis inte förutsätta att en här redan i början av kriget är stark nog att möta fienden. (Den kan ju först vilja förena sig med bundförvanter.) Man kan givetvis inte förutsätta att främmande krigsmän bör räknas som legoknektar. (De kan ha anslutit sig mot löfte om förläningar och belöningar i händelse av seger och i hopp om att få plundra och härja.) Bortsett från detta fanns det många olika sätt att avlöna krigsfolk. Man kunde utlova lön, som skulle utbetalas enbart i händelse av framgång. Man kunde löna krigsfolket med en utlovad förläning. Man kunde anställa krigsfolket för ett år i taget, vilket innebar, att årslön utbetalades, och att det inte var av någon betydelse huruvida ett fälttåg varade några månader mer eller mindre, förutsatt att man inte påbörjade ett nytt anställningsår. Slutligen kan man göra upp om lön för ett visst arbete, oavsett hur lång eller kort tid arbetet tar i anspråk. Det finns exempel på allt detta.

Låt oss börja med lön, som utbetalas enbart i händelse av framgång. År 1321 anställdes 200 tyska ryttare, riddare och svenner för ett krigståg mot Skåne. När de kom till Varberg, skulle de vara i konungens kost, och konungen skulle betala halv lösepenning om de togs till fånga. ”Blef genom truppens tillhjälp Skåne eröfradt, skulle den uppbära sold (*stipendia*), åtnjuta ersättning för fångenskap och andra förluster samt skickas åter i sitt land.” Lön utföll alltså endast i händelse av framgång. Man kunde också avlöna krigsfolket med en utlovad

förläning, vilket innebär att man inte behövde ha några reda pengar till hands. År 1334 fick greve Johan av Henneborg möjlighet att välja mellan en förläning och sold. (Detta gäller danska förhållanden.) Dessutom anställdes man förr ofta för ett år i taget. År 1343 anställdes greven av Schwerin för 200 mark silver om året. År 1360 anställde konung Magnus Eriksson och hans son, konung Håkon Magnusson, greve Adolf av Holstein. Han eller hans bud skulle årligen uppbära 500 marker lödigt silver. Även kortare anställningstider förekom dock. Om greve Johan av Henneborg valde att taga emot sold, skulle denna utbetalas halvårsvis. I överenskommelsen från 1321 föreskrivs att krigsfolket skulle tjäna ”under minst ett halvår” (per dimidium annum ad minus). 24) Om ett fälttåg varade en månad mer eller mindre, saknade under sådana förhållanden betydelse. Slutligen kan man ju göra upp om lön för ett visst arbete, oavsett hur lång eller kort tid arbetet tar i anspråk. År 1307 lovar hertigarna Erik och Valdemar den norske kungen att bekriega konungen av Danmark mot fastställd ersättning. Däremot nämns ingenting om någon tidsbegränsning för denna tjänst. År 1275 gav danske kungen hertigarna Magnus och Erik Birgersson ”ett hundra väpnade män med all krigsutrustning, för vilka de hava utlovat sex tusen marker lödigt silver och såsom pant en borg, den borg som han ville utvälja.” Icke heller här stadgas om någon tidsbegränsning för denna tjänst. Man kan bara fastslå, att i detta fall har Leions inlevelseförmåga inte räckt till för att ens ana den förvirrande mångfalden av möjligheter. När allt är möjligt, finns inte någon sannolikhet. Andra exempel på hans bristande inlevelseförmåga har jag givit i min förra skrift. 25)

Jan Guillou följer Leion, och hans kunskaper i militärhistoria är mycket bristfälliga.

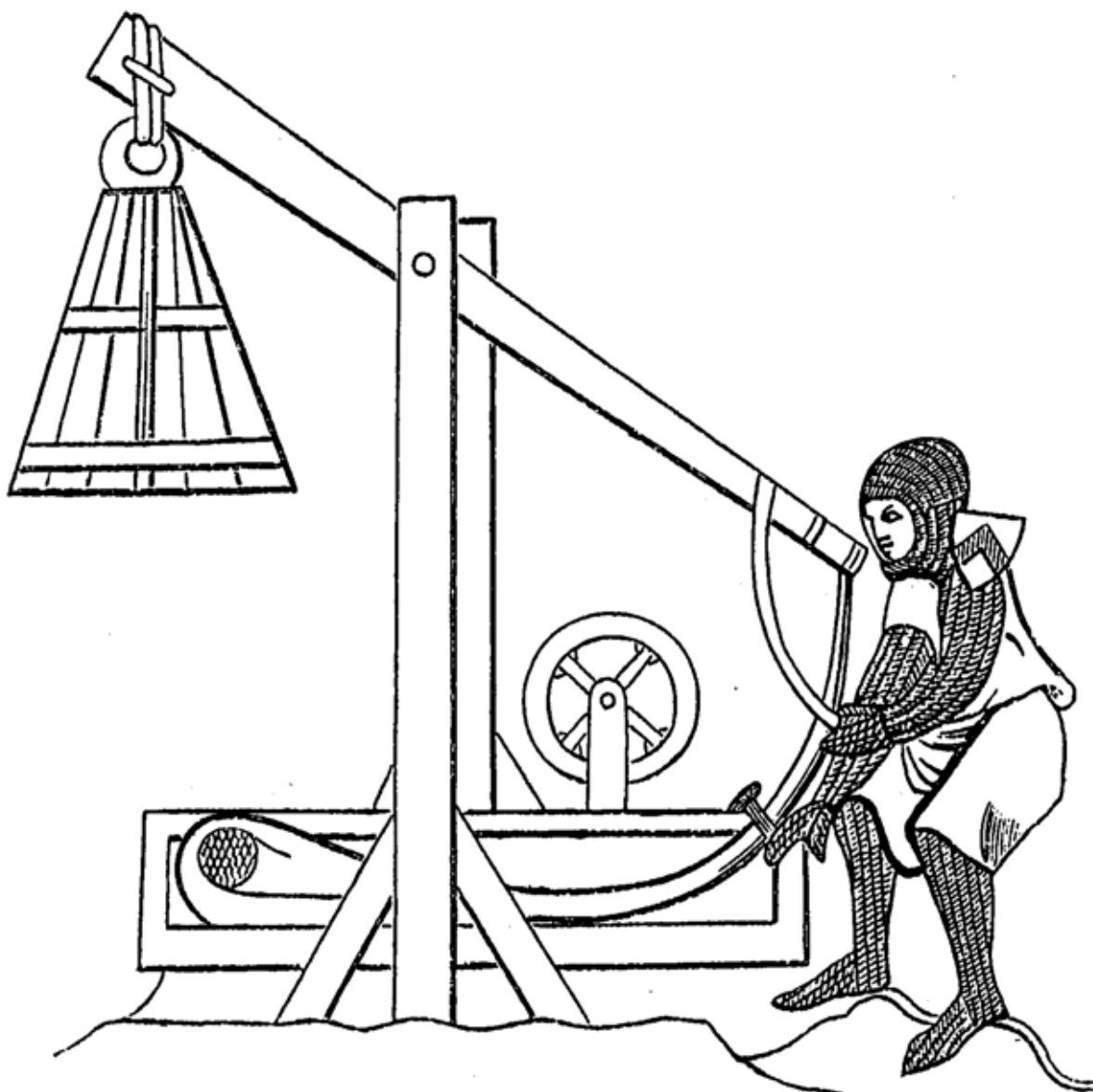
Jan Guillous roman ”Arvet efter Arn” (2001) innebar ett genombrott för anhängarna av uppfattningen, att slaget hade utkämpats vid Häradsvad. Deras uppfattning spreds genom romanen till tiotusentals läsare. Vad gäller att nå ut till en bred allmänhet hade romanen stor betydelse. Rent vetenskapligt betyder Guillous ställningstagande emellertid ingenting.

Guillou är nämligen inte någon historiker, och antalet fel i hans romaner är förfärande stort. Han anses vara – eller anser sig åtminstone själv vara – sakkunnig vad gäller jakt och vapen. Därför är det överraskande, att inte ens stridsskildringen från Häradsvad i något avseende gör ett trovärdigt intryck. Först av allt följer han Leions framställning, vilket avslöjar en stor brist på självständighet och egna kunskaper. Leions stridsskildring bygger på två så kallade folksägner, som i själva verket är fantasifulla övertolkningar av ett felaktigt försök att förklara ortnamnet Herrevad (icke Häradsvad). 26) Det är icke att förvänta eller att begära att Guillou skulle kunna genomskåda att dessa

stridsskildringar saknar allt värde utöver underhållningsvärdet, men mera förvånande är att han har svält även allt det övriga.

Guillou tror att Häradsvad är en plats dit vagnvägar leder. Foror med arbetsfolk rullar bort strax före slaget. I själva verket fanns här ännu på 1700-talet bara ridstigar. Guillou tror att folkungarna har en legohär, som betalas med ”silver”. (Detta uttryck upprepas tre gånger.) Penninghushållning är dock inte vad man skulle vänta sig i ett rike, vars städer ännu befann sig i framväxt. (De flesta skulle för övrigt aldrig bli något att räkna med så länge medeltiden varade.) Leions gissningar om vallgravar, vallar och palissader har hos Guillou blivit mycket omfattande befästningsverk: stockvärn, en vinglig trästege till högsta värnet, vallar mot ån, östra försvarets vallar, krigsmän, vilka grävt ned sig ”som rävar i gryt”, förskansningar och vallar öster om bron, försvarsvallar och palissader längs hela åsträckan, trämurar, ryttarhinder bakom trämurarna, kluvna stockar som tak, kohudar på taket, kluvna stockar, spetsade och sammanbundna till ryttarhinder. Guillous skildring har mer gemensamt med Maginotlinjen (anlagd 1930-1934) än med medeltida härars stridsförberedelser; förgäves försöker Guillou skapa medeltidsstämning med hjälp av stockar och palissader. Det är sant att man under medeltiden byggde träborgar, men dels är detta en befästningslinje och inte en borg, dels byggdes träborgarna på lättförsvarade platser, höjder, holmar eller näs; dels grävde man inte ned sig ”som rävar i gryt”; (orden rävar och gräva ned sig används två gånger). I och med att artilleri saknades behövde man inte alls gräva ned sig. Tvärtom byggde man borgarna på högt belägna platser för att kunna kasta sten och skjuta pilar från överläge, och murarna byggdes så höga som möjligt av samma orsak och för att fienden skulle få svårt att storma. De nedgrävda rävarna för tankarna till Maginotlinjen och första världskrigets skyttegravar. Häradsvad tillhörde inte de lättförsvarade platser, där man byggde träborgar. Enda hinder för en framträngande fiende var Säveån, och den var inte mycket till hinder. Det har till och med Guillou begripit. Fienden ”kommer att kunna vada över i ett nafs”. Andra gången heter det rentav att fiendehären ”skulle verkligen vada över den grunda ån i ett nafs”. Det är så sant som det är sagt.

Blidorna eller kastmaskinerna, av Leion framkastade enbart som ett tänkbart inslag i försvaret, blir hos Guillou det vapen, som bryter fiendens anfall och driver honom på flykten. Birger jarl har hämtat tre blidor i Forsvik. Bortsett från att Forsvik – Guillous fantasiliv till trots – inte har haft minsta betydelse för vare sig artilleriets eller kavalleriets utveckling, och bortsett från att blidor användes enbart som belägringsartilleri och ingalunda som fältartilleri, skulle det inte ha varit någonting kvar av dessa kastmaskiner, om man hade försökt att köra dem på den tidens vägar från Forsvik ner till Häradsvad. De skulle för övrigt inte ha kunnat köras ända fram till Häradsvad, eftersom endast stigar ledde dit fram. Enda sättet att forsla blidorna hade varit att ta i sär dem och klövja delarna på hästar.

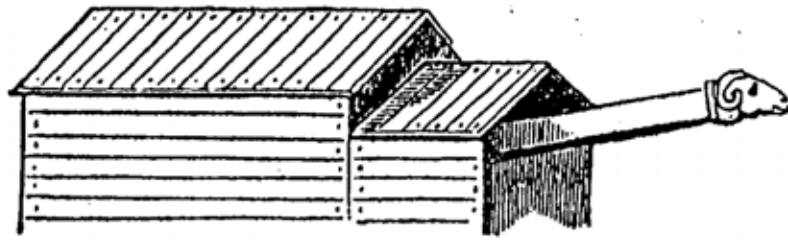
Blida.

En blida är en kastmaskin, och den användes såsom belägringsartilleri. Blotta eftertanken och en blick på denna bild borde ge vid handen, att träffsäkerheten var ringa, och att det tog lång tid att skjuta in sig. Man behövde därför stora och stillastående måltavlor. Träffsäkerheten berodde även på projektilens vikt och form, vilka inte alltid var desamma. Av dessa anledningar användes blidorna inte som fältartilleri.

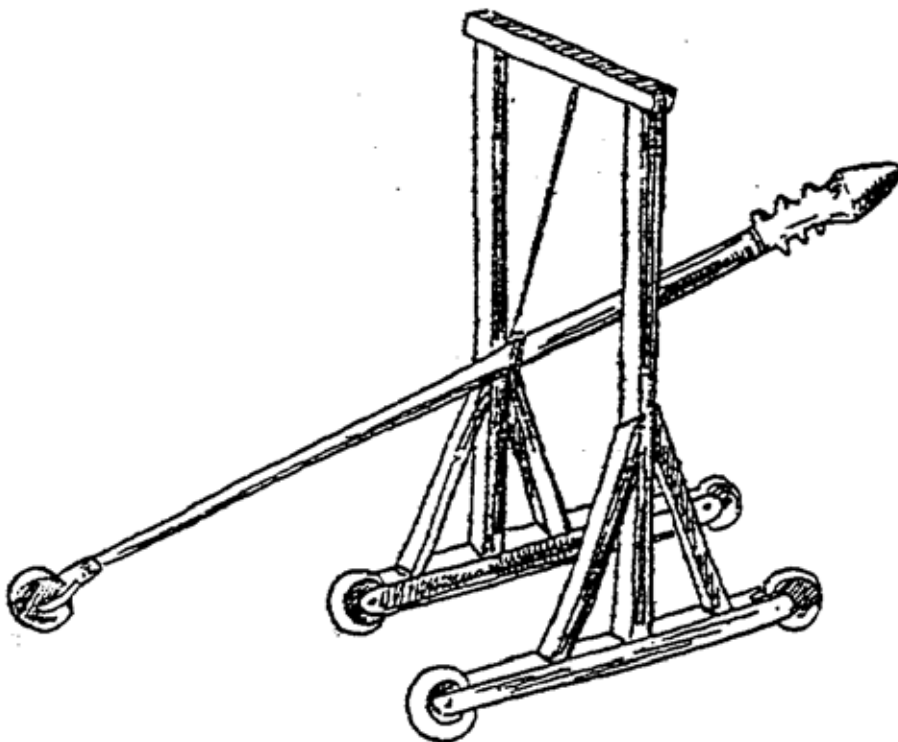
Guillou följer troget Leion, men vissa tillsatser är hans egna. Uppgiften att blidorna kommer från Forsvik är en. Användningen av ordet skvadron är en annan. (Detta låneord är – enligt Svenska akademins ordbok – belagt i Sverige först 1621.) En tredje tillsats är att fienderna förde med sig murbräckor, som dånade mot ”trämurarna” i Birger jarls befästningsverk. (Vet Guillou inte att murar byggs av sten?) Återigen föreställer sig Guillou att stora maskiner 27) har förts till Häradsvad, dit som sagt endast stigar ledde. En fjärde tillsats är att blidorna slungade ”grekisk eld” mot fienden. Biskop Kol har läst om denna grekiska eld hos den romerske historieskrivaren Tacitus, vilket visar att biskopens förmåga att läsa mellan raderna var enastående och överträffade den mest välutvecklade klärvoajans. Den grekiska elden uppfanns nämligen mer än ett halvt årtusende efter den romerske hävdatecknarens frånfälle. Bysantinarna i Konstantinopel innehade detta farliga vapen, vars sammansättning de lyckades hemlighålla. Hemligheten spreds aldrig utanför det bysantinska riket, varför dess förekomst vid Häradsvad utanför det västgötska Vårgårda är något överraskande. Bysantinarna sköt iväg dylik eld mot fientliga krigsskepp och lyckades på så vis förgöra många av dem. 28) Guillou låter däremot kastmaskinerna slunga iväg denna grekiska eld mot fienderna, som givetvis träffades av tunnorna från dessa allt annat än träffsäkra kastmaskiner. ”Män sprang som brinnande facklor åt alla håll innan de vrålande av smärta föll till marken och översköldes av lågor.” ... ”män och hästar låg sparkande och skriande i flammorna.” Jan Guillou känner till napalm, men om den grekiska elden är hans kunskaper bristfälliga. Förhållandena i det medeltida Sverige var på många sätt annorlunda beskaffade än förhållandena i det sentida Konstantinopel eller i det sentida Vietnam. Grekisk eld och napalm saknades i Sverige. Däremot hade man fyrbollar, som dock inte sköts mot fienden utan mot byggnader, för ”att tända eld i tak eller uppbränna städer” (Peder Månsson). Dessa fyrbollar innehöll ”bysepulver”, det vill säga krut, och tillhör alltså en senare tid än slaget vid Herrevadsbro. Olaus Magnus berättar emellertid att svenskarna med handslungor sände glödande järnstycken ”in i fiendens fäste” och ”mot de belägrade”. (Även hos honom används slungor och blidor enbart mot borgar och städer.) Han nämner också glödgade pilar. 29) Något sådant skulle man ha kunnat tänka sig, men grekisk eld gör väl bättre litterär verkan.

Till Guillous fördel skall dock framhållas, att han – till skillnad från Leion – icke har med några underrättelser till Birger jarl från ”agenter i Lübeck via brevdovor”.

Om Guillou har så dåliga kunskaper rörande ämnen, inom vilka han anses vara väl bevandrad, hur dåliga kunskaper skall han då inte ha rörande ämnen, inom vilka han är dåligt bevandrad! Han är givetvis en stor tillgång, när det gäller att sprida uppfattningen, att slaget har stått vid Häradsvad, till folket, men vad gäller själva sakfrågan betyder han ingenting. Hans kunskaper är som synes så begränsade och hans beroende av Leion är så stort, att hans ställningstagande

Murbräcka (*aries*) med skjul (*testudo*). Efter relief på Septimius Severus' triumfbåge, Rom.

Medeltida murbräcka.

Murbräckorna var stora tingestar, men dylika skulle enligt Jan Guillou ha medförts av folkungarna till Häradsvad. Dit ledde ännu på 1700-talet bara ridstigar, men detta känner Guillou inte till. (Han förutsätter vagnvägar.)
(Bilder hämtade ur Nordisk Familjebok och Svensk Uppslagsbok.)

inte har något värde för själva sakfrågan: Var utkämpades slaget? Någon förmåga att bedöma historiska tvistefrågor har han inte.

Hans förmåga är en annan: att skriva enklare underhållningslitteratur så, att den säljs i stora upplagor. I skildringen av förspelet till slaget lyckas han gjuta litet spänning i Leions sakliga (ehuru alltigenom påhittade) stridsskildring. Birger jarl saknar helt och hållet rytteri, vilket djupt bekymrar både honom och andra i lägret. (Det har tydligen inte fallit Guillou in, att inte någon enda befälhavare med förnuftet i behåll tågar en rytthär till mötes med enbart fotfolk, men sådana småsaker kan vi i detta sammanhang lämna å sido.) Då hörs plötsligt i mörkret, kvällen före slaget, hästars frustningar, klingandet av stigbyglar och ljud av vreda röster. Det är riddar Sigurd, som kommer till undsättning med det forsvikska kavalleriet. Birger jarl faller på knä och ber långa tacksägelser till Gud och Guds Moder. (Rättare sagt framsäger jarlen långa tacksägelser.) Man ser rentav ”en eller annan tår i det grova och av krig märkta ansiktet med den knöliga fyrkantiga hakan”.

Visst har vi varit med om detta förut, när en avdelning av USA:s kavalleri, blårockarna, i sista stund kommer ridande till anfall och räddar de renhjärtade och tappra ”cowboyserna” från de lömska röds�kinnens farliga angrepp. Visst har vi sett allt detta på bioduken, men i sina bättre stunder återanvänder Guillou gamla schabloner och bestsellerknep tillräckligt skickligt för att en bred läsekrets skall finna underhållningsromanen läsvärd. Allt ordnar sig. Hjälten segrar. Om än i sista stund reder allt upp sig. I sådana böcker hålls spänningen i jämvikt av den trygga förvissningen, att Hjälten och det Rätta segrar, och att världen – trots allt – är som den bör vara. Dylika enkla underhållningsromaner är dock lika fjärran från stor litteratur som de är fjärran från historisk vetenskap. För övrigt har Guillou endast i ett avseende skapat spänning vid Häradsvad. I övrigt har han missat möjligheterna. 30)

Man brukar påpeka, att en författare har rätt att dikta och hitta på. Det är riktigt, men om han skriver historiska romaner, har han rätt att dikta enbart inom vissa bestämda gränser. Eftersom romanerna utges för att vara historiska, har han inte rätt att dikta i strid mot historiska förhållanden och händelser. Alla historiska förhållanden och händelser skall vara riktigt återgivna. Däremot får han skildra diktade personer och diktade händelser, som inpassas i det historiska sammanhanget. De diktade inslagen skall passa ihop med historien och inte förändra eller förvanska vår bild av historien. Jan Guillou kan därför inte sägas författa historiska romaner. Han författar ohistoriska romaner.

Lika många medeltida slag har utkämpats norr om Mälaren som i Västergötland, och detta visar att det inte är rimligare att förutsätta att ett slag skulle ha utkämpats i Västergötland.

De som förespråkar Häradsvad har som huvudskäl, att Birger jarl bör ha velat möta fienden så nära gränsen som möjligt. Jag har påvisat, att detta skäl saknar underbyggnad, och att sannolikhet således icke föreligger. Man förutsätter bland annat, att jarlen behärskade Västergötland, att han var stark nog att möta fienden vid gränsen, att han visste vilken väg upprorsmännen skulle komma, och att upprorsmännen inte kom sjövägen. 31)

Det finns dock mer att tillägga, inte minst tack vare återupptäckten av ortnamnet Gestilren. Åtskilliga medeltida slag har utkämpats i Västergötland. Omkring 1100 kämpade Magnus barfot mot götarna vid Fuxerna eller Foxerna, bägge orter i Västergötland. År 1205 utspelades en strid vid Älgarås, 1208 stod slaget vid Lena, 1275 slaget vid Hova, 1277 en strid vid Ettak, 1389 slaget vid Åsle, 1469 en strid vid Herrljunga, 1470 en strid vid Öresten och 1520 slaget på Åsundens is. 32) Detta gör nio medeltida slag eller strider.

Går vi över till Västmanland och Uppland, har vi likaså nio medeltida strider eller slag: Erik den heliges fall i Uppsala 1160, slaget vid Gestilren 1210, 33) slaget vid Sparrsätra 1247, slaget vid Hervadsbro 1251, slaget på Gata skog nära Enköping 1365, 34) slaget vid Harakers kyrka 1464, slaget på Brunkeberg 1471, slaget vid Rotebro 1497 och Långfredagslaget vid Uppsala 1520. Vad gäller landet norr om Mälaren har vi alltså nio strider eller slag, två slag i Västmanland och sju i Uppland. Detta innebär, att det är lika rimligt att förutsätta att ett slag har utkämpats norr om Mälaren som i Västergötland. Trots att Västergötland var ett gränslandskap har alltså inte fler slag utkämpats inom detta landskap. (Däremot har Västergötland drabbats av fler härjningståg, men det är något annat.) Huvudskälet för Häradsvad är alltså av noll och intet värde.

Räknar vi Mälardalen i dess helhet, har vi även några slag i Södermanland. Där utkämpades slag vid Olustra (nu Ostra) 1229, Vädla 1517 och Brännkyrka 1518. Vi får därmed tolv strider i landskapen vid Mälaren. Om vi ställer hela Mälardalen mot Västergötland, är det sannolikare att ett slag stod där än i Västergötland.

Påfallande många slag utkämpades i Mälardalen därför, att fienden hade skeppat stridskrafter till området. Denna bakgrund har slagen eller striderna vid Harakers kyrka, Brunkeberg, Rotebro, Vädla, Brännkyrka och – kanske – Uppsala 1520. (Vissa stridskrafter kom detta år landvägen, och andra skeppades till Stockholm.) Sex av tolv slag har denna bakgrund. Det är mycket, särskilt som vi inte känner till hur härarna kom till valplatsen i fyra fall. Till valplatserna i Sparrsätra och på Gata skog kom man däremot landvägen, vilket gör två exempel. Om vi räknar in senmedeltiden, är det således troligare att fienden kom över havet.

Gravar med hednisk nord-sydlig riktning blir för Leion gravar med kristen öst-västlig riktning.

Mellan träbron och stenvalvsbron vid Häradsvad fanns fyra resta stenar med två domarringar på sidorna. År 1707 vet Rhyzelius inte att berätta något om fornminnena vid Häradsvad. År 1755 vet prosten Norén fortfarande ingenting, och 1784 beskriver kyrkoherde Jonas Tengborg dem, men han har ingenting att berätta. År 1816 drar P. E. Lindskog slutsatsen, att stenarna vittnar ”om ett fältslag”, eftersom gravfält på den tiden tolkades som krigskyrkogårdar. Självfallet begrep han att stenarna dock inte angav när detta slag skulle ha utkämpats. Först Arvid August Afzelius hävdade några år senare, att stenarna hade rests över dem, som stupade i slaget vid Herrevadsbro. Han gick ett steg längre än Lindskog, som redan hade gått ett steg för långt. Gravfält är nämligen att jämföra med kyrkogårdar, icke med krigskyrkogårdar efter ett slag.

Även Leion anser, att dessa bautastenar är gravstenar över de fallna krigarna. Han känner inte till hur sent denna uppfattning kom till. (Den fanns inte före Afzelius, som framförde den först 1842.) Ej heller känner han till, att den bygger på missuppfattningen att gravfält är att betrakta som krigskyrkogårdar efter stora drabbningar. Ej heller känner han till, att Gustaf Ewald hade gjort en uppteckning, enligt vilken någon hade ”tagit sig före att gräva vid en av dessa bautastenar, vid vilken då påträffades en lerurna med aska och brända ben.” Detta visar, att graven tillhör hednatiden. Brandgravar upphörde efter kristendomens införande. 35)

År 2004 framhöll jag dessa uppgifter, vilka Leion ditintills inte hade haft en aning om. I sitt svar vidhåller han dock sin bevisligen felaktiga uppfattning. Återigen har man anledning att anföra det bevingade ordet: ”Gardet dör, men det ger sig inte.” Hans nya sakskäl är av det mera häpnadsväckande slaget: ”Jag har visat på tre resta stenar i riktningen väst-öst i ett järnåldersgravfält, vilka kan vara spår av kristen begravning.” 36) Han erkänner alltså återigen, att detta är ett järnåldersgravfält. Mitt i detta skulle dock finnas kristna gravar, vilket i sig är allt annat än sannolikt. Hans enda sakskäl är att stenarna står i öst-västlig riktning. Som bekant har kristna gravar öst-västlig riktning. Bautastenarnas kortsidor är visserligen vända mot öster och väster, men långsidorna är vända åt norr och söder. Som bekant är det stenarnas långsidor, som visar vilken riktning gravarna har. Gravarna vid Häradsvad har alltså den hedniska, nord-sydliga riktningen. Tror han för övrigt, att man skulle ha brytt sig om att återställa de hedniska domarringarna efter att man hade lagt igen en ”massgrav från kristen tid” dem emellan? Varför lägga ned så mycket tid och kraft på en hopplöst förlorad sak?

Jan Skoglöw är huvudmannen vid Häradsvad.

Av denna genomgång får man kanske intrycket, att Ingvar Leion har haft störst betydelse, när det gäller att påstå att slaget vid Herrevadsbro skulle ha stått vid Häradsvad. Så är det emellertid inte. Jan Skoglöw lärde känna Ragnar Hagin, och genom Skoglöws förbindelser började tidningarna skriva om Häradsvad. Skoglöw var ordförande i Alingsås fornminnesförening och spred kunskap om Häradsvad inom föreningen. Även Ingvar Leion hade uppmärksammat vad som skrevs om Häradsvad, och år 1990 gav Skoglöw ut en bok i ämnet. Leion hade författat det utförligaste avsnittet om Häradsvad, men Skoglöw gav ut boken. Skoglöw intresserade skolbarnen i Närunga skola för ämnet och skrev ett krönikespel åt dem. Tack vare Alingsås fornminnesförening bildades Närunga hembygdsförening med syftet att lyfta fram Häradsvad. På grund av Leions inlägg i Skoglöws bok tog Jan Guillou till sig uppfattningen att slaget hade stått vid Häradsvad och spred den i sin roman "Arvet efter Arn" (2001). Platsen rustades upp och blev ett turistmål. Den nya bron invigdes 2002. Utmärkande för ledargestalter är att de kan dra med sig andra i arbetet. Skoglöw har lyckats så bra, att han numera har kommit i bakgrunden. Guillou och Leion torgför och försvarar uppfattningen att slaget stod vid Häradsvad. Närunga hembygdsförening sköter och marknadsför platsen. Skoglöw har gjort en nästan bortglömd tolkning bland lärde män till en angelägenhet för hela bygden och en stor del av västgötarna. Han har verkat med framåtanda, ihärdighet och oräddhet. Redan år 2000 slog jag fast: "Jan Skoglöw är den som har tagit upp Dag Stålsjös fallna mantel" (Västgötabygden nr 3/2000 s. 19). I denna fråga framstår han som fältherren och ledaren, medan övriga inblandade snarare är meniga förkämpar. Det är dock påfallande att hans betydelse än så länge är underskattad.

Historikerna skriver att slaget vid Herrevadsbro stod vid Herrevadsbro i Västmanland.

Erikskrönikan ger besked om var slaget stod, och källornas ortnamnsformer överensstämmer med Herrevadsbro i Västmanland. Därför möter vi i historieverk efter historieverk uppgiften, att slaget stod vid Herrevadsbro i Västmanland. Jag har avslutningsvis samlat några utsagor, som visar hur självklart det är för historikerna, att slaget stod i Västmanland.

"Imidlertid hade de uproriske under Knut Månsens och bægge Philippernas anförande tågat up til Herrewads Bro i Westmanland, hwar Birger Jarl med sina Troppar kom dem til mötes." (Sven Lagerbring, Swea Rikes Historia, Andra Delen, 1773, s. 480.)

Birger jarl mötte folkungarna ”vid Herrevadsbro uti Westmanland, och voro Folkungarna på ena, men jarlen på andra sidan strömmen.” (Anders Fryxell, Berättelser ur svenska historien II, tredje berättelsen och sjätte kapitlet.)

”Jarlen mötte dem (Filip och Knut) vid Herrevadsbro i Västmanland och erböd frid och förlikning.” (Erik Gustaf Geijer, Svenska folkets historia, Första delen, 1832.)

”Enligt rimkrönikans berättelse hände detta vid Hervadsbro i Vestmanland, der en bro med detta namn fans öfver Kolbäcksån, mellan Vesterås och Köping.” (Oskar Montelius i: Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar I, Sthlm 1877, s. 406-407.)

”Men Birger jarl mötte dem med sitt krigsfolk vid Herrevadsbro i södra Västmanland nära Kolbäcksåns utlopp i Mälaren.” (Carl Grimberg, Svenska folkets underbara öden I, 1913.)

De båda anförarna värvade ”krigsfolk i Danmark och Tyskland samt drogo med detta in i övre Sverige. Jarlen mötte dem vid Herrevads bro i Västmanland (1251).” (Otto Sjögren, Sveriges historia I, Sthlm 1923, s. 302.)

”Herrevadsbro, fordom befintlig bro över Kolbäcksån, strax s. om järnvägsstationen i Kolbäck, Västmanland, är främst bekant genom den seger, Birger Jarl 1251 vann över folkungarnas (se d. o.) parti.” (Sture Bolin, uppslagsordet Herrevadsbro i: Svensk Uppslagsbok band 12, 1932, sp. 1163.)

”1251 – Birger Jarl besegrar upproriska stormän vid Herrevadsbro i Västmanland och låter avrätta flera av dem.” (Hans Jägerstad, Sveriges historia i årtal, Sthlm 1964, s. 23.)

Ett stormannauppror... ”utbröt omedelbart efter tronföljarvalet, men krossades av Birger Jarl i slaget vid Herrevadsbro i Västmanland 1251.” (Jerker Rosén i: Den svenska historien 2, 1966, s. 13-14.)

”En stormannagrupp, som ansåg sig vara de äkta Folkungarna, ’Folkunga rothe’, gjorde uppror mot Birger 1251. Han besegrade motståndarna i slaget vid Herrevads bro i Västmanland, nära Kolbäcksåns utlopp i Mälaren.” (Vilhelm Moberg, Min svenska historia berättad för folket, Sthlm 1970, s. 140-141.)

”De uppländska folkungarna...samlar ånyo sina krafter som är ansenliga, men Birger jarl är dem för slug. Genom att svekligen erbjuda fred och försoning får han 1251 deras ledande män i sitt våld vid Herrevadsbro i Västmanland och

låter utan vidare avrätta dem.” (Alf Henrikson, Ända från Vendelkråka: En nordisk kronologi, 1985, s. 124.)

Folkungarna besegrades ”i slaget vid Herrevadsbro vid Kolbäckån i Västmanland hösten 1251.” (Stig Hadenius, Torbjörn Nilsson och Gunnar Åselius: Sveriges historia, Vad varje svensk bör veta, 1996, s. 43.)

1251 – ”Birger Jarl besegrar stormännen i slaget vid Herrevadsbro mellan Västerås och Köping.” (När hände vad i Nordens historia: under reaktion av Sven Rosborn och Folke Schimanski, 1997, s. 42.)

”Vid Sparsätra utanför Enköping besegrades de upproriska år 1247, och när striderna åter blossade upp 1251 lyckades Birger Jarl, ... , få ett definitivt avgörande till stånd vid Herrevadsbro i Västmanland.” (Lars Ericson, Stockholms historia under 750 år, Lund 2001, s. 19.)

”Ett uppror kort efter valet av Valdemar slogs ned vid Herrevadsbro i Västmanland.” (Thomas Lindkvist i: Thomas Lindkvist och Maria Sjöberg, Det svenska samhället 800-1720: Klerkernas och adelns tid, 2003, s. 46.)

Däriigenom att man ställer de båda uppfattningarna mot varandra kan människor, som inte granskar bevisföringen eller har möjligheter att bedöma densamma, få intrycket att två likvärdiga eller åtminstone jämförbara uppfattningar står mot varandra. Ungefär så blir det, när Leif Montell skriver i Alingsås Tidning: ”Som bekant finns två historiska skolor, en som säger att slaget stod i Västmanland och en som anser att slaget stod i Västergötland” (Alingsås Tidning 19/7 2004). Ovanstående sammanställning visar dock att de bägge skolorna inte är jämförbara vad gäller anhängare. De kända och framstående historikerna håller på Västmanland. Skolorna är icke heller jämförbara vad gäller sakskaäl. För Västmanland talar både bevis och sannolikhetsskaäl. För Västergötland talar noga räknat ingenting.

Därför kommer historikerna att fortsätta att skriva, att slaget vid Herrevadsbro utkämpades vid Herrevadsbro i Västmanland. De kommer inte att störas av det avlägsna rytandet från ett Leion, som har gått vilse i hypotesernas djungel.

Leion kämpar mot fem källor och mot den samlade sakkunskapen.

Erikskrönikan berättar uttryckligen var slaget stod: i Västmanland eller i Svitjod (som i denna källa står för svealandskapen). Erikskrönikan och fyra andra källor talar om att slaget stod vid Hervadsbro eller Hervadså. Fem källor ger oss alltså namnet på orten, där slaget utkämpades. Dessa ortnamn stämmer utmärkt

överens med Hervad och Hervadsbro i Kolbäcks socken i Västmanland. Däremot överensstämmer de alls icke med Häradsvad i Närunga socken i Västergötland. Faran för att någon skulle ha förväxlat Hervadsbro och Häradsvad är försumbar, och det är uteslutet att fem författare skulle ha gjort samma misstag. De fem källorna är nämligen oberoende av varandra. Händelserna vid Hervadsbro blev vidare mycket omtalade, klandrade och beklagade. Det var lätt att få fram uppgifter om slaget och avrättningarna. Leion kämpar alltså ensam mot fem källor.

Han är ensam i sin kamp, ty under de senaste två århundradena har inte någon vetenskapligt skolad forskare anammat denna uppfattning. De forskare, som dessförinnan – på 1700-talet – har hyst denna uppfattning var få. De var inte vetenskapligt skolade i historisk metodik, och de har inte gått igenom källorna. Leion har sina bundsförvanter bland privatforskare, som har varit kloka nog att begränsa sig till huvudskälet och inte ge sig in på svårare ämnen som ortnamn och språkutveckling. Leion är själv privatforskare och saknar forskarutbildning även i militärhistoria. Jan Guillou är Leions okritiske eftersägare. Han saknar både kunskaper och förmåga att bedöma de historiska tvistefrågorna.

Sakkunskapen är icke för Leion utan emot honom. Eftersom källorna talar om att slaget stod vid Herrevadsbro i Västmanland, har även vetenskapsmännen hyst och vidarebefordrat denna uppfattning. Av historikerna kan nämnas Johannes Messenius, Peter och Birgit Sawyer, Lars Gahrn, Bo Strömberg och Thomas Lindkvist. Några av oss har olika syn på ett eller annat, men i denna fråga är källorna så klara och entydiga att enighet råder. Av språkmän och ortnamnsforskare kan nämnas Rolf Pipping, Thorsten Andersson och Harry Ståhl. Bland källutgivare förtjänar återigen Messenius och Pipping nämnas liksom Gudbrand Vigfusson och Gustav Edvard Klemming. 37) Hos ingen av dessa har Leion något att hämta. Gentemot oss har Leion enbart invändningar, misstänkliggöranden och märkliga anklagelser att komma med. 38) Instämmanden saknas.

”Gardet dör, men det ger sig inte.” Orden är ohistoriska och har aldrig yttrats i slaget vid Waterloo, 39) men de speglar en historisk verklighet. Gardet vägrade att ge sig utan fortsatte striden. Denna missriktade ihärdighet förlängde bara blodsutgjutelsen och lidandena. Slaget vid Waterloo var för länge sedan förlorat för fransmännen. På samma sätt är slaget för Häradsvad förlorat för mycket länge sedan. Sådana som förutsättningarna var fanns inte ens några möjligheter att slaget hade kunnat vinnas. Den som rycker in i kampen för Häradsvad gör sig – alldeles som Napoleons garde vid Waterloo – endast till offer i en massaker. För varje stund slaget fortsattes blev segrarmakternas överlägsenhet allt tydligare. På samma sätt framstår Häradsvads förespråkare som allt svagare för varje ny omgång i detta meningsutbyte. Sakskälen finns på vår sida.

Noter

- 1) Teologie doktor Ingemar Furberg förklarar: ”*sparka mot udden* Denna bild syftar på dragdjuret som slår bakut mot pådrivarens käpp som var försedd med en udd.” Nya Testamentet Svenska Folkbibeln 1996, Apostlagärningarna 26:14.
- 2) Källorna till slagets historia finns i översättning i: Lars Gahrn, Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad, 2004, s. 5-11. Där finns även hänvisning till källutgåvorna.

Likheter finns mellan två annaler, som omtalar avrättningarna men icke ortnamnet.

Likheterna mellan Annalerna för åren 1208-1288 och Annalerna för åren 826-1415 är följande. Båda omnämner att Valdemar år 1251 kröntes i Linköping, men de använder ej samma latinska ord. Den ena nämner att Filip och Knut halshöggs (*decollati sunt*), den andra att Knut Magnusson, Filip Knutsson och Filip Petersson dödades (*interfecti sunt*) jämte många tyskar. Den senare nämner alltså ytterligare en avrättad jämte många tyskar, meddelar de avrättades sonnamn och har ordet dödades i stället för halshöggs. Den ena nämner att Filip och Knut bägge var söner till fru Katarina, dotter till konung Erik II, den andra annalen uppger att endast Knut var son till henne, men ordalagen är helt lika. Det finns således olikheter dem emellan, men likheterna i urvalet av uppgifter och själva uppställningen är så stora att man har anledning att räkna med ett beroende. Något beroende mellan dessa två annaler och de övriga kan dock inte spåras. Tvärtom är skillnaderna i alla avseenden stora.

En jämförelse mellan de två annaler, som inte nämner ortnamnet, och de tre andra visar, att de två är självständiga gentemot de andra.

Jag skall för ordningens skull dra igenom både likheter och olikheter mellan de två annalerna, som ej meddelar något ortnamn, och de tre, som meddelar ortnamn.

Likheterna är, att en av de två liksom en av de tre känner tre av de avrättade vid namn (både förnamn och fadersnamn), och att en av de två liksom en av de tre nämner endast Filip och Knut. Likheterna måste sägas vara mycket små. Det är inte märkligt att några oberoende källor känner till de tre ledarna. (Att dessa tre var de viktigaste ledarna framgår av Håkon Håkonssons saga och en isländsk annal.) Däremot är olikheterna många och

Noter

1251. ^v-M^o.cc^o.l^oi^o.-^v *Valdemarus* consecratus est in regem Lincopie.
Decollati sunt ^x-Philippus et Kanutus filij domine
Katerine filie regis Ericj secundi.^{-x}

Annalerna för 1208-1288

1251. ^{dp}-MCCLI. ^{dq}-Coronatus est Waldemarus ^{dr}-Sveciæ
rex^{-dr} in ecclesia Lincopensi.^{-dq ds}-Eodem
anno^{-ds} nobilissimi viri ^{dt}-Canutus^{-dt}
Magni et Philippus ^{du}-Canuti^{-du}
^{dv}-atqve Philippus Petri^{-dv} cum multis
Tevtonibus interfecti sunt. Erat avtem dic-
tus ^{dt}-Canutus^{-dt} filius dominæ Catheri-
næ filia regis Erici secundi.^{-dp}

Annalerna för 826-1415

Två annaler nämner enbart händelserna vid Herrevadsbro men icke ortnamnet. Likheterna mellan de två annalerna är så påfallande att man i detta fall måste förutsätta ett beroende. Dessa två källor måste alltså räknas som en. Här meddelas texten efter Göte Paulssons utgåva: *Annales suecici medii aevi* (1974).

stora. Ingen av de två känner till att Knuts far kallades Broka, men detta känner en av de tre till. En av de två uppger att många tyskar dödades, men detta står ej i de tre. De två har uppgifter om släktskap med drottning Katerina, men denna uppgift saknas i de tre. De två saknar ortnamn, men de tre nämner att slaget stod vid Hervadså eller Hervadsbro. De två nämner ej att ett slag utkämpades, men det gör de tre. De två uppger årtalet 1251 för avrättningarna, men de tre uppger årtalet 1252 (och en av dem dessutom 1262).

En undersökning av fler årtal i de tre annalerna, som meddelar var slaget har stått, bestyrker slutsatsen, att annalerna är självständiga gentemot varandra.

Det är gott nog, att vi kan fastslå att de tre anteckningar om slaget, vilka innehåller Ortsangivelser, inte uppvisar några inbördes likheter, men hur är det med annalernas innehåll i övrigt? För säkerhets skull har jag från den första av annalerna tagit de fem årtalen, som finns före 1252 och de fem, som finns efter 1252. Syftet är att undersöka, om samma årtal och samma nyheter finns i de andra två annalerna. Vi finner då att de tre annalerna har med följande årtal:

1239	-	1239
-	-	1240
-	-	1241
1243	-	-
-	-	1245
1248	-	1248
1250	-	1250
1251	-	1251
1252	1252	1252
1253	1253	-
1254	1254	1254
-	1255	-
1257	1257	-
-	-	1258
-	1259	1259
1260	1260	-
-	1261	1261
-	-	1262
-	1263	1263
-	1265	-
1266	1266	1266

Vi finner således att de tre annalerna har olika urval av årtal. Endast tre av 21 årtal, nämligen 1252, 1254 och 1266, finns i alla tre. Tio årtal av 21 finns dock i två av annalerna, nämligen 1239, 1248, 1250, 1251, 1253, 1257, 1259, 1260, 1261 och 1263. Åtta årtal av 21 finns i endast en annal. Dem kan vi bortse ifrån, men de andra bör skärskådas närmare.

En närmare undersökning visar stora olikheter och stor självständighet mellan annalerna. Vi börjar med de två årtal, som är gemensamma för tre annaler. Under 1254 står:

- 1) "Obiit ducissa Ingiburgis." (Hertiginnan Ingeborg avled.)
- 2) "Obiit domina Ingeborghis ducissa." (Fru Ingeborg, hertiginnan, avled.)
- 3) "Obiit Ingeburgis ducissa Sweorum." (Ingeborg, svearnas hertiginna, avled.)

Samma nyhet meddelas således, men namnet stavas olika, och titeln är olika (hertiginna, fru och hertiginna samt svearnas hertiginna. Det enda som är helt likt är ordet *obiit* (avled), som i annalerna är det vanligaste ordet för dö.

Går vi över till året 1266, blir skillnaderna än tydligare:

- 1) "Obiit . dominus Byrgerus dux jarll pater Magni ladalaas nocte . xi . Miliu virginu. Eodem anno comburebatur Östraaros." (1266 avled herr hertigen Byrger jarll, fader till Magnus ladalås under 11000 jungfrurs natt. Samma år brann Östra Aros.)
- 2) "Combusta est ciuitas Vpsalensis tercio. Obiit dux Birgerus secundus." (Staden Uppsala brann för tredje gången. Hertig Birger den andre avled.)
- 3) "Obiit Birgerus dux dictus iaerl." (Hertig Birger, kallad "järl", avled.)

Samma uppgift förekommer således, men ordalagen är olika och ofta även stavningen. Alla tre annalerna har en eller flera smärre upplysningar, som inte finns i de andra. Detta mönster är genomgående, vilket vi snart finner, när vi går över till de årtal, som finns i två annaler.

Vi börjar med ett rent undantag, nämligen nyheten under 1263. Båda annalerna har samma ord och samma stavning: "Obiit Magnus legifer Osgocie." (Magnus, lagman i Östergötland, avled.) Med tanke på nyhetens korthet är möjligheterna till omväxling få. Författaren kunde dock ha skjutit in ett dominus (herr). Å andra sidan finns årtalen 1239 och 1261 i två annaler, men både under 1239 och 1261 meddelas olika nyheter i de bägge annalerna. Vad gäller 1251 har båda annalerna samma uppgift, men ordalagen skiljer sig åt på de båda ställena. I de övriga sex fallen berättas samma nyhet, men ordalagen skiljer sig åt, och i den ena annalen (eller i

bägge annalerna) finns dessutom en eller flera nyheter, som saknas i den andra. Detta gäller 1248 (ytterligare tre nyheter i den ena annalen), 1250 (ytterligare två nyheter i den ena, och ytterligare två i den andra), 1253 (ytterligare en nyhet i den ena), 1257 (ytterligare en i den ena), 1259 (ytterligare två i den ena) och 1260 (ytterligare en i den ena och ytterligare två i den andra).

Det bör påpekas att samma nyheter finns under skilda årtal (1257 och 1255) i den första och andra annalen. Det gäller tre nyheter. Skillnaderna är dock stora. Först uppgivs olika årtal. Vad gäller första nyheten angivs datum i den andra annalen men ej i den första. Vad gäller den andra nyheten angivs datum i den första annalen men ej i den andra, men den andra har tre smärre upplysningar, som saknas i den första. Dessutom stavas namnet Sigtuna olika i de båda annalerna. I den tredje nyheten förekommer olika verb på olika platser i satsen. Den andra annalen har dessutom en fjärde nyhet, som saknas i den första.

Slutligen måste nämnas att likheterna vad gäller nyhetsurval är jämnt spridda mellan annalerna. De inskränker sig alltså inte till två annaler. Den första och andra annalen har tre årtal med samma nyhet gemensamma (1253, 1257 och 1260); den första och tredje har likaså tre årtal gemensamma (1248, 1250 och 1251); den andra och tredje har två gemensamma årtal (1259 och 1263). Jämnare än så kan man inte dela åtta mellan tre.

Eftersom alla tre annalerna förmedlar historiska nyheter från svensk historia, är det ofrånkomligt att de ibland meddelar samma upplysningar. Det är dock tydligt att de är självständiga gentemot varandra. De har olika urval av årtal och nyheter. Sammanfallen är undantag och inte regel. När de meddelar samma nyhet, skiljer sig i alla undersökta fall – så när som i ett – ordalagen åt i något eller några avseenden. Detsamma gäller stavningen. Slutligen har i övervägande antalet fall en annal under samma årtal en eller flera nyheter som saknas i den andra (eller i de andra).

När jag granskade uppgifterna om slaget, framgick, att de tre annalernas framställningar var mycket olika varandra (och följaktligen uppenbarligen självständiga i förhållande till varandra). Denna slutsats bestyrks vid granskningen av omgivande uppgifter. Vi har tre självständiga källor. Detta ökar deras källvärde.

Leions uppfattning om annalernas källvärde är ogrundad

Leion påstår att ”sentida annaler av s k kompilatorisk art” jämte den historiska litteraturen icke innehåller ”reella argument” (mail 6/4 2004). Detta skriver han utan att lägga fram sakskaäl, fastän en enkel undersökning som ovanstående visar att annalerna innehåller uppgifter, som inte återfinns i andra källor, och att de viktigaste av dem är oberoende av både varandra och

Erikskrönikan. Det förefaller som om företrädare för Västgötaskolan kan påstå vad som helst och att de inte anser att krav på bevisning gäller i deras fall.

Rolf Pipping menar endast att de båda ortnamnen uppvisar likheter.

- 3) Leions mail, 6/4 2004. Leion åberopar i detta sammanhang Rolf Pipping, men som jag har påpekat misstolkar han Pipping. Denne menar endast att de båda ortnamnen uppvisar likheter – icke att de skulle vara helt lika (Gahrn 2004 s. 51 och 52-53).
- 4) Gahrn 2004 s. 17.
- 5) År 1525 skrivs ortnamnet Hersdzwadh, vilket uppenbarligen är en felskrivning för Heradzwadh, eftersom a och s skrivs lika och ofta förväxlas. Från 1552 finns den oklanderliga skrivningen Heradsvad. Ortnamnen i Älvsborgs län 6 (1911) s. 144-145.
- 6) Gahrn 2004 s. 21.
- 7) Jämför ovan. Håkon Håkonssons saga uppger uttryckligen, att händelserna blev mycket omtalade, och att man hade högst olika meningar om jarlens handlingssätt. Tilldragelserna kallas ”stora händelser” (Gahrn 2004 s. 5-6).
- 8) Gahrn 2004 s. 6 och 9.
- 9) Ortnamnen i Älvsborgs län 6 (1911) s. 144-145. Gahrn 2004 s. 53-54.
- 10) Gahrn 2004 s. 34-35 och 85.
- 11) Jan Skoglöw, Ingvar Leion, Martin Wallén och Jan Svanberg, Birger Jarl och slaget vid Närunga 1251, 1990, s. 69. (Wallén och Svanberg skriver ej om slaget.)

Leion meddelar bevisligen felaktiga uppgifter om ortnamnen

- 12) År 2002 tar Leion visserligen icke avstånd från sin 1990 framförda uppfattning, att Härsvad och inte Häradsvad skulle vara den ursprungliga namnformen, men dels underlåter han att hävda att Härsvad är den ursprungliga formen, dels underlåter han att över huvud taget nämna Härsvad! En viss förbättring kan således läsas mellan raderna, men å andra sidan hävdar han att även Häradsvad har kallats Herrevad i skattelängder för Älvsborgs lösen. ”Namnet har visserligen skrivits Herredzwad”... (Ingvar Leion, Herrevadsbro år 1251: Birger Jarls seger över upprorsmän och tysk legohär – vid Herrevad/Västmanland eller Häradsvad/Västergötland? En kritisk granskning av två alternativa platser. Gbg 2002, s. 15-16.) Namnformen Herredzwad, med nutida stavning Härredsvad, en ljudlagsenlig biform till Häradsvad, uppges här vara samma namnform som Herrevad. Det

förefaller som om Västgötaskolans företrädare kan påstå vad som helst (se not 2), men det är märkligt att Leion kan göra detta, fastän han samtidigt redovisar de helt olika namnformerna.

Fler märkligheter kan antecknas. Leion hävdar, att ortnamnet Herredzvad i skattelängder för Älvsborgs lösen av Börje Teijler anges ”som det tidigast kända belägget för namnet *Herrevad*.” Detta uttalande är så felaktigt det kan bli. I skattelängderna för Älvsborgs lösen omtalas Häradsvad med stavningen Herredzvad. I dylika skattelängder omtalas även Herrevad men med denna stavning. Häradsvad omtalas över huvud taget inte av Teijler. Han hade på intet sätt anledning att omnämna denna ort. (Börje Teijler, Hallstahammars kommun I, 1984, s. 205, 264-266 och 419). Ortnamnet från Västergötland kan givetvis inte tas som ett belägg för Herrevad i Västmanland, och tanken på att göra så har inte ens föresvävat Teijler. Likväl påstår Leion att Teijler har gjort så.

Leion påpekar, att de sentida utvecklingsformerna för ortnamnet Hervadsbro är yngre än de ursprungliga namnformerna för Häradsvad, och skapar på så vis ett felaktigt intryck.

Leion hävdar som sagt att Herredzvad skulle vara samma form som Herrevad, vilket är felaktigt. Den förra formen är belagd 1572, medan formen Herrevad i Västmanland är belagd först omkring 1760 – enligt Leion. När den sistnämnda namnformen dyker upp är dock för vårt ämne helt likgiltigt, eftersom denna sentida form icke förekommer i källorna till slagets historia. Leion skriver vidare att även formen Herrewadz Broo är senare belagd än namnet Häradsvad. Att sentida former är sent belagda säger sig självt, och inte heller detta påpekande är av något som helst värde, eftersom källorna talar om Hervadsbro.

Däremot framhåller Leion icke att haerwaz bro (Härvats bro) är omnämnd i Västmannalagen två århundraden före Häradsvad och inemot fyra århundraden innan vi har belägg för en bro vid Häradsvad. I stället för att påpeka dessa viktiga och väsentliga förhållanden framhäver Leion att de sentida formerna för Hervad och Hervadsbro, nämligen Herrevad och Herrevadsbro, är belagda senare än en ursprunglig form som Häradsvad. Leions ovidkommande, i vissa fall även grovt felaktiga, påpekanden skapar intrycket att namnet Häradsvad skulle vara tidigare och bättre belagt än Hervadsbro, medan det i själva verket är tvärtom.

- 13) Pelle Holms Bevingade ord: Den klassiska citatboken reviderad av Sven Ekbo, Femtonde omarbetade upplagan, 1995, s. 89-90.
- 14) Fullt så öppen hjärtig hade Leion inte varit tidigare (Gahrn 2004 s. 38, Leion 1990 s. 67 och 2002 s. 7). Icke heller då vågade han emellertid uttala sig

med bestämdhet utan framförde ”reservationen att för oss okända omständigheter kan ha inverkat så, att händelsen trots allt utspelats i Västmanland” (Leion 2002 s. 75-76).

Fynd av pilar och skelett vid Herrevadsbro har satts i samband med slaget

Eftersom Häradsvads förespråkare efterlyser arkeologiska fynd från Herrevadsbro i Kolbäck, skall jag här redogöra för vad man har funnit.

Under rannsakingar efter antikviteter författade kyrkoherde Henrik Moraeus i Munktorps församling år 1667 en redogörelse för socknarna i Munktorps kontrakt. Om Kolbäck heter det bland annat: ”och äre igen fundne på Östersijdan om Elfwen pijlar; item en spess och en Steen af Raafband” (Rannsakingar efter antikviteter... utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle I:1, Sthlm 1960, s. 111). Man har således funnit pilar, en spets och en sten av ett radband. (Radband betyder enligt Svenska akademiens ordbok just radband. Rav betyder egentligen bärnsten, och ”de medeltida radbanden i Norden voro sannolikt ofta förfärdigade av bärnsten”, allt enligt samma ordbok.) Radband tillhör varken forntiden eller nyare tiden utan enbart medeltiden. Frågan är hur man kunde avgöra att stenen kom från ett radband och ej från ett halsband. Någon anledning att tänka på ett radband bör man ha haft, ty det hade legat närmast till hands att tänka på ett halsband. Sådana kände alla och envar till, och sådana hade använts i alla tider. Fyndet är dock sedan länge försvunnet, och därför kan vi inte med säkerhet säga, om det rörde sig om en sten från ett radband eller något annat.

Olof Grau berättar 1754, att slaget stod ”på östra sidan om Kolbäcks älfwen, der Gästgifwaregården ligger”. Han berättar vidare: ”På denna sidan om älfwen äro äfwen pilar i jorden fundne” (Olof Grau, Beskrifning öfver Vestmanland, 1754, nyutgiven 1904, s. 289-290). Huruvida Grau åsyftar samma pilfynd, som omtalas 1667, eller om man hade funnit fler pilar är svårt att uttala sig om. Tyvärr kan pilarna inte tidfastas, och då kan vi heller inte med bestämdhet avgöra om fynden härrör från slaget.

Pilarna är enligt Rannsakingarna och Grau funna på östra sidan om ån. I sin krönika anför Grau en minnestavla i kyrkan, och enligt denna blev folkungarna ”aflifwat på östra sidan om älfwen”. Minnestavlan tillkom redan 1610. Varför har dess författare utpekat östra sidan av ån? Gjorde han så på grund av fynd eller på grund av sägner?

Kolbäcks tingshus öster om ån byggdes i början av 1900-talet. Vid bygget gjorde man intressanta fynd. Västmanlands Allehanda berättar:

”En av de gamla krigargravarna från medeltiden tyckes av allt att döma ha blivit påträffad vid schaktningen av en kulle, där Kolbäcks nya tingshus skall uppföras.

Omkring 2 meter under jordytan funnos nämligen liggande i rad med

något mellanrum rester av 5 à 6 skelett. Den totala frånvaron av vapen och dylika en krigares tillbehör samt den stora uppkastade jordhögen tyckes tala för att man nu funnit den plats där Folkungarna år 1251 begravdes, sedan de, efter det för dem olyckliga slaget vid det intill belägna forna Herrevadsbro, av Birger Jarl tillfångatogs och avrättades såsom upprorsstiftare. En uti Kolbäckes kyrka – byggd år 1260 – förvarad tavla från denna tid angiver ävenledes nämnda begravningsplats såsom tillfinnandes ungefär vid nämnda ställe.”

(A. E., Kolbäckskavalkad, artikel i: Vestmanlands Läns Tidning 21/3 1960. Dag och år för anført stycke ur Västmanlands Allehanda meddelas tyvärr icke. A. E. står för Axel Ericsson. A. E., Glimtar ur en historik, Västerås 1963, s. 2.) Eva Bergqvist har försökt spåra någon samtida arkeologisk redogörelse för fynden, men någon sådan har ej kunnat spåras.

Om lik påträffas långt från en kyrkogård, ligger det nära till hands att misstänka, att man har stött på ett hedniskt gravfält eller en avrättningsplats. Fornminnesinventeringen för Kolbäck och Säby föreligger tryckt, men några fornlämningar i närheten av tingshuset är inte kända. (U. Malmgren, Fornlämningar i Kolbäckes och Säby socknar: Förteckning utarbetad på uppdrag av kulturnämnden i Hallstahammars kommun, 1972, s. 35, 80-81.) Hedniska gravar brukar innehålla gravgåvor, men sådana saknades i dessa gravar, vilket är viktigt.

Kan detta vara fråga om en avrättningsplats? Svaret tycks vara nej. Kolbäckes socken ingår i Snevringe härad, vars tingsplats i äldre tid låg i Munktorps socken, närmare bestämt på Svinskogen ungefär 1800 meter öster om kyrkan. Den låg vid en offerkälla, och platsen heter ännu Galgbacken (Börje Teijler, Hallstahammars kommun I, 1984, s. 184).

Till sist: kan fynden härröra från en senare träffning? Det är känt att två härar lägrade sig emot varandra vid bron under de svenska inbördesstriderna år 1466. Nils Sture kom från Västerås och Erik Nilsson från Örebro. Sturekrönikan berättar:

Var (båda) gjorde androm (de andra) stort kval.

Förty the (de) hade å folk myckit tal (ett stort antal krigsfolk).

Vid Kolbäckes bro (kolbekx broo) mände the (de) tha (då) liggia och var (båda) fast (starkt) mot androm byggia (bygga starka förskansningar mot de andra).

Ther (Där) med bysso (bössa) och pil gjorde var androm skada.

Förty ingen kunde över älvena fara eller vada.”

Då kom Erik Axelsson och lade sin här mellan de båda härarna. Nu började man förhandla, och herrarna drog till Västerås, där man underhandlade i två dagar och kom till en fredlig lösning. (Svenska Medeltidens rimkrönikor III Utgifna af G. E. Klemming, Sthlm 1867-1868, s. 49, Sturekrönikan v. 1416-1421.)

Krigsmännen höll sig alltså på var sin sida av ån och nöjde sig med att

beskjuta varandra. Med tanke på åns bredd har man inte anledning att räkna med större förluster, kanske en eller annan sårad. Däremot har man säkert skjutit bort åtskilliga pilar. Som bekant var man dock ivrig att plocka upp bortskjutna pilar, varför vi inte har anledning att förvänta oss att några skulle ha funnits kvar efteråt. Framför allt skulle man ha väntat sig att finna dem på båda sidor om ån och inte bara på östra sidan. Pilarna har återfunnits på samma sida av älven som benranglen. Plockade man då inte upp pilar även efter slaget vid Herrevadsbro? Jo, förvisso, men åtskilliga spetsar blir som bekant kvar i liken efter de stupade, och har de begravts med de döda, har pilarna kunnat bli kvar länge. Detta är dock bara allmänna överväganden, som ingenting bevisar. Det kan tänkas att fynden härrör från 1466 eller från både 1251 och 1466.

Fynden bevisar således ingenting, men de har ett visst sannolikhetsvärde. Vi har alltså fynd, som kan tyda på en träffning. De visar att Herrevadsbro är ett intressant område. Detta område kan visa sig givande vid en kommande arkeologisk undersökning.

15) Gahrn 2004 s. 34-38 och 48.

16) Även på baksidan av boken från 1990, i vilken han började som författare inom ämnet, kallas Leion militärhistoriker.

17) Leion 1990 s. 53-54 och 2002 s. 62. Gahrn 2004 s. 41 och 46.

Alla forskare – med undantag för Ingvar Leion – är eniga om att brevdovor inte förekom i Europa före 1400-talet och inte i Sverige före mitten av 1800-talet.

Redan 1990 påstod Leion – helt utan belegg eller sannolikhetsskäl – att Birger jarl hade fått meddelande om folkungarnas tilltänkta marschväg från ”agenter i Lübeck via brevdovor” (Leion 1990 s. 53-54). Vid paneldebatten i Vårgårda 2001 påpekade N A Bergqvist för Leion, att brevdovor började användas i Europa först på 1400-talet, och att de första brevdovorna kom till Sverige vid mitten av 1800-talet (600 år efter slaget vid Herrevadsbro). Icke desto mindre upprepade Leion året därpå sin uppfattning, att Birger jarl fick brevduvepost, fastän han fortfarande saknade belegg för medeltida brevdovor och utan att på något sätt låtsas om Bergqvists påpekande (Leion 2002 s. 62). Något år senare framförde jag Bergqvists påpekande i min bok ”Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad” (2004 s. 41 och 46:27). I sitt svar på min bok saknar Leion fortfarande belegg för medeltida brevdovor, men han vidhåller ändå sin uppfattning: ”brevdovor användes av korsfararna, varför det torde ha varit fullt möjligt att återvändande sådana fört med sig kunskapen om brevdovor och kanske t o m en och annan sådan duva.” (Leion 2004 s. 81-82.) Redan här bör påpekas, att araberna använde

brevduvor, och att vi endast därför kan finna något enstaka exempel på att även korsfararna i det heliga landet använde sig av duvor för att vidarebefordra meddelanden. Några belägg för brevduvor i Europa finns dock inte före 1400-talet, två århundraden efter slaget vid Herrevadsbro.

Egyptier, greker, romare och araber använde brevduvor. Till Europa kom de först på 1400-talet (Nationalencyklopedin) eller 1500-talet (La Grande Encyclopédie, Brockhaus Enzyklopädie, Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon). Det är ganska självfallet att belägg saknas från medeltiden eller större delen av medeltiden. Brevduvepost krävde organisation, tillgångar och viss beständighet. Allt detta saknades i medeltidens riken, som var kortvariga eller dåligt sammanhängande enheter med många omvälvningar och begränsade tillgångar. Inte helt oväntat finner vi att det stora uppsvinget för brevduvor kom först på 1800-talet. Brevduvesporten började i Belgien, och den första tävlingen med långa avstånd på över 160 kilometer hölls i Belgien 1818 (Encyclopaedia Britannica 1929, The New Encyclopaedia Britannica 1987). Jag hänvisar till följande artiklar: Pigeon voyageur, i: La Grande Encyclopédie Tome 26 s. 916; Pigeon flying, i: Encyclopaedia Britannica volume 17, 1969, s. 1073; brevdue, i: Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon Ben-Ch, 1978, s. 402; Brieftauben, i: Brockhaus Enzyklopädie 3, 1987, s. 684; pigeon racing, i: The New Encyclopaedia Britannica Volume 9, 1987, s. 437; Jan Moen och Sven Carlin, Brevduva, i: Nationalencyklopedin 3, 1990, sp. 303-304.

Går vi så över till Norden, blir beläggen betydligt senare. Johan Bernström skriver: ”Ovisst är huruvida duvor under medeltiden annat än undantagsvis hållits tama i Norden (jfr Fjerkræ).” Med andra ord har vi inte några belägg för tamduvor - endast vilda duvor - under medeltiden. Axel Steensberg påpekar att de under medeltiden aldrig nämns bland böndernas avgifter eller i godsherrarnas räkenskaper. Först i Samuel Kiechels resebeskrivning från 1586-1587 finns belägg för att duvor ibland hölls inne i stugorna samman med smärre husdjur. (Detta gäller Danmark.) (Johan Bernström, Duvor, artikel i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 3, 1958, sp. 374-376; Fjerkræ, artiklar av Axel Steensberg, Aulis Oja, Lily Weiser-Aall och Jakob Benediktsson vad gäller förhållandena i Danmark, Sverige, Finland, Norge och Island, i: Kulturhistoriskt lexikon 4, 1959, sp. 390.) Duvorna blev så småningom eftertraktade på grund av sitt kött, inte på grund av sina färdigheter för postbefordran.

Sverige fick ett postverk först 1636, och då brevduvorna kunde ta enbart korta meddelanden, var de inte intressanta i sammanhanget. Orden brevduva och postduva saknas i C. J. Schlyters och K. F. Söderwalls ordböcker över medeltidsspråket, och de saknas i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Första belägget för ordet brevduva är från 1807 och för postduva från 1828 (Svenska Akademiens Ordbok band 5, 1925, B 4199, band 20, 1954, P 1559). Enligt Nationalencyklopedin kom de första brevduvorna till

Sverige ”i mitten av 1800-talet”. Den svenska krigsmakten använde brevdvor 1886-1949. Bredduvorna kom till Sverige långt efter Birger jarl som en följd av 1800-talets stora uppsving för bredduvesporten.

Bredduvorna skulle – enligt Leion – alltså ha fyllt en viktig uppgift inom krigföringen i Sverige redan på 1200-talet, men de skulle alltså inte ha lämnat några spår i vare sig svenska eller utländska källor och inte heller ha lett till någon efterföljd. Leion framhärdar i sitt påstående utan belägg och uppvisar en häpnadsväckande oförmåga att ta skäl och begripa att man måste ha något slags belägg för bärande tankegångar.

Antagandet om breddvor är en grundförutsättning för antagandet om ett gränsvärsvar vid Häradsvad.

Även i detta fall visar sig Leions brist på inlevelse vad gäller allt som skulle kunna tala emot hans fantasiskapelser. Bredduvepost var nämligen inte lika enkel att sköta och lika bra att ha som sentida fälttelefon, använd under Leions tid inom försvarsmakten, och nutida mobiltelefon. Birger jarls antagna agenter i Lübeck måste ha fått sig tillsända ett stort antal davor. De skulle ju mycket väl kunna bli tvungna att skicka iväg flera meddelanden vid flera tillfällen, och dessutom var det nödvändigt att sända varje meddelande med minst två-tre davor. Man kunde inte förutsätta att varje davor skulle nå sitt mål. Davorna kunde lätt försvinna på vägen på grund av olyckshändelser, rovfåglar och jakt. När davorna kom till Lübeck, måste de användas tämligen omgående. N A Bergqvist, som till skillnad från Leion känner till åtskilligt om breddvor, har gjort några påpekanden: ”Det finns inget belägg för bredduveteorin. ...Leion stödde sig på Montgomery, som talade om antiken. Leion glömmer också att davorna på ett par veckor tappar sin präglning på startdavslaget och skiftar till den plats de då befinner sig på. Kårstabens davsdrag för bortåt 70 år sedan måste stå minst två veckor på samma plats innan davorna blev användbara.” (N A Bergqvist, Kritiska påpekanden rörande Ingvar Leions inlägg 2004, nr 17.) Alltså, efter två veckor i Lübeck skulle davorna ha känt sig hemma där och inte velat återvända till Sverige. De antagna agenterna var alltså tvungna att lämna besked mycket snart, och det var kanske inte så lätt. De kunde ju inte gärna knacka på i folkungarnas högkvarter och säga: ”Nu måste ni snabbt bestämma er för vilken väg ni ämnar gå genom Sverige, ty snart vill våra breddvor inte flyga tillbaka till jarlen.” Nej, så kunde de antagna agenterna inte göra. Vidare bör påpekas, att jarlen fick bredduveposten snabbt, enbart om han satt vid davslaget och inväntade besked. Bredduvorna uppsökte ju sitt davsdrag och inte jarlen. Om Birger jarl befann sig ute i landet, långt från davslaget, när meddelandet kom, måste de, som skötte den antagna davsoposten, skicka meddelandet vidare med någon budbärare. Denne måste

44 Brevduvor, ur Richels inkunabel om Jean de Mandevilles resor i Orienten (1451).

I en reseskildring från 1451 berättar författaren om brevduvor i Österlandet. Den bild, som man i Europa gjorde sig av brevduvorna, visar att man i Västerlandet ännu icke hade tillräcklig kunskap om sådana duvor. (Bildkälla: Maurice Fabre, Ord, bild och massmedia, 1965.)

ge sig av för att leta upp jarlen och för att ta reda på var han kunde tänkas uppehålla sig, vilket kanske inte alltid var så lätt att veta. Ville det sig illa kunde ett par veckor förflyta innan jarlen kunde få budskapet. Till sist bör även den värsta svårigheten nämnas. I alla tider har det visat sig vara mycket svårt att sända meddelanden med brevduvor, som inte finns till. Vi har som sagt inte några belägg för svenska brevduvor före 1800-talet. Inte ens ordet brevduva är belagt inom svenska språket före 1800-talet. Det finns inte ens belägg för att man i Sverige höll tamduvor (för köttets skull) under medeltiden.

I sitt inlägg av 2004 försöker Leion bagatellisera betydelsen av hans antaganden om brevduvor: "Resonemanget har ingen avgörande betydelse för studien." N A Bergqvist påpekar dock – helt riktigt – att dessa antaganden har stor betydelse: "Leions fundering om att Birger Jarl kunde hålla 'beredskap vid gränsen' bygger på brevduvors nyttjande." (Bergqvist, Kritiska påpekanden, inledningen.) Bergqvist har helt rätt. I sitt inlägg av 1990 kunde Leion inte finna något annat snabbt sätt att överbringa meddelanden. Han skriver: Annan rapportering har "naturligtvis varit tidsödande" (Leion 1990 s. 53-54). Under de tolv år, som förflöt innan han på nytt skrev i ämnet, kunde han inte hitta vare sig något annat snabbt befordringssätt för meddelanden eller ens några belägg för brevduvor. År 2002 upprepade han sina påståenden från 1990 (Leion 2002 s. 62). Något annat snabbt befordringssätt fanns inte, och med brevduvorna faller även trovärdigheten i Leions uppfattning att Birger jarl i förväg kunde bygga upp ett gränsförsvår vid det gränssnitt, där folkungarna ämnade tåga fram.

- 18) C. O. Nordensvan, uppslagsordet Legotrupp, i: Nordisk Familjebok 16, Sthlm 1912, sp. 60-61. Einar O. Bratt, uppslagsordet Landsknektar, i: Svensk Uppslagsbok 17, 1950, sp. 721-722. Hans Hildebrands äldsta exempel på lejda krigare i Sverige är från 1343. Ett exempel från 1321 är en övergångsföreteelse. Hans Hildebrand, Sveriges medeltid II, Sthlm 1884-1898, s. 664-666.

Hugo Yrwing hävdar att legoknektar, äldst kallade soldenärer, omtalas "första gången i Sv. i samband med folkungaupproret 1251." (Hugo Yrwing, Legoknektar, artikel i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid X, 1965, sp. 427.) Vi vet dock inte alls hur dessa tyskar, danskar och norrmän avlönades, eller hur det var tänkt att de skulle få lön för sina insatser. Man kan inte förutsätta att de avlönades på samma sätt som senmedeltida soldenärer.

- 19) Leion 1990 s. 75 och 2002 s. 79-81.

- 20) I Nationalencyklopedin läser vi, att blidan är ett "medeltida belägringsvapen", och att kastmaskinen är ett "vapen som under antiken och medeltiden användes vid belägringar" (Nationalencyklopedin band 3, 1990, uppslagsordet blida s. 45, band 10, 1993, uppslagsordet kastmaskin s. 492). I

Kulturhistoriskt lexikon får vi veta att blidan ”er en belejringsmaskine”. En uppgift bör dock behandlas mer ingående. År 1404 var Slite fasta hus bestyckat med blidor, bössor och vallarmborst. Som bekant innebar medeltida belägringar ibland att belägrarna byggde befästningsverk mot den belägrade borgen eller staden. Detta innebar så att säga att man belägrade varandra, och i sådana lägen kunde även försvarare ha nytta av kastmaskinerna. Detta gällde alltså något helt annat än fältslag. (För belägg och litteraturhänvisningar se J. Alm och Ada Bruhn Hoffmeyer, uppslagsordet Blide i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid I, 1956, sp. 679-686 samt Ada Bruhn Hoffmeyer, Belejringsmaskiner, anförut arbete I sp. 432-442. Hans Hildebrand, Sveriges medeltid II, Sthlm 1884-1898, s. 830-835.)

21) Leion 1990 s. 49-52, 2002 s. 64-68.

Två norska ryttare hade tre hästar till sitt förfogande

I Håkon Håkonssons saga sägs ordagrant: ”that var mikill thori lidhsins er tveir höfdhu thrja hesta”. (Det var mycken merpart av hären som två hade tre hästar.) Denna ordagranna översättning måste tolkas som att två ryttare hade tre hästar. Ordställningen (två hade tre), uttryckssättet i vilket *edha* (eller) saknas, och ordformen *tveir* visar detta. Om *tveir* skulle ha syftat på ordet *hesta* skulle det ha blivit *tva hesta*. Om spejarna heter det: ”ok hafdhi hverr theirra tva hesta.” (Och hade vardera två hästar.) Spejarna, som red först, hade större behov av att komma snabbt fram än de övriga ryttarna. Det är orimligt att spejarna skulle ha haft färre hästar än de övriga ryttarna. Varje spejare hade alltså en reservhäst, medan övriga ryttare eller rättare merparten av dem hade en reservhäst tillsammans med en annan ryttare. (Hakonar Saga, and a Fragment af Magnus Saga...edited by Gudbrand Vigfusson, London 1887, kap. 111 s. 96-97. Lars Gahrn, Bland svear och götar, 1989, s. 14.) Det bör påpekas att Leion är oskyldig till felöversättningen. Han bygger på en norsk översättning.

Danska korståg över Östersjön

22) Danskarna företog korståg över Östersjön mot vänderna 1159-1185. Korståg mot Finland företogs 1191 och 1202. Korståg mot Estland är kända från 1194, 1196 och 1219. Vid sistnämnda tillfället erövrades Estland, Tallin (som betyder Danska borgen) anlades och fienderna besegrades i ett stort fältslag. (Eirik Hornborg, Kampen om Östersjön till slutet av segelfartygens tidevarv, Sthlm 1945, s. 48-52.)

- 23) Leion 1990 s. 55-56, 2002 s. 70-71.
- 24) Angående lön endast i händelse av framgång: Se Sveriges Traktater I nummer 200 (Si vero Scania cum castris ... adepti fuerimus, tunc stipendia eis dare tenemur): Detta ställe behandlas av Hans Hildebrand (Hildebrand II s. 664). Förläning eller sold till greve Johan av Henneborg: Se Diplomatarium Danicum 2:11 (1950) nummer 143. Årslön: Se Sveriges Traktater II nummer 258 a och 348. Engångslön: Se Svenskt Diplomatarium II nummer 1566 och 1567 samt Diplomatarium Danicum 2:2 (1941) nummer 265.
- Månadslön förekom likaså, men beläggen är sena. De är för Sveriges vidkommande från 1534 och för Norges från 1536. (Hugo Yrwing och Grethe Authén Blom, artiklar om Legoknektar i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid X, 1965, sp. 430 och 432.)
- 25) Gahrn 2004 s. 40-44.
- 26) Gahrn 2004 s. 71-74.
- 27) O. A. B., Murbräcka, uppslagsord i Nordisk Familjebok bd 18, 1913, sp. 1386-1387. R. Sbg, Murbräcka, uppslagsord i: Svensk Uppslagsbok bd 20, 1957, sp. 477.
- 28) Alf Henrikson, Byzantinsk historia, 1971, s. 139, 140, 151, 155, 176, 213, 220, 248, 285, 286 och 306. Den grekiska elden användes första gången år 674 efter Kristus.
- 29) Hildebrand II s. 827. Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken: Kommentar John Granlund 1-4, 1976, 7:16, 9:10 och 11:34 med Granlunds kommentarer.

Jan Guillous romaner är alltför förutsägbara.

- 30) I romanen "Arvet efter Arn" (2001) är händelserna vid Hervadsbro med både i början och i slutet av boken. I början skildras aftonen före slaget. Sedan kommer en skildring av Birger jarls liv från början och ända fram till uppladdningen vid bron. På slutet kommer ett kapitel om dagen för träffningen med en stridsskildring och en avslutning. I början skildrar Guillou hur jarlen oroar sig och är bekymrad för att han saknar rytteri. Han fruktar att bli besegrad. Här byggs alltså en spänning upp, men så anländer oväntat rytteriet, och jarlen utbrister: "Du och våra vänner kom med segern, käre Sigurd." Spänningen upplöses alltså redan i början av boken. Redan på sidan 20 får läsarna veta hur det skall gå. En durkdrivnare författare skulle låta förstärkningen anlända först i början av slutavsnittet, så att läsarna genom hela boken skulle undra hur det skulle gå eller åtminstone på vilket sätt det skulle reda upp sig. Skulle jarlens livslånga insats vara förspild, eller skulle han segra i slaget? Guillou skingrar ovissheten och förtar spänningen redan på sidan 20. Själva slaget skildras talanglöst och utan spänning. Jarlen

har gillrat en fälla åt folkungarna, och allt går just så som jarlen har planerat. En durkdrivnare författare skulle låta något gå snett, så att jarlen och hans underbefälhavare drabbas av oro och ångest. På så vis skulle man kunna få in litet spänning i slutavsnittet, där slaget är lika ofarligt för jarlen som ett sentida dataspel för spelaren vid tangentbordet.

Jan Guillou vill vara en karlaktör, som kan allt, förutser allt och för jämnaren är situationens herre. Sådana blir även huvudpersonerna i hans romaner. Handlingen blir därför onödigt ofta alltför förutsägbar och spänningslös.

31) Gahrn 2004 s. 38-44.

32) Lars Gahrn: Magnus barfot, Margareta fredkulla och kampen om Dalsland II, artikel i: Hembygden 2002, årsbok för Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund, s. 16.

Gestilren låg i Frösthult i Uppland

33) Lars Otto Berg har påvisat att Gestilren är ett försvunnet ortnamn från Frösthults socken i sydvästra Uppland (Lars Otto Berg, Var låg Gestilren?, artikel i: Namn och bygd 1999). Sven Sandblom ansluter sig till Berg samt anför tänkvärda sannolikhets-skäl och värdefulla uppgifter från byn Gästre (Sven Sandblom, Gestilren 1210: Striden stod i Uppland! i Gästre!, Enköping 2004). Staffan Fridell påvisar, att namnet Gästre i Frösthult kan tolkas som en ljudlagsenlig vidareutveckling av Gestilren (Staffan Fridell, Gästre och Gaestilren, Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 2004). Mats G. Larsson framhäver, att Gästre har varit ett av de allra största kronogodsens i Uppland under 1500-talet. Byn kallades "kungsby" år 1497. (Mats G. Larsson, Gestilren och Sverkers backe, Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 2004.)

Folke Högberg inledde år 1960 det vetenskapliga meningsutbytet med en väl underbyggd och klargörande uppsats, vari han framhöll, att försöken att knyta slaget till Västergötland saknade underbyggnad. Han drog även fram en anteckning av Johannes Bureus, som hävdar att Gestilren fanns i Frösthult och att konung Sverker skulle ligga begravnen där. Han kunde tänka sig att Bureus skulle kunna ha rätt men yttrade sig inte med bestämdhet i frågan. (Folke Högberg, Gestilren: Ett 750-årsminne, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift VI:2 1960.)

I en senare uppsats instämde jag med Högberg och anförde fler skäl gentemot försöken att knyta Gestilren till Västergötland. Jag påpekade även, att Gestilren kunde tolkas som en skaldekenning med betydelsen "havet". Jag underströk dock att man inte kunde bevisa att slaget hade varit ett sjöslag. Syftet med mitt tolkningsförslag var kritiskt. Gentemot dem som

ville knyta Gestilren till olika platser ville jag understryka hur litet vi visste. Vi hade inte ens belägg för att Gestilren var ett ortnamn. Det kunde ju vara en skaldekenning. I min avslutning underströk jag att vi inte visste någonting i ämnet. (Lars Gahrn, Gestilren, i: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1988.)

Gunnar Linde gick i svaromål och gjorde gällande, att Gestilren skulle vara samma ort som Göstring i Östergötland (Gunnar Linde, Gestilren: Ett försök till lokalisering, i: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1989). Även Gösta Holm gick i svaromål. Han hävdade, att orten skulle ha legat i Västergötland men avstod från att utpeka platsen (Gösta Holm, Två sturlungar och ortnamnet Gaestil(s)ren, i: Gardar XX Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö, 1989). I mitt genmäle avvisade jag bägge förslagen och underströk återigen att vi ingenting visste: ”Endast ett nytt och överraskande källfynd kan ge klarhet i denna fråga.” (Lars Gahrn, Gestilren – fördjupat meningsutbyte, i: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1990.)

Varken jag å ena sidan eller Linde och Holm å den andra anade, att det fanns ett samband mellan Gestilren och Gästre. Jag dryftade och förkastade denna sammanställning, medan Linde och Holm inte ens omnämnde den. Anledningen var, att äldsta belägget för Gästre uppgavs vara *a Gestrekaberghe* (1391). Ortnamnssällskapet hävdade därför, att senare leden i ortnamnet skulle vara eke (ekdunge) eller rek. Om så vore fallet, skulle Gästre helt enkelt vara en förkortning av *Gästrek eller *Gästreke. Emellertid har man på senare tid i stället hävdats att *a Gestrekaberghe* i stället hänsyftar på Torsåkers berg, som 1354 kallas just ”Gaestrikabergh”. Namnet skulle således hänföras till Gästrikland. Staffan Fridell har anslutit sig till denna överföring, som synes vara välgrundad. Detta äldsta belägg har således under lång tid fört forskningen på villovägar. Svårigheten är dock, att det finns många andra belägg med -eke, -ike (icke), -eken eller iken (icken) som senare led. Fridell visar visserligen, att även dessa *kan* tolkas som felaktiga omtolkningar av Gästre-Gästren. Så kan det mycket väl vara, men möjligen rör det sig om två olika namn med samma förled, dels Gestilren-Gästren-Gästre, dels Gästrikeby-Gästringe. Namnfrågan är invecklad.

Fridells viktigaste insats är att han har påvisat, att Gästre kan tolkas som en ljudlagsenlig vidareutveckling av Gestilren, och Lars Otto Berg har gjort det nya och överraskande källfynd, som jag önskade 1990 men inte trodde skulle göras. Berg och Fridell har var för sig gjort en stor insats för medeltidsforskningen.

34) Lars Gahrn, Sparrsätra och Gata skog: Två fältslag som har utkämpats i Uppland, artikel i: Uppland 1993, Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok.

35) Gahrn 2004 s. 66.

- 36) Leion, mail avsänt 6/4 2004.
37) Gahrn 2004 s. 12:5 och 6, 13:9, 50:4, 45:17.

Leion bygger anklagelser på felaktiga antaganden

- 38) Leion har ovanan att bygga även anklagelser på mycket lösa antaganden. Anklagelser byggda på antaganden gäller inte i domstolar, och samma regel gäller inom allvarligt syftande historievetenskap.

I ett av sina mail (7/4 2004) anklagar han mig för ”manipulation av data” och ”trixande”. Jag skulle nämligen ha skrivit att slaget enligt Erikskrönikan stod i Västmanland, och underförstått skulle jag inte ha skrivit något mer. I själva verket är det Leion som trixar och manipulerar i och med att han i sitt mail utelämnar, att jag på dessa ställen framhäver att krönikans olika handskrifter har både uppgiften ”i Västmanland” och uppgiften ”i Svitjod”. Detta framhålls på alla ställen i utredningen av 2004, även i baksidestexten (Gahrn 2004 s. 9-10, 31, 47-48, 86 och baksidestexten). Det är mycket fult att på detta sätt utelämna en del av vad jag har skrivit och sedan anklaga mig för att inte ha skrivit just detta.

Han anklagar mig vidare för att i min doktorsavhandling ha gjort mig skyldig till en förhastad formulering, då jag där skrev, att Erikskrönikan uttryckligen säger att Hervadsbro ligger i Västmanland. Det är dock verkligen inte förhastat att anföra krönikans bästa handskrift, som både Klemming och Pipping följer i sina utgåvor. Leion antyder, att jag inte skulle ha varit insatt i ämnet och inte ha känt till att övriga handskrifter har lägesbestämningen ”i Svitjod” i stället för ”i Västmanland”. Redan 1986 trycktes dock en uppsats av mig, och av den framgår att jag hade tagit del av Gustaf Ewalds bok ”Beskrivning över Gäsene härad” (Lars Gahrn, Erik den heliges ätt och Eriksberg i Gäsene, artikel i: Från Borås och de sju häraderna 1986, s. 90:28). I denna finns en skildring av meningsutbytet kring Häradsvad, och den kopierade jag för förefallande behov. Att det stod ”i Svitjod” i andra handskrifter visste jag tack vare *Scriptores rerum svevicarum*. Redan 1985 hade jag inköpt tomerna I och II. (Räkningen från Bokantikvaria i Vallentuna är dagtecknad 26/11 1985 och uppvisas gärna, om så skulle önskas.) I min avhandling gick jag dock inte in på ämnet närmare, eftersom inget inlägg för Häradsvad av någon längd och betydelse hade tryckts sedan 1800-talets förra hälft, och eftersom till och med Verner Lindblom, Västgötaskolans ledande förkämpe, ansåg att slaget hade stått i Västmanland (Sven-Erik Ander, Lars Gahrn och Verner Lindblom, Sveriges födelse, Skara 1984, s. 57, 74, 95 och 124). Jag nöjde mig därför med ett kort omnämnande i avhandlingen 1988 (Lars Gahrn, Sveariket i källor och historieskrivning, 1988, s. 183-184). Slaget omnämndes för övrigt endast i förbigående i en not, varför Leion snarare borde ha attackerat Verner

Lindblom, som nämner slaget fyra gånger i sin huvudtext. Avvikande läsarter behandlas i en kortfattad framställning enbart om de skulle förändra något väsentligt, men uppgiften ”i Svitjod” (i Svealandskapen) utpekar ju även den Uppsverige. Skoglöws och Leions bok kom 1990, två år efter min avhandling. Hade den föregått avhandlingen, skulle jag givetvis ha varit utförligare.

Man kan således lätt fastslå, att Leion bygger även sina anklagelser på antaganden, som vid närmare undersökning visar sig vara inte bara obevisade utan rentav felaktiga. Värst är att han anklagar mig för att inte påpeka sådant, som jag verkligen påpekar.

Man kan inte undgå att bli illa berörd av att Leion, helt okunnig i textkritik och okunnig om alla beprövade regler i ämnet, underkänner Gudbrand Vigfussons och C. R. Ungers utmärkta textutgåvor. Ännu värre är följande misstänkliggörande: ”Detta gjordes vid en tid då Norge var i union med Sverige, och svenskt nationalromantiskt inflytande på den norske utgivaren, Gudbrand Vigfusson, skulle inte förvåna.” (Leion 2002 s. 31.) För det första har slaget vid Herrevadsbro aldrig firats i nationalromantiska sammanhang. För det andra var Vigfusson – vilket själva namnet utvisar – islänning och ingalunda norrman. Han var således dansk undersåte och kom 1849 till Köpenhamn. För det tredje flyttade han 1864 till England, där han år 1884 blev professor i Oxford. Hans återopade utgåva trycktes i London 1887. För det fjärde är Norge det land på jorden, där svensk nationalromantik utövat minst inflytande – särskilt under unionstiden! Även på Island och i Oxford har detta inflytande varit synnerligen obetydligt – i synnerhet innan nationalromantiken fick sitt genombrott i Sverige (på 1890-talet). I slutet av 1800-talet började de nationella minnesmärkenas stora tidsålder, men slaget vid Herrevadsbro kom inte att firas förrän till 750-årsminnet 2001, och det fick inte någon minnesplats förrän 2004. Då hade Vigfusson legat död i mer än 110 år.

39) Nils Forssell, Från Robespierre till Clemenceau: Historiska strövtåg, Sthlm 1944, s. 169-173.

Den bästa av Erikskrönikans handskrifter uppger att Hervadsbro låg i ”Vesmanna land”, och Leions anklagelser om lögn är helt ogrundade.

Jag skall inte genomgå alla missuppfattningar och missvisande påståenden, som Leion gör sig skyldig till. Det skulle föra alldeles för långt och behövs inte heller. Läsarna fattar inte vad Leion menar, om de inte har min bok uppslagen framför sig och kan jämföra framställningarna med varandra. Då begriper de förhoppningsvis själva hur det ligger till. Leion använder dock ordet lögn, och dylika allvarliga anklagelser bör ägnas större uppmärksamhet. Det

visar sig dock snart, att han inte kan påvisa några lögner.

Leion åstadkommer ett fel redan med det första tecknet i sitt genmäle: ”Lögnen om Vesmanna lande”. Anföringstecknet är fel använt, ty Leion är först med att använda ordet lögn i detta sammanhang. Han har själv skrivit detta och anför inte vad någon annan skulle ha skrivit. Vad han menar med detta uttryck framgår, när han talar om ”en ren lögn om ’Vesmanna lande’ såsom ett uttryck hemmahörande i Erikskrönikans original, lögn från den synpunkten att Gahrn omvandlar ett (tvivelaktigt) förmodande till vetande” (Leion 2004 s. 89). Leion har missuppfattat vad han har läst och vet inte riktigt vad han skriver.

Den bästa av Erikskrönikans handskrifter har uppgiften att Hervadsbro låg i ”Vesmanna lande”. Både G. E. Klemming och Rolf Pipping har följt denna handskrift, när de har givit ut krönikan. De äldsta handskrifterna av krönikan härrör från senare hälften av 1400-talet, och den bästa handskriften har blivit tidfäst till 1470-1480. Endast en handskrift är bevisligen äldre och skriven 1457, men åldersskillnaden är som synes obetydlig. Denna och de andra handskrifterna säger att Hervadsbro låg i Svitjod, vilket jag givetvis framhåller. Jag har påpekat, att bägge uppgifterna (både ”Vesmanna lande” och Svitjod) visar att slaget inte stod i Götaland, och att ingenting hindrar att båda uppgifterna går tillbaka till krönikans avfattningstid. (Vid avskrift förändrar man ofta sina egna texter eller andras texter.)

Vari skulle då den föregivna ”lögnen” bestå? Jag har endast framhållit en möjlig tolkning, nämligen att uttrycket ”Vesmanna lande” har varit med sedan 1300-talet. Leion kan inte neka till att denna möjlighet är tänkbar, men han talar nedsättande om ”ett (tvivelaktigt) förmodande”. Nåväl, även om denna möjliga tolkning vore ett förmodande, är ett förmodande inte en lögn. Vari består lögnen? Jo, enligt Leion omvandlar jag detta förmodande ”till vetande”. Han kan inte på något sätt bevisa, att jag skulle binda mig för den ena uppgiften eller för någon av de båda tolkningarna. Tvärtom framhäver jag ständigt, att båda uppgifterna finns i krönikan: ”Enligt Erikskrönikan låg Hervadsbro i Västmanland eller i Svitjod” (Gahrn 2004 s. 9-10, 31, 47-48, 86 och baksidestexten). Frågan avhandlas utförligt.

Lögnen består – enligt Leion – tydligen i att jag skriver att ”Vesmanna lande” finns i Erikskrönikan. Tydligen räknar Leion endast författarens första handskrift som Erikskrönikan. Så kan man emellertid icke göra, ty varken denna handskrift eller någon annan handskrift från 1300-talet är bevarad. För alla vetenskapsmän är Erikskrönikan den text som står i de bästa handskrifterna. I dem står ”Vesmanna lande” eller Svitjod. Båda uttrycken är väl belagda, och ”Vesmanna lande” finns som sagt i den bästa handskriften. De äldsta handskrifterna är för övrigt tre århundraden äldre än de äldsta uppgifterna från Häradsvad.

Leion hävdar med bestämdhet att i krönikans ursprungligaste handskrift stod det Svitjod. Han stöder sig på Rolf Pipping. Denne skulle ”utan minsta tvekan” ha ”konstaterat” detta. Pipping skulle ”med bestämdhet” ha framhållit att

”Vesmanna lande” inte skulle ha funnits i krönikans original. Pipping framhåller detta ”utan att tveka” (Leion 2004 s. 70, 71 och 73; samma påstående finns i recensionen s. 91). Leions påstående är icke med sanningen överensstämmande. Leion anför inte vad Pipping har sagt, utan han påstår att Pipping skulle ha sagt så. Pipping skriver i själva verket att det är ”troligt, att vi här böra insätta en form av namnet *Svithiudh*”. Han uttrycker sig mycket klart, när han talar om ”det förmodade **Swidhi(u)do* i originalet”. Det vill säga att han framför en förmodan och ingalunda – som Leion felaktigt föreger – ett bestämt påstående. Jag vill inte hävda att Leion gör sig skyldig till en lögn men väl till en allvarlig förvanskning av vad Pipping har sagt. Leion omvandlar alltså ”ett (tvivelaktigt) förmodande till vetande”. Leion gör sig skyldig till just den förbrytelse, som han (utan skäl) förevar mig.

Om vi fortsätter att anföra Pippings egna ord, finner vi fler uppfattningar, som Leion har förbigått. Pipping fortsätter: ”Uti A *eller någon av dess föregångare* har en korrumpierad namnform i förlagan ersatts med ett namn, som i och för sig passar i sammanhanget, då det riktigt anger, att Härvadsbro ligger i Västmanland” (Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, Helsingfors 1926, s. 179 och 183). Leion har visserligen på ett ställe med Pippings ord om föregångare till handskriften (2004 s. 73), men han inser inte deras betydelse eller låtsas inte om den. Pipping kan alltså – i likhet med mig – tänka sig att ”Vesmanna lande” har funnits i någon föregångare till den bevarade handskriften från 1470-1480. En föregångare till en föregångare till denna har skrivits långt tillbaka i tiden, och därmed är vi tillbaka till 1300-talet. Skillnaden mellan min uppfattning och Pippings är alltså mycket liten. Båda anser vi att uttrycket Svitjod har varit med från början. Vad gäller ”Vesmanna lande” påpekar jag att ingenting hindrar att även det kan ha varit med (i någon handskrift) ända från början, medan Pipping däremot kan tänka sig att det kan ha kommit in strax efter början.

Till sist förtiger Leion, att Pipping anser att slaget stod vid Herrevadsbro i Kolbäck och inte vid Häradsvad, och att Pipping påpekar att namnet Svitjod visar att slaget stod i Svealandskapen. (År 2002 vidgår Leion på s. 26, att Pipping förkastar Häradsvad, men 2004 vidgår han inte längre detta.) Endast genom att utelämna det viktigaste i Pippings framställning kan Leion åberopa honom som ett stöd för sin egen uppfattning. Leions framställning är ofullständig och missvisande.

Ännu mera missvisande är att han kallar en tänkbar tolkning, som han inte kan motbevisa, för en lögn.

Flertalet av Erikskrönikans handskrifter uppger att Hervadsbro ligger i Svitjod, och detta namn står för Svealandskapen.

Rolf Pipping har påpekat att även angivelsen, att Herrevadsbro låg i Svitjod klart visar, att slaget stod i Svealandskapen, ty Svitjod står i Erikskrönikan för

Svealandskapen, medan hela riket kallas för *Sverige*. (Detta hindrar inte att även Sverige på ett ställe står för enbart Svealandskapen.) (Pipping 1926 s. 178-183). Detta förbigår Leion. Ännu fulare är att han förbigår sakskälen för Pippings välgrundade och ovedersägliga uppfattning.

Två klara belägg i Erikskrönikan visar, att Svitjod står för Svealandskapen. Jag har behandlat dem tidigare (Gahrn, *Sveariket i källor och historieskrivning*, 1988, s. 53, och Gahrn 2004 s. 10), men jag skall behandla dem på nytt och utförligare, eftersom man då får klart för sig att Pippings tolkningar är de enda möjliga, och eftersom man ser hur mycket Leion måste utelämnas för att åstadkomma ett sken av trovärdighet.

Erikskrönikan berättar att hertigarna Erik och Valdemar höll bröllop för fem av sina män i Bjälbo (i Östergötland). Därefter hade hertigarna sänt

sina men vp i Sverige
ok ridhu mz faa men hemelika

...

Ok ridho wp i swidhi(w)dhe
konungen loot them ekki biwdha
Tho willo the konungen gerna see
For then skuld ridho thee
til hwndhamar thera gardh
han ligger langt owan kolmardh

(Hertigarna hade sänt sina män upp i Sverige och redo med få män hemligen... Och redo upp i Svitjod. Konungen lät dem icke bjuda. Ändå ville de konungen gärna se. Fördenskull redo de till Hundhammar, deras gård. Han ligger långt ovanför Kolmård. Erikskrönikan, verserna 2558-2571.)

Författaren anger här tre gånger vart de var på väg: de sände sina män upp i (till) Sverige, de redo upp i (till) Svitjod, de redo till Hundhammar (i Botkyrka, söder om Stockholm). Prepositionen i har även här betydelse till. (Vi säger ännu "gå i kyrkan", "gå i skolan", "gå i taket" och så vidare. Denna betydelse finns med i Svenska Akademiens Ordbok, uppslagsordet i, I:2.) Om man inte översätter i med till, skulle detta få den orimliga följden att krönikan två gånger berättar endast att personerna i fråga "redo" utan att tala om vart. Om man skulle dra den befängda slutsatsen att "i" här anger belägenhet och inte riktning, skulle detta innebära att krönikan ville säga att personerna i fråga red i Sverige. En dylik utsaga vore inte bara överflödigt och intetsägande utan rentav löjeväckande. Om man red ut från Bjälbo, ungefär 180 kilometer fågelvägen från närmaste riksgräns, kunde man helt enkelt inte undvika att rida i Sverige.

Vad har då Leion att säga om detta? Han menar, att krönikan vill säga, att ryttarna red upp inom Sverige (Leion 2002 s. 18). Han begriper inte att prepositionen "upp" är inledningen till en närmare angivelse vart de begav sig, men att den är otillräckligt ensam. (Den säger bara att de red från ett lägre ställe till ett högre, men vi får varken väderstreck eller ens riktning.) Säger man att någon "for upp", kommer alltid en fortsättning, till exempel "till Stockholm".

Likaså är det med uttrycket ”fara ner”. Efter ”upp” och ”ner” kommer alltid ”till”. Leion hävdar likaså att Svitjod kan stå för hela riket (Leion 2002 s. 18 och 26, 2004 s. 71 och 75). Han anför rentav vad jag har skrivit i ämnet rörande islänningen Snorre Sturlasons språkbruk. Ja, visst kunde Svitjod i äldre tid och bland islänningarna mycket längre stå för hela riket, men i Sverige trängdes Svitjod undan av Sverike som namn på hela riket, och så är det i Erikskrönikan. Sverike blev Sverige. Svitjod levde dock vidare som ett alltmer sällsynt och förvanskat namn på Svealandskapen (Gahrn 1988 s. 42-59). Leion bryr sig plötsligt inte om att vi avhandlar Erikskrönikan och *inte* Snorre Sturlason.

Nu går vi över till nästa belägg. Krönikan berättar att vid riksdelningen 1275 fick konung Valdemar Västergötland och Småland, både Värmeland och Dala, ”alt thz utan skogh war” (allt det som fanns utanför skogen). Hertigen, det vill säga Magnus ladulås, fick ”swidiodh ok vpsala” (Erikskrönikan, verserna 780-787. Gahrn 1988 s. 53). Av annalerna framgår uttryckligen att Valdemar fick Västergötland och Östergötland (Wesgociam et Osgociam; Göte Paulsson, *Annales suecici*, s. 262, 270, 316 och 384.) Här har vi åter ett glasklart exempel på att Svitjod betecknar en del av riket, närmare bestämt hälften, den halva där Uppsala fanns, den halva vari icke götalandskapen innefattas. Vad säger Leion om detta belägg? Han har inte berört det. Tystnaden är talande.

I Flatöboken kan namnformen lika väl läsas hereuaz bru (Herevads bru) som herenaz bru.

Leion fortsätter att uttala sig om läsarterna i Håkon Håkonssons saga utan att kunna bemöta de sakskäl, som jag har framfört till stöd för Gudbrand Vigfussons slutsats, att Hervadhz-bru måste vara den ursprungliga skrivningen. Leion förkastar denna uppfattning utan att kunna framföra ett enda motskäl. Han säger helt enkelt bara emot (Leion 2004 s. 72).

I själva verket kan en av läsarterna vara betydligt bättre än vad sentida utgåvor av Håkon Håkonssons saga visar. Sagan ingår i Flatöboken, och de äldsta utgåvorna redovisar Flatöbokens läsart som *Heruadsbrú* (1818) och *Hervadhsbrú* (1835). Detta innebär att läsarten skulle vara en utmärkt motsvarighet till det västmanländska ortnamnet Hervadsbro. (Noregs Konunga Sögur. Norske Kongers Historie. *Historia Regum Norvegicorum*. Qvam ... curarunt Birgerus Thorlacius, et Ericus Christianus Werlauff, Tomus V. Havniae 1818. s. 302. Fornmannasögur X, Kaupmannahöfn, 1835, s. 47, kap. 274.)

Går vi till senare utgåvor, finner vi dock Herenazbru (1868) och herenaz-brú (1887). Denna läsart avviker i tre avseenden från läsarten i de två första utgåvorna. (Flateyrbok. III. Christiania 1868, s. 183, kap. 240. Hakonar Saga and a Fragment of Magnus Saga. Edited by Gudbrand Vigfusson, London 1887, kap. 274, s. 269.)

Vad gäller att utgivarna har använt ds och dhs i stället för z, har man helt enkelt återgivit vad z brukar stå för i isländska handskrifter, nämligen ds eller dhs.

Den andra avvikelser, nämligen Her- i stället för here-, är betydligt mer invecklad. I handskriften står *henaz bru* med ett förkortningstecken. Gudhvardhur Már Gunnlaugsson har haft vänligheten att förklara för mig, att förkortningstecknet står mellan h och e: "Forkortelsen 'er' er klar. Den betyder *er* eller *ir*, og den betyder naesten alltid *er* i trykstaerk stavelse (som her, men i forbindelse med 'e' skall den kun laeses som 'r', f. eks. er verbet er ofte forkortet e' (=er, ikke eer)). Her er forkortelsen skrevet mellem 'h' og 'e' så den må laeses mellem *h* og *e*." Förkortningstecknet är en bakåtlutad apostrof, men jag uppfattade den som en framåtlutad apostrof, som hade skrivits aningen för långt bak. Jag trodde alltså att förkortningstecknet stod efter *he*. Så har nog även utgivarna från 1818 och 1835 gjort med påföljd att de trodde, att förkortningstecknet stod för enbart r. Har vi kunnat läsa fel, har andra kunnat göra det långt tidigare. Denna iakttagelse stärker övertygelsen, att here- är en lätt förvanskning av her-.

Därefter kommer vi till den viktiga frågan: står där *herenaz bru* eller *hereuaz bru* (Herevads bru)? I det senare fallet skulle vi ha en mycket bra namnform. Enda förvanskningen skulle vara, att där står here- i stället för her-. Gudhvardhur Már Gunnlaugsson skriver härom: "I fleste tilfaelder er let at se forskellen på 'n' og 'u' i Flateyjarbók, men enkelte steder er det svaert og faktisk er det umuligt at bestemme om det står 'n' eller 'u' på dette sted, dog jeg har den følelse at det skal laeses som 'n'." (Brev från Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavik, till Lars Gahrn 13/4 2005. Ett varmt tack framförs till honom och till docent Mats G. Larsson, som likaså har lämnat värdefull hjälp.) Denne handskriftsexpert har alltså "en känsla" (fölelse) av att bokstaven skall läsas som n. Av brevets fortsättning framgår, att denna känsla bygger på förhållandet, att de andra handskrifterna av Håkon Håkonssons saga har n i stället för u. Sannolikheten talar således för denna läsning, men sannolikheten bevisar inte någonting, och vid utgivning av handskrifter handlar det icke om tolkning av texten utan återgivning av texten bokstav för bokstav. Utgivarna borde ha angivit att bokstaven kan utläsas som u lika väl som n.

Endast genom att förvränga och utelämna i Rolf Pippings framställning kan Leion åberopa Pipping som stöd.

I sitt inlägg från 2004 åberopar Ingvar Leion ofta Rolf Pipping som stöd. Pipping var en framstående språkman, professor i svenska språket och nordisk filologi vid Åbo akademi, utgivare av Erikskrönikan, författare till det förtjänstfulla verket "Kommentar till Erikskrönikan" (1926) och utgivare av tidskriften "Studier i nordisk filologi" (SNF). (Svensk Uppslagsbok 22, 1952,

sp. 1087.) Endast genom att förvränga och utelämna i Rolf Pippings framställning kan Leion emellertid åberopa Pipping som stöd. Pipping har nämligen klart tagit ställning för Herrevadsbro och Västmanland. Jag ansluter mig i alla avseenden till Pippings sakskäl, och jag kan i vissa fall stärka dem avsevärt.

I vissa fall kan jag hänvisa till redan utförda undersökningar. Leion hävdar falskeligen, att Pipping ”med bestämdhet” skulle ha framhållit, att Erikskrönikans original inte skulle ha haft uttrycket ”Vesmanna lande”. I själva verket framställer Pipping denna åsikt som ett förmodande och håller det för möjligt att även äldre handskrifter har haft detta uttryck (Pipping 1926 s. 179). Här förvränger Leion, och det har jag redan påpekat.

Pipping kallar Häradsvadsbro för ett med Hervadsbro ”likabenämnt ställe” (Pipping 1926 s. 183). Leion anför dessa ord inte mindre än nio gånger. (Fem omnämmanden finns på en och samma halvsida.) Anledningen är att dessa ord kan förefalla ge stöd åt Leions åsikt att de båda namnen kunde förväxlas (Leion 2004 s. 79, 84, 85 och 90). Jag har utrett vad Pipping menar (Gahrn 2004 s. 51 och 53), men Leion bryr sig inte det minsta om detta klarläggande. Han kan inte tillbakavisa min förklaring men visar (efter ett missvisande referat) sitt missnöje (Leion 2004 s. 84). Pipping bygger på Strinnholm, som vet att platsen i Västmanland heter Herrevadsbro och platsen i Västergötland Häradsvadsbro. Pipping menar således med ordet ”likabenämnt ställe” rimligtvis inte ett ställe med samma (helt lika) namn utan ett ställe med ett namn, som i vissa avseenden liknar Hervadsbro. Om det gäller samma namn, måste man säga *helt lika*, men så skriver Pipping inte.

Framför allt förtiger Leion, att Pipping påpekar, att bägge lägesangivelserna i Erikskrönikan har källvärde, och att båda utesluter Häradsvadsbro i Västergötland: ”Det finns ingen anledning att (emot *vesmanna lande* i A och det förmodade **Swidhi(u)dho* i originalet) alls tänka på ett likabenämnt ställe i Västergötland, som Strinnholm 4 s. 404 alternativt utpekar jämte Häradsbro i Västmanland.” (Pipping 1926 s. 183.) Endast genom att rycka ut två ord ur sitt sammanhang och underlåta att klargöra vad Pipping menar med dem kan Leion åberopa Pipping. Att förväxlingsfaran är högst överdriven har jag redan påpekat. Låt oss ge sista ordet åt Pipping: ”Det finns ingen anledning att ... alls tänka” på Häradsvadsbro. Detta klarspråk har Leion helt utelämnat år 2004. Så stort anser Pipping Erikskrönikans källvärde vara. Jag vill endast tillägga att Erikskrönikans lägesangivelse och Pippings uppfattning bestyrks av fyra andra källor, oberoende av varandra och av Erikskrönikan. Dessutom har vi folksägnerna från Kolbäck, nedtecknade på minnestavlan år 1610.

Leion har icke tillgodogjort sig annalernas uppgifter, vilket innebär att han missade tre viktiga källor.

När Leion tryckte sin undersökning år 1990, hade han missat att även tre svenska annaler hade viktiga uppgifter om slaget, bland annat viktiga ortnamnsformer. Källor till slagets historia är för honom endast Håkon Håkonssons saga och Erikskrönikan (Leion 1990 s. 33-34 och 40-44). Under det följande meningsutbytet påpekade jag vid ett par tillfällen för honom, att vi hade tre annaler med viktiga upplysningar. I sin skrift från 2002 (s. 37-38) tar han visserligen upp annalernas ortnamnsformer men inte deras övriga upplysningar. (Annalerna är skrivna på latin och har aldrig översatts till svenska. Leion har inte brytt sig om att beställa någon översättning.) Två av annalerna avfärdas, eftersom de slutfördes på 1400-talet och är ”kompilatoriska”. (Författaren har alltså plockat uppgifter från olika håll.) I fråga om den tredje försöker Leion trola bort dess värde genom allsköns obevisade och osannolika funderingar, som är så långsökta att de inte här behöver återges. I annalen står ”Herwalza”, och en jämförelse med andra ortnamnsformer visar att skrivaren helt enkelt har glömt ett tvärstreck på l, som alltså skulle bli ett t. Leion tror däremot, att orten möjligen skulle ha kunnat heta Hervardså, och att namnet således här skulle vara ett annat än i de andra källorna (!!!). (Han vet inte att personnamn inte brukar ingå i naturnamn.) Vad det gäller förhållandet, att annalerna är kompilatoriska, kan genmålås, att de flesta källor är kompilatoriska, och att deras uppgifter ändå är värdefulla, om de är hämtade ur bra källor. En enkel jämförelse mellan annalerna och andra källor, av mig översatta och tryckta 2004 (Gahrn 2004 s. 5-11), visar påfallande olikheter mellan de fem källor, som meddelar ortnamnsformer. Jag framhöll därför att allt talade för att vi hade att göra med oberoende källor. I sin skrift av 2004 vidhåller Leion sina påståenden utan att på något sätt ens försöka lägga fram sannolikhetsskäl för ett beroende mellan källorna. Vad gäller personnamn i naturnamn kan Leion andraga endast ett i sen tid förvanskad namn, som är många århundraden yngre än ”Herwalza” (Leion 2004 s. 73-74).

Slutligen invänder han: ”Att jag ej sägs känna till annalerna är också det osant.” Han hänvisar till sin utläggning i skriften av 2002 (Leion 2004 s. 79). Ja, visst hade han lyssnat så mycket på mig, att han år 2002 visste att annalerna fanns till, men jag påpekade, att han inte kände till annalerna tolv år innan (Gahrn 2004 s. 37). Hans sätt att återge vad jag har sagt är ohederligt och fult.

I stället för att ge akt på för honom tidigare okända källor och ta intryck av dem avfärdar Leion dem således, fastän han saknar skäl, och fastän han endast framlägger icke underbyggda misstankar. Han har inte ens tagit del av innehållet i uppgifterna. Den uppfattning, som han år 1990 har framlagt, fasthåller han således gentemot alla nytillkomna skäl.

Leion fäste inte något avseende vid ortnamnsformerna, vilket innebär att han underskattade skälen för Herrevadsbro.

Leion skriver gentemot mig: ”Att jag inte fäster avseende vid ortnamnsformerna är även det osant. Jag inleder min studie med en omfattande genomgång av just ortnamnen, ...” (Leion 2004 s. 79). Ja, men detta gäller hans bok från 2002, och jag uttalade mig om hans inlägg från 1990 (Gahrn 2004 s. 37). Hans sätt att återge vad jag har sagt är ohederligt och fult.

I ingen av sina skrifter fäster han emellertid något avseende vid ortnamnen på så vis att han bryr sig om deras vittnesbörd. Tvärtom utkämpar han en hård kamp mot namnformerna, och han mästrar ortnamnsforskarna. När Leion skrev 1990 års inlägg, anförde han inte de äldsta beläggen för vare sig Häradsvad eller Herrevadsbro. Han hade inte skaffat fram uppgifter om någondera. Dock anmärker han på att Herrevadsbro (det nutida namnet) inte helt överensstämmer med källornas namnform, nämligen Hervadsbro. Däremot anmärker han inte på att källornas namnform Hervadsbro alls icke överensstämmer med namnformerna för platsen i Närunga, nämligen Häradsvadsbro och Härsvadsbro. Han påpekar att stället i Närunga på 1700-talet hette och ännu idag heter Härsvad och Härsvadsbro (Leion 1990 s. 37-39). Man finner alltså en tydlig partiskhet mot Herrevadsbro och Västmanland. Den lilla olikheten mellan Hervadsbro och Herrevadsbro understryks. (Leion känner inte till, att orten i Västmanland ursprungligen hette Hervadsbro, och att formen Herrevadsbro slog igenom först på 1700-talet.) Några olikheter mellan Hervadsbro å ena sidan och Häradsvadsbro och Härsvadsbro å andra sidan framhålls dock inte. Tvärtom framhävs den sistnämnda namnformen, som liknar Hervadsbro mer än vad Häradsvadsbro gör.

Senare har Leion tagit del av de äldre namnformerna för Häradsvad och fått veta att ortnamnsforskarna på grundval av dessa klara och entydiga belegg har klargjort, att Häradsvad är den ursprungliga formen och Härsvad en senare utvecklingsform (Ortnamnen i Älvsborgs län del 6, 1911, s. 144-145. Gahrn 2004 s. 17 och 54-56). Leion finner sig då föranlåten att skriva ett appendix, som huvudsakligen handlar om ortnamnen. I strid mot ortnamnsforskarna hävdar han i detta att Härsvad är ursprungsformen (Leion 1990 s. 68-72). År 2004 framhöll jag, att ortnamnsforskarna har rätt – Häradsvad är ursprungsformen - , och att Leions motskäl bygger på orimliga antaganden (Gahrn s. 54-56). I sitt svar på mina påpekanden försvarar Leion på nytt sina gamla missuppfattningar, men hans skäl är en rad antaganden, som är så många och undermåliga, att till och med han själv finner dem svaga och tvivelaktiga. De behöver inte bemötas, allra helst som jag redan har bemött det väsentligaste. Leion drar även fram namnformen *Herredzwad* (Leion 2004 s. 84-85). Den är en biform till Häradsvad och ingenting annat.

Vi kan alltså se, att Leion inte bryr sig om eller tar intryck av källor, som tidigare har varit okända för honom. Tvärtom håller han orubbligt fast vid sin förutfattade mening och avfärdar eller omtolkar de nytillkomna källorna, vilka orimligheter han än måste tillgripa.

Birger jarl infann sig i Västergötland till fastställda kungamöten, men detta innebär inte att han inväntade en upprorshär vid landskapsgränsen.

Ingvar Leion påpekar, att Birger jarl var närvarande vid fastställda kungamöten med den norske eller danske kungen vid Göta älv (Leion 2004 s. 81). Detta är mig väl bekant. I min avhandling påpekar jag, att Birger jarl var närvarande i Västergötland för dylika möten 1241, 1249, 1252, 1253, 1254, 1257, 1258 och 1260. Åren 1261, 1262 och 1263 infann sig jarlen ej till fastställt möte, allt enligt Håkon Håkonssons saga (Gahrn, Sveariket..., 1988, s. 132-133).

Vad Leion vill ha sagt med detta är oklart. Att infinna sig till ett fastställt kungamöte var något helt annat än att invänta en upprorshär vid Västergötlands gräns. I det ena fallet hade man fastställt mötesplats, i det andra fallet inte. Exempen ovan visar, att alla möten inte blev av, fastän man hade kommit överens om både tid och mötesplats. Hur svårt skulle det då inte vara att möta en upprorshär, vars väg man inte kände, och vars syfte rentav kunde vara att undvika fienden?

Man lägger märke till att Birger jarl enligt Håkon Håkonssons saga inte hade några inbokade kungamöten under åren 1250 och 1251, då slaget utkämpades. Leion tror visserligen att jarlen ändå fanns i Västergötland, eftersom den danske och norske kungen skulle mötas, men därom har sagan ingenting att berätta. Leion har dessutom på flera sätt visat, att han har betydligt mindre insikt i tidsförhållandena än Sturla Thordarson, denna samtidsagas välunderrättade författare.

Leion ogillar att bli omnämnd tillsammans med sina meningsfränder, trots att dessa i många avseenden är bättre än han själv.

Ingvar Leion ogillar att bli nämnd tillsammans med sina meningsfränder. Jag nämner, att Leion givetvis ”åberopar” äldre författare, som har förordat Västergötland (Gahrn 2004 s. 37). Denna utsaga gäller 1990 års inlägg, men Leion blir arg över mitt påpekande och hävdar att han i 2002 års inlägg – återigen talar han om något annat – visserligen omnämnt dylika äldre författare, men att han inte tillmätt deras inlägg något större värde. ”Detta är något helt annat än att givetvis åberopa äldre författare. Gahrns uttalande är osant!” (Leion 2004 s. 78-79.)

Leion tycks inte veta vad ordet *åberopa* betyder. Han tycks tro att det betyder ”uteslutande bygga på” eller dylikt, men betydelsen är en annan: ”hänvisa till (någon eller något) för att stödja, styrka, försvara eller förklara något som man säger eller har gjort” (Björn Collinder, Stora ordboken, 1989, s. 591). I sitt arbete av 1990 anför Leion några skriftställare, som har uttalat sig för Västergötland, och han finner det värdefullt, att de inte har utmönstrat ”västgötaalternativet” (Leion 1990 s. 38-39). I sitt nya arbete anför Leion dem återigen och påpekar, att deras tvivel endast är underbyggda av ”sunt förnuft”. Leion finner detta sunda förnuft visserligen sunt men otillräckligt. Han vill underbygga det sunda förnuftet med analys av omständigheter (Leion 2002 s. 27-28). Den, som anför andra författare med gillande, åberopar dem givetvis, vilket inte hindrar att vederbörande själv kan ha en utförligare framställning och fler sakska. Leion är ytterst överkänslig.

Ytterst överkänslig är han också vad gäller Jan Skoglöw och Vivan Karlsson, som likaså har skrivit för Häradsvad. Jag nämner Leion tillsammans med dem. Han genmäler däremot, att han har skrivit mer ingående än de, och att han har skrivit självständiga inlägg, icke inlägg, som är gemensamma med Skoglöws (Leion 2004 s. 80-81). Allt detta framgår med all önskvärd tydlighet av min forskningsöversikt (Gahrn 2004 s. 37-38). Leion är så överkänslig, att han tycks ha förlorat förmågan att läsa innantill. Han vänder sig emot det intryck, som han befarar att läsarna skulle kunna få, men inte mot vad som står i min text.

Leion underskattar både Jan Skoglöw och Vivan Karlsson. I och med att de – till skillnad från Leion – undviker ämnen, som kräver särskild utbildning, kan deras meningssmotståndare ytterst sällan ställa dem till svars för uppenbara misstag. I motsats till Leion gör de aldrig några antaganden om brevduvor, kastmaskiner, befästningslinjer och stridsplaner. Det är påfallande, att varken Jan Skoglöw eller Vivan Karlsson egentligen vidarebefordrar någonting från Leions mångordiga, ofta dunkla och ofta tämligen obestämda framställning. Jan Skoglöw har – liksom jag – en låg tanke om långtgående antaganden och sannolikhetsska. Det väsentliga var sagt före Leions inträde i meningssutbytet. Det var sagt redan av Leions föregångare.

Leion bygger sin ”stridsplan” på sägner, som är påhittade i sen tid.

I äldre tid trodde man, att Herrevad hade fått namn av herrar, som hade vadat över ån. Förklaringsförsöket är felaktigt, men det fick stor betydelse för sägenbildningen. Man drog slutsatserna, att folkungarna hade vadat över för att anfälla Birger jarl, och att Birger jarl själv hade ridit över ån. Slutligen försåg man – i ett övermått av frikostig inbillningsförmåga – Birger jarl med en silverskodd kröningshäst från Uppsala eller Stockholm. Inspirerad av dessa fantasier åstadkom Leion en stridsplan (Gahrn 2004 s. 71-74).

Leion finner mitt påstående, att han har påverkats av de till sägner omvandlade felaktiga antagandena ”direkt kränkande”. När jag framhäver att hans enda stöd för tanken på ett rytterianfall över ån skulle vara sägner om den silverskodda hästen, är jag ”oförskämd” (Leion 2004 s. 88). Visst är mitt påstående kränkande, men det är sant. Leion påstår visserligen att han bygger ”på professionellt militärhistoriskt tänkande”, men detta tänkande har inga som helst källuppgifter om slagets förlopp att bygga på. Allt han har är de så kallade ”sägnera”, som är felaktiga slutsatser. Ett slag kan utkämpas på oräkneligt många sätt, och har man inga källor, som berättar om hur det gick till, kan man inte ha en underbyggd uppfattning om hur det gick till. Därför har till och med sägner om Birger jarls silverskodda kröningshäst större värde än Leions ”stridsplan”, ty sägner har underhållningsvärde. Eftersom slaget icke utkämpades vid Häradsvad, är Leions ”stridsplan” garanterat felaktig. Den saknar således allt värde.

Leion felbedömde vattenståndet vid Herrevadsbro men hävdar likafullt att han hade undersökt förhållandena.

År 2002 skrev Ingvar Leion att enligt hans bedömning var dagens vattennivå vid Herrevad ”relativt oförändrad jämförd med 1200-talets”. (Leion 2002 s. 16.)

Tack vare Eva och N A Bergqvists forskning kunde jag dock påvisa att vattnet nu stod inemot 120 centimeter högre än under tiden före anläggandet av Strömsholms kanal. Inemot 120 centimeter är onekligen mycket – särskilt för vadande och kortvuxna medeltidsmänniskor. Dessutom hade man fördjupat åfåran genom upprensningsarbeten. Jag slog därför fast att Leion inte hade ”undersökt förhållandena” (Gahrn 2004 s. 59-60 och 19-20).

Leion invänder nu, att han har ”varit på platsen, färdats på ån, besett Strömsholms kanal m m”. Mitt påstående är – som så mycket annat – ”osant” (Leion 2004 s. 85-86). Man kan dock mycket väl ha varit på en plats utan att undersöka förhållandena, och den, som är intresserad av vadställen och missar en så stor höjning av vattenståndet, har verkligen inte undersökt förhållandena, eller har han undersökt dem så dåligt, att han borde förtiga sin ”undersökning”. Den, som tror att vattenståndet i en å är oförändrat efter åns kanalisering och byggandet av slussar och fördämningar, har inte ens ägnat en stund åt eftertanke. Detta utlåtande kan måhända tyckas hårt mot Leion, men med tanke på allt, vad han har skrivit, är detta ett av de mildaste och mest skonsamma omdömen, som kan tänkas, om man också vill vara rättvis.

I fråga om ”legohärens” besoldning säger Leion än ett, än ett annat och anför än den ena, än den andra utsagan.

Jag påpekade, att Leion hade påstått, att folkungarnas ”legohär kostade mycket pengar”, och att de ”besoldade en legohär” (Gahrn 2004 s. 40 och 42).

Leion genmäler nu, att han hade skrivit att folkungarna kunde få med sig legohären med hjälp av ”pengar, egendomar och andra betalningsmedel, löften och utfästelser”. Jag skulle – enligt Leion – här fara ”med osanning” (Leion 2002 s. 70 och 2004 s. 82). Nej, både 1990 (s. 55) och 2002 talar Leion om bland annat ”pengar”. Litet längre fram talar han bägge åren om att ”ju mer tiden gick, desto mer kostade den”, det vill säga legohären (Leion 1990 s. 56 och 2002 s. 71). Det är denna senare tolkning han väljer att bygga på. Folkungarna hade en besoldad här, som kostade mer och mer allteftersom tiden gick. Så har även Jan Guillou uppfattat saken. Han talar om att hären kostade silver. Ena gången kan Leion alltså tänka sig att folkungarna fick med sig de främmande krigsmännen med hjälp av ”löften och utfästelser”, och andra gången har han glömt dessa löften och utfästelser. När han klandras för denna ensidighet, hänvisar han till det förra uttalandet, fastän han bygger sina sannolikhetsresonemang på det senare. Leions framställning lämnar mycket övrigt att önska.

Om Herrevad skulle ha kallats enbart ”wadh”, är detta av ingen betydelse, eftersom namnet Hervadsbro är belagt långt dessförinnan.

Leion fäster stor vikt vid att Herrevads gård kan ha kallats även ”wadh”. Jag har påpekat att det inte är säkert att Herrevad åsyftas. Leion skriver dock, att han har fått denna uppgift från Språk- och Folkminnesinstitutet i Uppsala (Leion 2004 s. 75 och Gahrn 2004 s. 15).

Jag har fått kopior av institutets alla registerkort med belägg för namnet Herrevad. Bland dessa registerkort finns samtliga belägg för slaget vid Herrevadsbro. Både Erikskrönikans och annalernas namnformer räknas av institutet som belägg för ortnamnen Herrevad och Herrevadsbro i Kolbäcks socken och Västmanland. Eftersom Leion – klokt nog – tycks vara benägen att sätta tro till sakkunskapen på institutet, borde han ta åt sig även detta ställningstagande. Hur är det då med namnformen ”wadh”? Jo, på detta registerkort står ett frågetecken till vänster om namnet Herrevad. Den, som gjorde anteckningen, har med andra ord varit osäker om ”wadh” verkligen är samma ort som Herrevad. (Motsvarande frågetecken finns inte vid de belägg, som är hämtade ur källorna för slaget vid Herrevadsbro.) De sakkunniga tjänstemännen på institutet kan inte komma längre än den, som en gång gjorde anteckningen, ty denne har inte redovisat några sakskaäl. Vi måste gå från

namnavdelningen vid Språk- och Folkminnesinstitutet i Uppsala till Riksarkivet i Stockholm för att komma vidare. Vi finner då, att den 19 juni 1431 gav Ulf van Plönen sin hustru Christina Ragvaldsdotter i Näs som morgongåva ett markland jord i Hässle. Som fastar (laga vittnen) uppräknas bland andra herr Benkt i Kolbaech och Jon Karlsson i Wadh.

Har vi någonting som talar för att detta ”wadh” skulle vara Herrevad? Först av allt bör understrykas, att vi inte har några andra belägg för att Herrevad skulle ha kallats enbart Vad. Äldsta belägget för detta namn är *haerwaz bro* i västmannalagen från 1300-talets förra hälft. Ungefär ett århundrade senare dyker belägget ”wadh” upp, men om detta skulle vara Herrevad, har den kortare namnformen varken slagit igenom eller ens lämnat fler spår i källorna. Alla kända belägg för ortnamnet har Herr-, Herre- eller dylika former som förled (Gahrn 2004 s. 15-16).

Har vi några orter i närheten, vilka heter enbart Vad? Det enkla namnet Vad förekommer på flera ställen i vårt land. I Västmanland förekommer Vad på två ställen, dels i Möklinta socken, dels i Kumla socken, båda i Övertjurbo härad (Harry Ståhl, Ortnamn i Västmanland, 1985, s. 75).

Kolbäck och Herrevadsbro ligger inom Snevinge härad. Kan man för godsöverlåtelse ha valt fastar, som hörde hemma utanför häradet, i till exempel Övertjurbo härad, där vi som sagt har Vad i Kumla och Vad i Möklinta? Fastar omnämns i Västmannalagen, men där finns inte någon bestämmelse om att de skulle höra hemma i samma härad som markägaren. (Västmannalagen, Jordabalken §2; Svenska Landskapslagar, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Andra serien, 1979, s. 106.) Landskapslagarna ersattes – eller rättare sagt – skulle ersättas av Magnus Erikssons landslag från omkring 1350. Häri stadgas: ”Allestädes där man lagligen skall avhända sig jord genom köp eller byte, där skola tolv bofasta män vara fastar från samma härad, där jorden ligger.” Häradshövdingen skall i ett brev redogöra för överlåtelsen. (Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Rättshistoriskt bibliotek band 6, 1962, s. 75 och 77, Jordabalken §12 och 20.) Bestämmelsen var på många sätt utmärkt. Om tvist uppstod, skulle man lätt kunna inkalla fastarna till vittnesmål. De borde därför inte bo alltför långt bort.

Två frågor är dock angelägna: Följde man lagen utan att göra undantag? Var och förblev man lika beroende av möjligheten att kunna inkalla fastarna som vittnen? Den förstnämnda frågan kan inte besvaras på grund av brist på forskning. Den senare frågan kan lätt besvaras. Vittnena blev alltmer umbärliga vid kommande tvister. I och med landslagen föreskrevs att häradshövdingen skulle utfärda ett brev, en av honom skriven redogörelse, om överlåtelsen. Detta brev minskade betydelsen av vittnen. Nu hade man ett skrivet brev som vittnesbörd, häradshövdingens vittnesbörd. Nästa steg blev att de medverkande själva med sina sigill intygar att brevets innehåll överensstämmer med sanningen. Brevet från 1431 var ett sådant brev med sex vidhängda sigill (av

vilka fyra är bevarade). Därmed förelåg redan ett skriftligt vittnesbörd från ett antal av vittnena. Behovet av att vid tvist kunna kalla dem till häradstinget för vittnesmål hade därmed minskat kraftigt. Har detta betytt att man var mindre noga med om fastarna kom från häradet eller från andra härad? Jag har inget svar på frågan.

Kan ”wadh” ha betecknat någon annan gård än Herrevad inom Snevringe härad? Klart är i varje fall att där fanns fler vadställen. I området kring Herrevadsbro finns inte bara Kolbäcksån utan även Kolbäcken och Vinbäcken (Gahrn 2004 s. 18). Huruvida Snevringe härad inrymde icke bara fler vadställen utan även fler bebyggelser, som hade fått namn efter vadställen, kan jag dock inte uttala mig om.

Under dylika förhållanden talar ett och annat för uppfattningen att wadh skulle kunna vara Herrevad. Sakskalet är i första hand förhållandet, att namnet Herrevad innehåller efterleden ”vad”, och förhållandet, att vi i första hand bör söka Jon Karlsson i Wadh inom det härad, där Herrevad finns.

Sammanställningen av Wadh och Herrevad är dock osäker, ty orter med namnet Vad finns inom andra härad. Dessutom fanns fler vadställen inom Snevringe härad, och andra gårdar inom häradet kan därför ha fått namn efter vadställen. Eftersom vi saknar andra belegg för att Herrevad skulle ha kallats för enbart ”wadh”, blir alla slutsatser osäkra. Med full rätt har antecknaren skrivit ett frågetecken i kanten.

Skulle det betyda något, om Herrevad skulle ha kunnat kallas enbart ”wadh”? Nej, för meningsutbytet kring slaget skulle ett sådant namn inte ha någon som helst betydelse. Det skulle bara betyda att invånarna i Herrevad kunde kalla sitt vadställe för ”vadet”, liksom invånare vid en bäck, å, sjö eller skog, kan kalla denna för bäcken, ån, sjön eller skogen. Detta betyder ingalunda att bäcken, ån, sjön eller skogen saknar namn, men invånarna på platsen anser sig ofta inte behöva använda själva namnet. Vem har inte sagt: ”Jag skall åka in till sta’n.” Alla städer har ett namn, men om det är självklart eller uppenbart vad man syftar på, behöver man inte använda namnet.

Det är icke så, att Herrevad på 1400-talet och dessförinnan skulle ha hetat enbart wadh, och att namnet Herrevad skulle ha kommit till efter 1431. Tack vare västmannalagen vet vi att bron i Kolbäck redan under 1300-talets förra hälft hette Hervadsbro (*haerwaz bro*, Byggningsbalken § 23, Gahrn 2004 s. 15). Namnet Hervadsbro är således belagt före ”wadh”.

Skeppades en del av folkungahären över från Baltikum? – Två högt uppsatta militärer underkänner Leions militära sannolikhetskäl.

Ingvar Leion framhåller gång på gång betydelsen av strategiska överväganden vid analys av historiska skeenden och hävdar ett kunnande inom detta fack. Han skriver (själv) att han har ”gjort en seriös, professionell militärhistorisk

utredning genom en kritisk granskning av de två alternativa platserna.” ”Bakom mitt intresse för min studie ligger genomgång av försvarets högsta militära skola, inkluderande ett militärhistoriskt arbete om sexdagarskriget.” Han är – skriver han själv – ”en erfaren och självständigt tänkande krigsplanläggare och taktiklärare” med ”ett professionellt militärhistoriskt tänkande” och ”militärhistoriska insikter”, som skulle vara mig ”främmande” (Leion 2004 s. 70, 79 och 88).

Mot Leion kan och bör påpekas, att militärstrategiska överväganden bör vara sannolika, och att hans överväganden härvidlag lämnar mycket övrigt att önska. Leion är icke ensam om att göra militära bedömningar, och andra militära sakkunniga med jämförbara insikter är öppna för helt andra tolkningsmöjligheter än Leion. Leion överskattar både sina insikter och överväganden. Jag skall i det följande redogöra för tankegångar, som har framförts av överstelöjtnanterna N A Bergqvist och Sven Sandblom.

N A Bergqvist påpekar, att det är allt annat än troligt, att folkungarnas tyska här skulle ha tagits från Vendland till Jylland för att därifrån skeppas över till Skåne eller Halland. Varför skulle hären röra sig i fel riktning, när Mälardalen var det viktigaste målet för den som skulle erövra makten över Sveariket? Här i Mälardalen fanns nämligen inte mindre än tre viktiga landskap. Mälardalen var förvisso det viktigaste målet, ty i Uppland fanns vidare många folkungar. Där hade det avgörande slaget utkämpats 1247, och upprorsledaren från detta år, Holmger Knutsson, hade anknytning till landskapet, liksom fadern, konung Knut långe. En av 1251 års upprorsledare, nämligen Filip Knutsson, var son till konung Knut och bror till Holmger. Även i Södermanland fanns folkungar, liksom för övrigt i Östergötland och Västergötland. Viktiga slag i Mälardalen var Gestilren (1210), Olustra (1229) och Herrevadsbro (1251). I alla tre var folkungarna inblandade. (Lars Gahrn, Sparrsätra och Gata skog: Två fältslag som har utkämpats i Uppland, artikel i: Uppland 1993 s. 88-93.) I första hand tänker sig Leion dock att hären skulle ha utskeppats från Lübeck, men även i detta fall befinner vi oss så långt västerut man kan komma i Östersjön. Bergqvist påpekar vidare att folkungarna enligt Håkon Håkonssons saga for till Vendland och skaffade sig där härfölje, både vender och tyskar. Tyskarna hade lagt under sig både södra och östra kusten ända upp till södra Estland. Erikskrönikan nämner inte Vendland men väl att folkungarna tog uppländska (svenskar), danskar, norrmän och tyska män, ”som viderla (vida omkring) komma”. Just detta uttryck skulle kunna passa utmärkt in på tyskar, som höll på att lägga under sig Vendland och Baltikum, fjärran från deras ursprungliga hemland. Ville man finna krigsvana tyskar, hade man all anledning att vända sig till Tyska Orden. Även danskar fanns med i folkungarnas här – enligt Erikskrönikan -, och danska krigsmän kunde man värva något norrut, närmare bestämt i Estland, som danskarna hade lagt under sig 1219. Från Baltikum har man inte längre väg över havet till Södermanland eller Uppland än från Lübeck över havet till Skåne. Leion bortförklarar längre sjötransporter med att

skeppskapacitet ej skulle finnas. Man jämföre med att en god del av den svenska kungliga härsmakten befann sig i Finland och med dåtida mått snabbt kunde återföras till Svealand och med att dansk härsmakt fanns i Estland, ditskeppad. En fördel med att skeppa sig över från Baltikum var att man kom i land i Sveriges kärnområden och slapp lång och besvärlig framryckning genom danska områden och svenska skogsbygder med dåliga vägar och dåliga försörjningsmöjligheter. Vi har ett intressant exempel på att folkungarna har haft med Tyska Orden att göra. Enligt denna riddarordens arkivalier stupade Karl Ulfsson den 13 juli 1260 vid Durbe i Kurland i strid mot litauerne. Han hade donerat åtta sörmländska gods till Tyska Orden. (Hans Gillingstam, Karl Ulfsson, artikel i: Svenskt Biografiskt Lexikon band 20, Sthlm 1973-1975, s. 721.) I Erikskrönikan berättas att junker Karl var en av folkungarnas ledare. Av fruktan för jarlen begav han sig – efter händelserna vid Herrevadsbro – till ”Guds riddare” och stupade mot litauerne. Stormännen var uppfostrade och utbildade till att strida. När de unga männen inte kunde delta i krig hemma, gav de sig av till krigförande grannländer. Junker Karl var givetvis bara en av flera svenskar i utländsk tjänst.

Hur kunde folkungarna tränga in i Sveriges kärnområden? N A Bergqvist erinrar om att Birger jarl år 1250 företog ett korståg till Finland. Rimligen hade han stridskrafter kvar i Finland även under 1251, påpekar Bergqvist. Innan jarlen hann att hemkalla sina stridskrafter kan folkungarna ha hunnit med åtskilligt. Bergqvist har rätt i, att man lämnade kvar stridskrafter på erövrade område. Så gjorde man då Leal i Estland hade erövrats 1220. Konungen återvände till Sverige, men jarlen och biskopen av Linköping kvarstannade med mycket folk – enligt uppgift 500 man. (Gahrn 1989 s. 47, Gahrn 1988 s. 146, Annales suecici s. 255, 259, 268, 277, 295 och 359). När Magnus barfot kring 1100 hade underlagt sig Dalsland och angränsande delar av Västergötland, byggde han en jordborg på Kållandsö och kvarlämnade där en del av hären. (Lars Gahrn, Magnus barfot, Margareta fredkulla och kampen om Dalsland, artiklar i: Hembygden Dalsland 2001 s. 32, 34 och 38, 2002 s. 17.) Om Bergqvists tanke är riktig, blir slaget vid Herrevadsbro en motsvarighet till slaget på Gata skog 1365. Konungarna Magnus och Håkan hade kunnat tränga så långt in i landet som till trakten kring Enköping, eftersom konung Albrekt och mycket av hans krigsfolk belägrade Åbo slott i Finland. (Lars Gahrn, Sparrsätra och Gata skog: Två fältslag som har utkämpats i Uppland, artikel i årsboken Uppland 1993 s. 95-98.) Kanske slog folkungarna till år 1251 därför, att de visste, att stora delar av jarlens stridskrafter var upptagna i Finland? Kanske behövde de därför en mindre styrka än vad som annars skulle ha varit behövligt? Så där kan man tänka, och visst uppnår man en viss sannolikhet. Däremot måste man säga, att Leions sannolikhetskäl snarast är osannolika. Endast med hjälp av brevdovor fick han sin bild av utvecklingen att framstå som möjlig, men Bergqvist har för länge sedan påvisat att brevdovor icke användes i Sverige förrän sex århundraden efter slaget.

Även överstelöjtnant Sven Sandblom är övertygad om att den troligaste tolkningen är att hären skeppades över Östersjön till Folklanden i Uppland (Sven Sandblom, Brev till Lars Gahrn, 7/8 2004.) Han framhåller, att eftersom "Folkunga rote" tog folk från många håll, erfordras tid och plats (område) för härens uppbyggnad och samling. Denna process skulle kunna ta lång tid men måste i möjligaste mån döljas. Folklanden (det vill säga Uppland) ter sig då som ett möjligt uppladningsområde och har ju helt andra förutsättningar än något område i Västergötland eller Halland. Det är då logiskt att den värvade elitstyrkan dirigeras till Folklanden eller Mälardalen. Folklanden kan anses vara i upprorsmännens händer på helt annat sätt än de nyssnämnda landskapen. Hit kunde trupper dirigeras såväl från Baltikum som från Norge och Svealand. I sitt brev av den 7 augusti 2004 meddelar överstelöjtnant Sandblom också ett exempel på tidsschema för slagets förhistoria enligt ovan återgiven utveckling. Sandblom menar också att mycket talar för att Birgers här tagit sig mellan upprorshären och dess uppladningsområde, det vill säga Folklanden.

I skrift har överstelöjtnant Sandblom tidigare behandlat slagen vid Gestilren och Sparrsätra. Av intresse är att han – till skillnad från Leion – räknar med smärre härar. (Sven Sandblom, Gestilren 1210: Striden stod i Uppland! i Gästre! Enköping 2004, s. 17, 27, 32-33. Sven Sandblom, Slaget vid Sparrsätra 1247, Enköping 2003, s. 16-19. På sistnämnda ställe talar Sandblom om "relativt små styrkor – cirka 5-600 man per enhet.") I min undersökning av uppgifter om hirdernas storlek har jag kommit fram till att hirderna var mycket små. (Lars Gahrn, Bland svear och götar, 1989, s. 94-95, 99-101.) År 1275 värvade hertigarna Magnus och Erik "ett hundra väpnade män med all krigisk utrustning" av den danske kungen för mycket högt pris (Diplomatarium Danicum 2:2, nr 265). En förstärkning på 100 man var alltså en mycket viktig förstärkning. Även Leion har rimliga beräkningar av härarnas storlek (Leion 2002 s. 65-67). Vilseledd av en felöversättning av Håkons saga räknar han dock med alltför stort antal hästar i förhållande till antalet ryttare.

Vidare kan man inte utgå från att alla de utländska krigsmännen var beridna. År 1201 hade kung Sverre fått 120 man från England, huvudsakligen fotfolk från Wales men även några ridande bågskyttar. (Grethe Authén Blom, Legoknektar, artikel i: Kulturhistoriskt lexikon, band 10, 1965, sp. 431.) Sandblom skriver: "Även fotfolk är en nödvändig komponent i striden. Inte bara en följd av brist på hästar. Man kan se ryttarstyrkan som härförarens svärd och fotfolket som dennes sköld för att nu anspela på NATO:s devis: 'Svärdet och skölden'." (Man tycker, att Leion med tjänstgöring inom infanteriet borde ha haft större förståelse för infanteriets betydelse också under medeltiden. Han borde ha förstått, att folkungarna kunde värva också yrkeskunnigt och välustrat fotfolk. Inte minst av ekonomiska skäl kan de ha varit nödsakade att värva fotfolk. Som det nu är räknar Leion huvudsakligen med kavalleri, vilket medför en överskattning av antalet skepp som skulle behövas, särskilt som han

inte räknar med något inhemskt kavalleri på plats i Sverige och dessutom har en felaktig uppgift om antalet hästar för varje ryttare i tidigmedeltida förband.)

Både Sandblom och Bergqvist påpekar dock bestämt, att man inte – som Leion – får lov att bygga på militära bedömningar av omständigheterna, om än väl så logiska och rimliga, och jämföra dessa bedömningar med verkliga, genom källorna kända, händelseförlopp och sammanhang, och att det som är endast tänkbart aldrig kan utgöra ett bevis. Som motbild mot Leions ensidiga framställning är det dock nödvändigt att på detta sätt skissa andra tänkbara händelseutvecklingar. Sandblom skriver: ”Vi anser inte att den skisserade händelseutvecklingen har ett uppenbart bevisvärde, men den är intressant och utgör en motbild mot Leions förkastande av Herrevadsbro-alternativet!” (Sven Sandblom, Brev till Lars Gahrn 12/12 2004.) Både Sandblom och Bergqvist inser värdet av militära sannolikhetsskäl, men de ser också värdet i andra skäl. Sandblom skriver: Leion ”diskriminerar namnanalysen som metod för att göra lokaliseringar och det är olyckligt” (Sandbloms brev 7/8 2004).

Uppgifterna om den av Leion återopade ”Holländargraven” är ytterst osäkra och saknar i vilket fall som helst betydelse för meningsutbytet om Häradsvads fornminnen.

Ingvar Leion har gjort gällande, att de forntida bautastenarna vid Häradsvad i själva verket skulle kunna vara medeltida gravvårdar. (Han kände inte till att fynd hade visat, att de verkligen tillhörde forntiden och inte medeltiden. Ej heller brydde han sig om att jag senare drog fram uppgiften om fynden.) För att kunna framställa sin omdatering som möjlig framhåller han resta stenar på exempelvis Årnäshalvön i Halland. De är, skriver Leion, massgravar efter sjömän, ”i det exemplifierade fallet från början av 1800-talet.” De kallas Holländargravar, och Leion kallar även stenarna vid Häradsvad för ”Holländargrav”. År 2002 upprepar han sina påståenden, men han är nu försiktigare. Om Häradsvad skriver han nämligen: ”Det kan inte uteslutas att iakttagelsen visar på tre stenar som skenbart har rests i rad i öst-västlig riktning. Det kan vara tre av varandra oberoende stenar som av en tillfällighet kommit att ligga på sätt som kan tolkas som en enda fast fornlämning.” Några tvivel uttalar han visserligen inte rörande holländargraven på Årnäshalvön, men han påpekar att kunskapen ”om denna typ av fornlämning är begränsad” (Leion 1990 s. 73-75, 2002 s. 83). År 2004 påpekade jag dels, att man vid en av Häradsvads bautastenar hade funnit en urna med aska och brända ben, vilket visar att graven var hednisk och forntida, dels att sägner kring fornminnen inte är något att bygga på (Gahrn 2004 s. 67-68). I sitt svar låtsas Leion inte om mitt påpekande, att man har funnit en urna med aska och brända ben. Han vidhåller med skärpa sin uppfattning om holländargraven på Årnäshalvön (Leion 2004 s. 87). Leions uppfattning har vidareförts av Jan Skoglöw, som även han menar att stenarna

vid Häradsvad "eventuellt" kan ha varit en så kallad "Holländargrav" (Jan Skoglöw, *Legender och sanningar om Birger Jarl och Slaget vid Närke 1251*, 2003, s. 34). Påpekas bör att även Skoglöw – klokt nog – har markerat försiktighet.

Vad är då sant eller troligt rörande dessa föregivna Holländargravar? En närmare undersökning visar att uppgifterna är mycket dåligt underbyggda och dessutom tvivelaktiga. Leion är dock inte själv ansvarig för uppgifterna. Han har vidarebefordrat dem i god tro, men det är anmärkningsvärt att han har övertagit dylika upplysningar utan prövning eller eftertanke.

På Årnäshalvön i Ås socken och Viske härad i Halland ligger fornminnena tätt. Halvön ligger strax norr om Varberg och är tätt bebyggd. Den synes ha varit både välkänd och ofta besökt redan under forntiden. Jag skall nämna de viktigaste fornminnena. På Aplakulle (Duveslätt 3:1) finns en hög och tre stenkretsar (domarringar). På Tån finns "Udda rös", ett stort röse, och dessutom sex runda stensättningar. På ägorna till Duveslätt 2:7 finns ett långröse och två runda stensättningar. På ägorna till Duveslätt 2:3 finns ett röse med en kista av murade stenar i ett upprivet mittparti. Därutöver finns ytterligare tre rösen på Duveslättens ägor. (Elof Lindälv, *Fornfynd och fornminnen i norra Halland*, tredje upplagan, Kungsbacka 1980, s. 125-126 och 224.) Röset på Duveslätt 2:3 kallas Grytö rös och ingår i halvöns fornminnestätaste område, som ligger i halvöns sydvästra del. "Omedelbart nedom röset vid sjön" finns de resta stenar, som nu kallas Holländargraven. (År 1920 säges de fyra stenarna vara resta, men 1988 är endast en av fyra stenar rest.) Utifrån själva sammanhanget ligger det närmast till hands att tänka sig att även dessa fyra resta stenar tillhör forntiden. Man måste ha mycket goda skäl för att påstå något annat. Några sådana skäl finns emellertid inte. Tvärtom är uppgifterna kring fornminnet tvivelaktiga, i och med att de är sena, knapphändiga och motsägelsefulla.

Uppgifterna om fornminnet är sena. Först 1920 omtalas i Göteborgsinventeringen "en s. k. sjömansgrav med 4 resta stenar". Därefter omtalas de i fornminnesinventeringar från 1965 och 1988. (Göteborgsinventeringen, Halland, Viske härad, Ås socken, nummer 66-81, G. Ahlberg 1920, nr 81 Bronsåldersröse - Grytö rös, Göteborgs Stadsmuseum. Ett tack till Åsa Engström. Fornminnesinventeringar 1965 och 1988 för Ås socken, nr 57, Fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet. Ett tack till docent Mats G. Larsson.)

Uppgifterna är vidare ytterst knapphändiga. I Göteborgsinventeringen talas om "en s. k. sjömansgrav". Inventeraren Gunnar Ahlberg hade alltså endast en benämning, och han frånsade sig ansvaret för den genom att skriva att det var en *så kallad* sjömansgrav. På den ekonomiska kartan står namnet Holländargraven, och samma namn, Holländargraven respektive Holländaregraven, används i de båda fornminnesinventeringarna. Det fanns alltså muntliga uppgifter om att detta skulle vara en grav för holländare eller sjömän, rimligtvis holländska sjömän. År 1965 åberopas en sagesman: "Gravarna skall vara c:a 100 år enligt lbr

(lantbrukare) Julius Carlsson, Rörvik.” Uppllysningarna är således misstänkt knapphändig. Mer än så har jag inte kunnat få fram. Förste arkivarie Eva Berntsson Melin vid läns museet i Varberg skriver: ”Jag har nu letat i real- och topografiska register till museets samlingar av urklipp, bilder och arkivalier och finner dessvärre inte något med anknytning till den s k ’Holländaregraven’. Lika negativt resultat får jag när jag söker i bibliografier över hallandslitteratur.” (Eva Berntsson Melin, Brev till Lars Gahrn, 30/3 2005.)

Dessutom har man anledning att misstänka traditionsutveckling. År 1920 hade Gunnar Ahlberg inte någon som helst datering att meddela. År 1965 uppgav Julius Carlsson, att gravarna var ungefär 100 år gamla (”ca 100 år”), och 1988 uppgivs: ”Enligt förstagångsinventeringen är gravarna ungefär från 1860.” Hundra år är en mycket ungefärlig tidsangivelse, som ibland snarast används med den allmänna betydelsen ”mycket gammal” eller ”gammal”. Man bör inte från en sådan angivelse försöka räkna fram något årtal, men så har likväl skett. År 2005 talade jag med en man, som är född 1928 och sedan barndomen bosatt på halvön. Han kände till två sjömansgravar på halvön. (Den andra fanns på en udde mellan två vikar, långt ut på norra sidan.) Vilken av dem som kallades Holländargraven kunde han inte med bestämdhet säga. Han hade aldrig någonsin hört någon uppgift om gravarnas tillkomsttid. Detta innebär att vår enda uppgift om tillkomsttiden är Julius Carlssons utsaga från 1965, men vi vet inte, om han med bestämdhet hävdade, att han hade hört en uppgift om gravarnas ålder, eller om han ansåg denna ålder vara sannolik. Vi vet inte om han av sig själv meddelade uppgiften, eller om han blev tillfrågad och ombedd att uppskatta gravarnas ålder. Utan denna datering kan graven tillhöra vilken tidsålder som helst, eftersom sjömän kan ha drunknat och flutit i land redan under förhistorisk tid.

Slutligen är uppgifterna motsägelsefulla. Gunnar Ahlberg talar 1920 om *en* sjömansgrav med fyra resta stenar, och benämningen Holländargraven bestyrker att folk har tänkt sig att stenarna utgjorde en enda grav. I fornminnesinventeringarna av 1965 och 1988 talar man dock om två sjömansgravar. Så gör även Leion, som 1990 talar om ”ett par gravar”. 2002 räknar han dem visserligen som en fornlämning, men antingen uttrycker han sig felaktigt eller tänker han på gravarna som en helhet. Leion hävdar vidare år 1990, att gravarna är ”massgravar”, men den uppgiften har inte tidigare förekommit i beskrivningarna av fornminnet eller fornminnena. Docent Mats G. Larsson har tittat på fornminnet och säger, att det kan vara vad som helst från vilken tid som helst. Han säger att det rimligaste är att tolka fornminnet såsom en anläggning med fyra stenar, som bildar fyrkant. (Därmed skulle vi inte ha två gravar med två stenar vardera i öst-västlig riktning. Den viktigaste likheten med de fyra stenarna i öst-västlig riktning vid Häradsvad skulle därmed vara borta.) Larssons tolkning stöds av Ahlbergs uppgift om en sjömansgrav och av själva namnet Holländaregraven. Även andra har tolkat anläggningen som en enda grav och inte som flera. Till och med i fornminnesinventeringarna från 1965 och

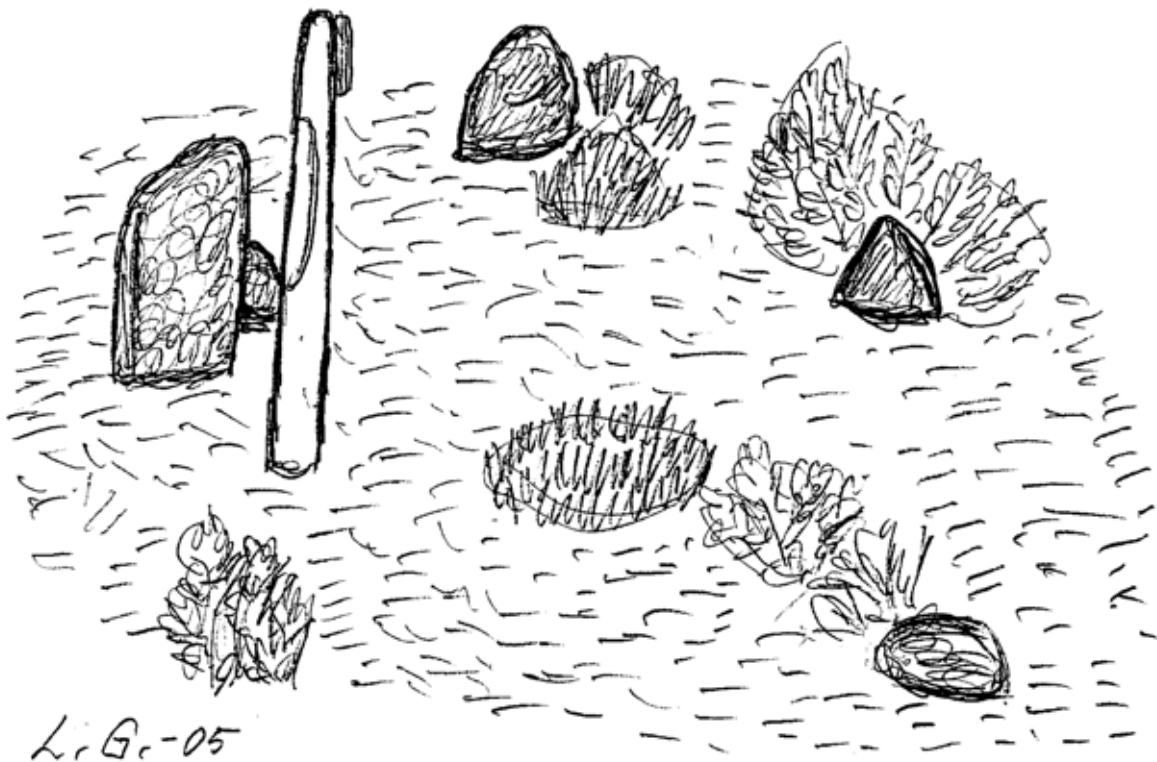
1988 kallas anläggningen Holländargraven respektive Holländaregraven, fastän den skulle utgöra två sjömansgravar. Även på en skylt, som står vid graven, förekommer ordet Holländar(e)graven. (Två gravar skulle kallas för en grav!) Mot uppfattningen, att det skulle röra sig om två gravar med två resta stenar vardera, talar vidare den omständigheten, att där noga räknat finns *fem* stenar. Fornminnesinventeringen från 1965 berättar: "Vid den ÖNÖ stenen är ytterligare en sten, 0,5 m st." Något sakskäl för uppfattningen att här skulle finnas två gravar har icke framförts. Intressant är att ytterligare en "Holländargrav" skall ha funnits i närheten och ännu finns med i fornminnesinventeringen. Detta innebär, att man har talat om två gravar inom samma område. Denna omständighet kan möjligen ha haft betydelse för den kvarvarande Holländaregravens klyvning i två gravar. Vid sitt besök på platsen uppmärksammade docent Mats G. Larsson att marken intill är mycket rik på block. Han tillägger: "Om det inte hade funnits äldre uppgifter, som berättar att stenarna skulle ha varit resta, skulle jag nästan ha gissat att 'graven' var en naturformation!" (Mats G. Larsson, Brev till Lars Gahrn 15/9 2005.) Det kan tilläggas, att denna uppgift om resta stenar förekommer enbart i Gunnar Ahlbergs anteckning från 1920.

Denna genomgång visar med stor tydlighet att uppgifterna inte är mycket att bygga på. De är sena, knapphändiga och motsägelsefulla. De kan vara riktiga, men detta kan inte bevisas och mycket talar emot. De kan vara felaktiga på så vis, att strandade sjömän har begravts i närheten av fornminnen, som sedan i sägner har fått gälla för att vara deras gravvårdar. De kan vara felaktiga på så vis, att drunknade sjömän har flutit i land i närheten av fornminnena, som därför har fått gälla för att vara deras gravvårdar, fastän sjömännen i själva verket har begravts på annan plats. Fornminnena nära vattnet kan slutligen ha tolkats som sjömansgravar, därför att de finns nära stranden. För den, som känner till hur allmogen drar slutsatser och diktar kring fornminnen, vore en dylik utveckling på intet sätt överraskande. Av S. P. Bexells upptecknade uppgifter kring fornminnen i samma socken framgår, att allmogen även här har hittat på åtskilligt, som nu i efterhand förefaller mera roligt än troligt. (S. P. Bexell, Hallands historia och beskrivning, Andra delen, Ny upplaga utgiven av tidn. Hallands redaktion, Halmstad 1923, s. 498-500.) Även lärde män har på ett betänkligt sätt låtit fantasin skena. Henrik Schück och Sune Lindqvist har sammanställt Årnäs med Beowulfskvädets ortnamnet Earnanaes. Lindqvist menar rentav att ett av gravrösena på halvön skulle ha varit eller under forntiden ha utpekats som Beowulfs grav, beskriven i samma kväde. (Lars Gahrn, Beowulf och Nordhalland, artikel i: Varbergs Museum – årsbok 1987.) Med litet fantasi kan man åstadkomma mycket, med mycket fantasi vad som helst.

Man frågar sig varför döda sjömän inte här som på andra ställen skulle ha förts till kyrkogården. Man frågar sig varför man skulle ha rest flera stenar efter sjömännen och inte skulle ha nöjt sig med en. Man ställer frågan varför inte någon av stenarna fick ett kors inristat. Man ställer frågan varför de, som skulle

ha begravt sjömännen, inte nöjde sig med ett enkelt träkors. Sådana var fullt tillräckliga för de flesta gravar vid denna tid. En sak är dock säker: Uppgifterna kring "Holländargraven" på Årnäshalvön är så osäkra, att de inte kan användas för att styrka någonting. De behöver själva styrkas för att man skall kunna sätta tro till dem, och bygga på dem. Framför allt kan de inte användas för att göra gällande att bautastenar, som tack vare fynd bevisligen är forntida, i stället skulle vara medeltida.

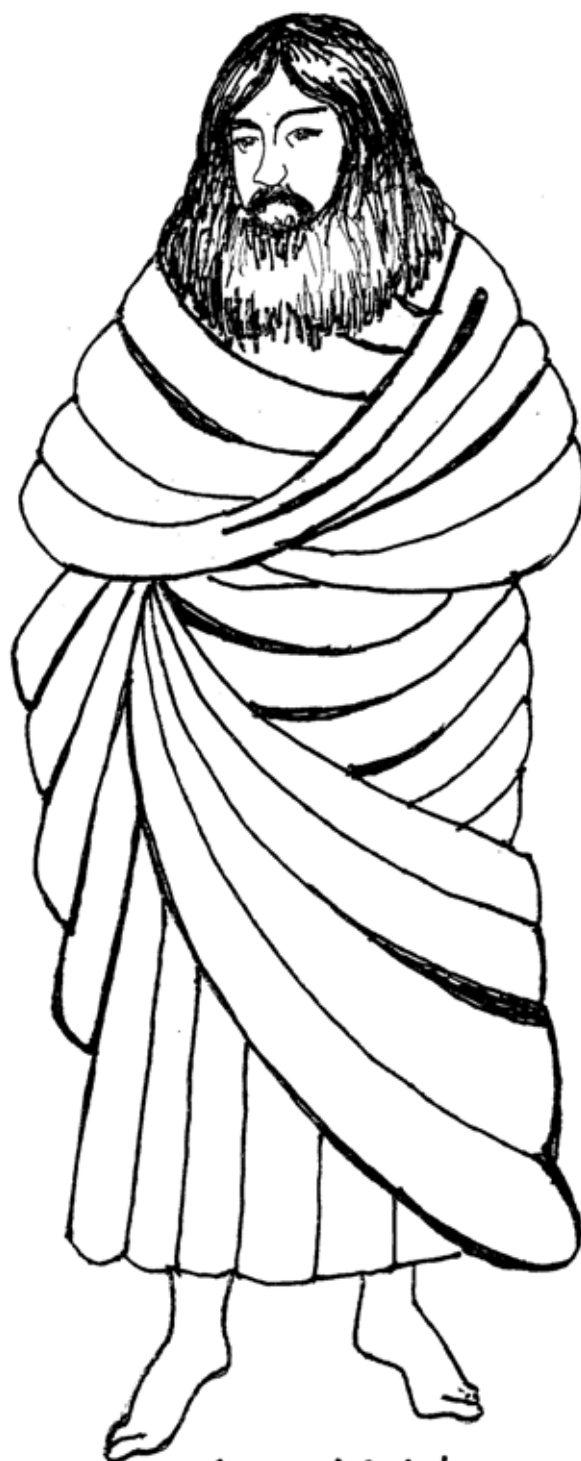
Sägner är på det stora hela taget osäkrare och otillförlitligare än samtida källor. Ibland kan man hitta uppgifter av värde, men för att kunna fastställa en sägens värde krävs åtskilliga upplysningar från annat håll och ingående undersökningar. Därför har utredningen kring minnestavlan i Kolbäcks kyrka blivit mycket omfattande.

Holländaregraven på Årnäshalvön i Ås socken, Halland.

Skiss av Lars Gahrn efter fotografier tagna av Mats G. Larsson.

Man ser fyra smärre klumpstenar, vilka har tolkats dels som en grav, bestående av fyra stenar, dels som två gravar, bägge med en sten åt öster och en åt väster. På bilden ses även en större flat och rest sten samt en stolpe med uppgifter om fornminnet i fråga. (På grund av fotovinkeln ser stolpen ut att vara smalare än den är.)

Biskop Kohl

I Norr-05

Biskop Kol så som han ser ut på ett sentida fantasiporträtt i Kolbäcks kyrka. Porträttet är så mörkt, att biskopen knappt är skönjbar på ett fotografi. Han har därför avtecknats av konstnärinnan Ingegerd Norr på uppdrag av Kolbäcks hembygdsförening.

Slaget har uppmärksammats på många sätt alltifrån 750-årsjubileet.

Tack vare den stora uppmärksamheten kring slaget vid Herrevadsbro och de skiljaktiga meningarna har detta ämne kommit att behandlas utförligare än vad som är brukligt. Egentligen sönderfaller ämnet i flera: en sammanställning och översättning av källorna till slagets historia, en sammanställning av Herrevadsbros namnformer och en utredning av namnets utveckling, insamling av uppgifter rörande Herrevads vadställen och förändringar i vattenståndet, klarläggande och vederläggning av alla missförstånd som har hopat sig på grund av ofullständiga eller obefintliga forskningsinsatser, klarläggande av upphovet till Häradsvads folksånger (egentligen lärda antaganden, som genom tryckta skrifter har spritts till folket).

Den viktigaste orsaken till att missuppfattningar har kunnat uppstå och leva vidare är att dylika utredningar och sammanställningar inte tidigare har förelegat. Ingen forskare hade kunnat komma på tanken, att slaget skulle ha kunnat stå vid Häradsvad, om han eller hon hade haft tillgång till en källsammanställning och redogörelser för Herrevadsbros och Häradsvads äldre ortnamnsformer. Det visar sig rentav, att även i avsaknad av sådana uppgifter har ingen historiker med bestämdhet talat för Häradsvad under de senaste två århundradena. (Undantaget är den omdömeslöse Afzelius, som dock med bästa vilja i världen icke kan kallas vare sig historiker eller forskare.)

I Kolbäck har intresse för slaget alltid funnits, och vi har tidiga belägg för att slaget uppmärksammades. Minnestavlan från 1610 vittnar om att slaget vid Herrevadsbro hörde till socknens mest omtalade minnen, som levde i folksånger. Detsamma vittnar Olof Grau 1754: Det finns ”flera berättelser, hwilke här hos allmogen ännu i dag få höras, enär man frågar derefter.”

Minnestavlan förblev inte kyrkans enda minne efter biskop Kol. I Reuterkrantzka gravkoret på norra sidan av långhuset hänger bland annat en stor oljemålning, som skall föreställa biskop Kol. Målningen är mycket mörk, men vi ser, att biskopen är barfota och iförd samma slags fotsida klädnad, som apostlar och profeter bär inom kyrkokonsten. Ansiktet är kraftfullt, håret svart och halvlångt, skägget stort och kraftigt. Biskopen ser med andra ord ut som en av 1600-talets kraftfullaste kyrkoherdegestalter. Han är ”iförd pilgrimsdräkt”, skriver Bengt Ingmar Kilström i sin kyrkoberskrivning. I och med att biskopen saknar tillbehör, som biskopar brukar bära, och dessutom står där barfota, har Kilström otvivelaktigt rätt i att han avbildas som botgörare. Kilström fastslår likaså: ”Kolbäcks kyrka har en osedvanligt stor samling av präst- och biskopsporträtt.” De är nio stycken och härrör från 1600- och 1700-talen. (Ett av dem kan ha målats i början av 1800-talet.) När man hade porträtt på sentida biskopar och kyrkoherdar, har man tydligen tyckt, att även Kol, kyrkans föregivne grundare, borde vara med. Målningen är påfallande mörk, varför man

KOLBÄCK 750 ÅR!

2 sept 2001 kl 10 – 17
Kyrkbygdet, Kolbäck

Program

- 1000** Kolbäcks Musikkår
- 1030** Slaget vid Herrevad
– Birger Jarl räddar Sverige
- 1130** Procession till Kolbäcks kyrka
- 1200** Medeltidsmässa i kyrkan
- 1315** Medeltida marknad
- 1330** Musik & Invigning av Biskop Kols väg
- 1415** Medeltida musik
- 1500** Invigning tiondeboden
- 1600** Musik & Avslutning

Under tiden 13 – 17 sker visning av hantverk,
försäljning och kaffeservering i "Tiondeboden"
vid Biskop Kols väg.

Har Du möjlighet – kom i medeltida kläder!

kan befara att den är betydligt mörkare nu än när den målades. Kanske skulle en restaurering göra den ljusare och få fler enskildheter att framträda.

År 2001 hade 750 år förflutit sedan slaget utkämpades. Med anledning av att Jan Guillou i sin roman "Arvet efter Arn" hade fallit för det gamla misstaget, att slaget skulle ha stått i Västergötland, skrev N A Bergqvist ett genmäle i Vestmanlands Läns Tidning. På redaktionen förstod man ämnets vikt, och redaktör John Kraft vände sig till tre historiker, Lars Gahrn, Bo Strömberg och Thomas Lindkvist, som skrev var sin artikel i ämnet (VLT 30/8, 31/8 och 1/9 2001). Alla tre förklarade, att slaget hade stått vid Herrevadsbro i Kolbäck.

I Kolbäck firades 750-årsjubileet med ett krönikespel och efterföljande medeltida mässa i Kolbäcks kyrka. En särskild arbetsgrupp med bland andra Jan Barklund och Nils-Gunnar Karlsson stod bakom detta jubileum. Firandet varade i två dagar. Den 1 september bjöd Kolbäcks Hembygdsförening på en båttur med prämen Albert. Föreningens ordförande Sven Nordström berättade om platser efter Kolbäcksån, bland annat platsen där Herrevadsbro hade funnits och vadställena. Den 2 september uppfördes skådespelet, och därefter tågade alla till kyrkan, där en medeltida mässa genomfördes med deltagande av biskop Claes-Bertil Ytterberg och kyrkoherde Asta Matikainen Lecklin. Även landshövding Mats Svegfors och kommunala representanter deltog i jubileet. Där fanns kommunfullmäktiges ordförande Ulf Sköld och kommunalrådet, tillika kommunstyrelsens ordförande, Agneta Ivemyr. Landshövdingen avtäckte en gatuskylt på vilken stod: "Biskop Kols väg." Därmed hade Kolbäck fått ett gatunamn, som erinrar om Birger jarls kansler och medarbetare. Drygt 1.000 människor deltog i firandet. Kolbäcks kyrka var full till sista plats, och många följde mässan utifrån med hjälp av högtalare.

Programmet vid 750-årsjubileet var välmatat. Kolbäcks musikkår spelade. Medeltida marknad hade anordnats. Medeltida musik spelades, och tiondeboden invigdes. Det sistnämnda inslaget var en händelse, som såg ut som en tanke och passade utmärkt in i bilden. Tiondeboden i närheten av kyrkan hade varit svårt förfallen, men hembygdsföreningen hade tagit hand om den och rustat upp den, så att den är en fröjd att skåda. Tack vare slaget vid Herrevadsbro kunde jarlen och hans efterföljare ålägga undersåtarna fler och tyngre skatter. De var starka nog att försöka genomdriva att tionden betalades bättre.

Hembygdsföreningen fick gott om pengar tack vare kontot till Eva Bergqvists minne, tillkommet efter hennes död för att hedra hennes minne. Man gav ur denna fond ett frikostigt bidrag till tryckning och spridning av min bok "Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad" (2004) och bekostade med pengar från samma konto Rune Larssons och Kurt Larssons bok "Vår hembygd: Hembygdsföreningarnas jubileumsskrift, Säby 80 år, Kolbäck 20 år" (2004) med uppgifter om bland annat Herrevadsbro och jubileet, (Kurt Larsson, En fripollett över Herrevadsbro, Säby del 11 – 7 sidor; Rune Larsson, Slaget vid Herrevadsbro 1251, Kolbäck del 9 – 3 sidor). Kolbäcks hembygdsförening fick tack vare sin webmaster Kurt Larsson en hemsida i juni-juli 2004. På denna

hemsida berättas om föreningen och dess arbete. Även slaget vid Herrevadsbro finns med, eftersom föreningen på många sätt arbetar med att sprida kunskap om slaget. Under 2005 utarbetade Kurt Larsson en fyrsidig folder ”Slaget vid Herrevadsbro 1251” med tre illustrationer (en akvarell av konstnärinnan Ingegerd Norr, en bild av Birger jarl och ett foto av minnesplatsen). Den utdelas gratis till alla intresserade, och uppgifterna finns tillgängliga även på hemsidan.

Lördagen den 12 mars 2005 återinvigdes en praktfull gobeläng, som föreställer Birger jarl till fots med svärd och sköld mitt ibland sitt fotfolk i slaget vid Herrevadsbro. Gobelängen är utförd i ull och lin i munkabältesväv av hemslöjdare från Västmanland efter en skiss av konstnärinnan Anne-Marie Elvius. Hon utförde skissen 1963, och bonaden var beställd till tingshuset i Kolbäck. Det ligger vid Herrevadsbros norra brofäste inom det område, där slaget enligt sägnerna skulle ha stått.

- Birger jarl var ett passande motiv, berättar Anne-Marie Elvius, dels på grund av Herrevadsslaget och dels på grund av hans lagstiftning. Han stiftade ju alla fridslagarna, som kvinnofridslagen och kyrkofridslagen.

Gobelängen, hållen i gult och svart, prydde sin plats, men så avvecklades domstolsverksamheten i Kolbäck år 1996, bonaden vecklades ihop och flyttades till tingshuset i Köping, där den lades på en hylla. År 2004 började konstnärinnan höra sig för var hennes bonad nu kunde finnas. Kyrkorådets ordförande, Nils-Gunnar Karlsson, tog hand om ärendet och spårade konstverket. Han lyckades träffa ett avtal med Västmanlands tingsrätt, och i fortsättningen skall bonaden få hänga i församlingshemmet Duvan i Kolbäck. Därmed hade detta i alla bemärkelser stora konstverk återbördats till Kolbäck. (Matilda Nilsson, Dyrbar väggbonad återinvigd, VLT 14/3 2005.)

Med hjälp av medel från kontot till Eva Bergqvists minne anlades en minnesplats över slaget under 2004, och denna invigdes högtidligen på Nationaldagen 2005. På tomten Herrevadsvägen 2 invid Kolbäckån och med utsikt upp mot den gamla broplatsen har en träbro byggts upp som minnesmärke. Därinvid står en informationstavla med en akvarell av Ingegerd Norr och en text, som kortfattat berättar om slaget. Omedelbart efter Nationaldagsfirandet berättade jag om slaget, och därefter invigde biskop Claes-Bertil Ytterberg minnesplatsen med ett lättsamt och trevligt tal. Därefter högg han av det blågula bandet.

Senare under året 2005 skulle man sätta namn på en gata i Herrevadsområdet. Till byggnadsnämnden inkom förslaget ”Birger Jarls väg”. Kultur- och fritidschefen Birgitta Edvardsson tillstyrkte med orden: ”Mot bakgrund av den historiska händelse som ägt rum i Herrevad där Birger Jarl vann en betydelsefull seger är namnet väl valt. Namnförslaget ligger också väl i linje med barn- och bildningsnämndens tidigare beslut (BBN § 99, 2004-11-30) att nämnden ska verka för att på olika sätt lyfta fram slaget vid Herrevad som en betydelsefull händelse i kommunens historia.” (Skrivelse från kultur- och fritidschefen Birgitta Edvardsson till Barn- och bildningsnämnden, 8/7 2005.) Man kan endast

instämman. På detta sätt fick Kolbäck gatunamn, som minde om bägge segerherrarna från 1251. Vid kyrkan väster om ån fanns sedan 2001 "Biskop Kols väg", och vid Herrevad öster om ån tillkom år 2005 "Birger Jarls väg."

Under början av 2000-talet har slaget vid Herrevadsbro således blivit uppmärksammat på många sätt: med ett krönikespel och en mäsas vid 750-årsjubileet, en artikelserie i VLT samma år, två omfattande historiska avhandlingar, presentation på nätet och en folder till allmänheten samt en större minnesplats. Slaget har uppmärksamrats som aldrig tillföre och har dessutom synliggjorts. Minnesplatsen kommer att vara ett av Kolbäcks turistmål.

Huvud, uthugget ur sten och uppsatt i en valvkonsol i Varnhems klosterkyrka. Jan Svanberg – och efter honom många andra – anser att huvudet föreställer Birger jarl, men detta kan icke bevisas.

Slaget vid Herrevadsbro var ett av de viktigaste slagen under medeltiden.

Slaget vid Herrevadsbro tillhör de händelser i historien, vilka är värda större uppmärksamhet än de flesta. Både Erikskrönikan och Håkon Håkonssons saga betyder att slaget och avrättningarna fick stor betydelse. Härefter fick jarlen en obestridd maktställning. Händelserna vid bron gjorde slut på tronstriderna mellan olika tronkrävare och olika ätter. Dessa strider hade avlöst varandra under minst ett århundrade. Under förra hälften av 1200-talet hade det ena slaget efter det andra utkämpats: Älgårås 1205, Lena 1208, Gestilren 1210, Olustra 1229, Sparrsätra 1247 och Herrevadsbro 1251, men efter Herrevadsbro var det lugnt i 25 år. Som en följd av slaget och avrättningarna bröts stormännens makt. Därefter hade konungamakten ett bestämt övertag. Försöken att vrida utvecklingen tillbaka skulle i det långa loppet visa sig vara fåfänga.

Egentligen har vi endast två slag, som är jämförliga, dels slaget vid Åsle 1389, varefter det tyska inflytandet aldrig mer blev vad det hade varit, dels slaget på Brunkeberg 1471, varefter det danska inflytandet aldrig mer blev vad det hade varit.

Under 1900-talet har man inom historieskrivningen understrukit avigsidorna (i det förgångna) med en stark centralmakt, men det finns anledning att även erinra om fördelarna. Jarlens seger gjorde slut på inbördesstriderna med deras åtföljande mandrån, plundringar och mordbränder. Jarlen arbetade för att trygga Sverige mot anfall från rikets fiender. Tavastehus uppfördes efter erövringen av Tavastland till Finlands skydd, och Stockholm befästes för att hindra fiendeflottor att segla in i Mälaren. Dessa insatser – åtminstone den förra – utfördes före slaget vid Herrevadsbro. Konungamakten och kyrkan (företrädna av Birger jarl och biskop Kol) kunde vidare införa fridslagstiftning. Man införde hemfrid, kyrkofrid, tingsfrid och kvinnofrid. Arvsrätt – halv arvsrätt – för kvinnor genomfördes. Allt detta visar, att de gamla makthavarna ibland kunde ha samma mål som vi själva, och att även de kom några steg på vägen.

Register

över

Lars Gahrn, Slaget vid Herrevadsbro och hägringar vid Häradsvad, 2004,
med bokstaven *H* som förkortning,

och

Lars Gahrn, Biskop Kol och slaget vid Herrevadsbro i källor, sägner och
historieskrivning, 2006, (föreliggande utredning),
med bokstäverna *BK* som förkortning.

Endast ett urval av namn och ord har kunnat upptagas i registret.

- Annalerna – Uppgifter om slaget vid Herrevadsbro, H s. 10-11.
Annalerna – källvärde, BK s. 139-144, 165.
Annalerna – Minnestavlans uppgifter kommer ej från annalerna, BK s. 24.
Bautastenar – H s. 63-64.
Bergqvist, Calle – H s. 28:2.
Bergqvist, Eva – H s. 19, 58, 59, 84, 112, BK s. 5-8, 124.
Bergqvist, NA – H s. 12, 16, 19, 41, 59, 112, BK s. 7, 172-176.
Birger jarl – föregivet porträtthuvud i Varnhem, BK s. 186.
Birger jarls väg (i Kolbäck) – BK s. 185-186.
Birgil – minnestavlans namnform för Birger, BK s. 25.
Brevduvor – H s. 41 och 46:27, BK s. 122, 124-126, 148-152 och 174.
Centralförsvaret – H s. 42-43.
Ekre, Rune – H s. 30, 63, 77-78.
Erik den helige – härstamning från Västergötland osannolik, H s. 105-108.
Eriksberg (i Gäsene härad, Västergötland), H s. 88-105.
Eriksberg – ortnamnets härledning, H s. 95-98.
Erikskrönikan – uppgifter om slaget, H s. 7-10.
Erikskrönikan – Krönikan har högt källvärde rörande Herrevadsbro, BK s. 99-100, 108-110.
Erikskrönikan – uttrycket ”Västmannalände”, H s. 9-10, BK s. 158-160.
Festar (vittnen vid rättsförhandlingar), BK s. 171-172.
Fornborgar i Köping och vid Kolbäck – BK s. 59-62.
Gastorp (Lindome, Halland) – gravfältet ”Soldathögarna”, H s. 82:17.
Gata skog – BK s. 44-45, 133, 173 och 174.
Gestilren – BK s. 44-45, 133, 155-156, 173 och 175.
Gravfält – Gravfält tolkades som krigs kyrkogårdar, H s. 67-71.
Grekisk eld – BK s. 130.
Guillou, Jan – H s. 4, 36-38, 72-74, 98-100, 110:21, BK s. 127-132, 154-155.
Guillou, Jan – Guillou och biskop Kol, BK s. 85-86.
Harrison, Dick – H s. 36, 99-100.
Herrevad och Herrevadsbro – ortnamnsformer, H s. 15-16 och 27-28.

Herrevadsbro – ortnamnformen i Håkons saga, H s. 6, BK s. 162-163.
 Herrevadsbro – Erikskrönikans namnformer, H s. 8-9, 47-48, 56-57.
 Herrevadsbro – Annalernas namnformer, H s. 10-11.
 Herrevadsbro – Ortnamnets härledning, H s. 21 och 29:20.
 Herrevadsbro – Ortnamnets härledning (folketymologi), H s. 71-72.
 Herrevadsbro – obetydlig förväxlingsrisk med Häradsvad, BK s. 117-119.
 Herrevadsbro – Har orten kunnat kallas ”Vad”?, BK s. 170-172.
 Herrevadsbro – De fem medeltida källor, som nämner platsen för slaget, är oberoende av varandra, BK s. 113-116.
 Herrevadsbro – namnet Kolbäcks bro, H s. 19-21, 57-58, BK s. 147.
 Herrevadsbro – bron, H s. 18-23.
 Herrevadsbro – vadställena, H s. 19-21, 59.
 Herrevadsbro – vattendjup, H s. 59, BK s. 169.
 Herrevadsbro – fornfynd, som kan ha haft med slaget att göra, BK s. 66-67, 146-148.
 Herrevadsbro – ett slag stod vid bron, H s. 32.
 Herrevadsbro – årtal för slaget, H s. 31.
 Herrevadsbro – skärmytsling 1466, BK s. 147-148.
 Herrevadsbro – avrättningarna, H s. 32-33.
 Herrevadsbro – sägner om slaget, H s. 62, BK s. 36-37, 42-44, 68-69.
 Herrevadsbro – slagets betydelse, H s. 3, BK s. 187.
 Herrevadskloster (i Skåne) – H s. 16-17.
 Herrevadsströmmen (i Jämtland) – H s. 16.
 Historiska romaner – krav på verklighetsunderlag i sådana romaner, BK s. 132.
 Hol (i Västergötland) – sägner och fornminnen, H s. 70-71, 82-83:19.
 ”Holländargravar” – H s. 68, BK s. 176-180.
 Håkon Håkonssons saga – upplysningar om slaget, H s. 5-6.
 Håkon Håkonssons saga – ortnamnet Herrevadsbro, H s. 6, BK s. 162-163.
 Hägring – träffande ord för illusion inom den historiska forskningen, använt av Rune Ekre, H s. 77-78.
 Härad – Ordet härad har alltid genitiv-s i sammansättning, H s. 81:4.
 Häradsvad – namnformer och härledning, H s. 17, 49, 51-56.
 Häradsvad – Ortnamnet behåller alltid genitiv-s, H s. 17, 55, 57, 81:4.
 Häradsvad – ingen förväxlingsrisk med Herrevadsbro, BK s. 117-119.
 Häradsvad – fornminnen, H s. 65-66, BK s. 134.
 Häradsvad – broar och vadställen, H s. 23-24, 29-30.
 Häradsvad – vägförhållanden, H s. 22-25, 49.
 Häradsvad – Lärda antaganden blir sägner, H s. 69-74.
 Häradsvad – åtgärder på platsen, H s. 4.
 Häradsvadsbro – H. som gårdnamn, H s. 25, 27.
 Häradsväg – H s. 27.
 Härjevad – tänkbar motsvarighet till Herrevadsbro, H s. 21.
 Härsvad – Namnet behåller alltid genitiv-s, H s. 81:4.

Härväg – H s. 21.

Hästar – antalet ridhästar för varje ryttare, BK s. 123-124, 153, 175-176.

Junker Karl – H s. 7-8, BK s. 34-36, 38.

Järill – minnestavlans ordform för jarl, BK s. 26.

Jättebron (vadställe i Kolbäcks socken) – H s. 19, 21.

”Jättestugor” – folkligt ord för dösar och hållkistor, H s. 64.

Karl Ulfsson (Junker Karl) – Erikskrönikans skildring, H s. 7-8, BK s. 34-36, 38.

Kastmaskiner – K. användes som belägringsartilleri, BK s. 125-126, 129, 152-153.

Kivenäbben (i Södra Härene) – fornminnen, H s. 64, 82:14.

Knut Eriksson – dödsår 1195 eller 1196, H s. 88, 109:2.

Kol – Mansnamnen Kolr och Kollr har alltid genitiv-s i ortnamn, BK s. 70.

Kol – Namnet Kol blir ofta Kåll i ortnamn, BK s. 50.

Kol – biskopens namnformer, BK s. 29-32.

Kol – K. var biskop i Strängnäs och ej i Linköping, BK s. 63.

Kol – biskop och kansler, BK s. 98, 108.

Kol – sigillbild, BK s. 31.

Kol – Var biskopen oskyldig till det föregivna sveket?, BK s. 72-76, 92-94.

Kol – Minnestavlans uppgift att Kol skänkte krigsbyte till Kolbäcks kyrka, BK s. 65-66.

Kol, biskop av Strängnäs – testamente, BK s. 17 (latinsk text), 105-106 (översättning), 106-107 (undersökning).

Kol – fantasiporträtt i Kolbäcks kyrka, BK s. 181-183.

Kol – Biskop Kols väg (i Kolbäck), BK s. 12, 183-184.

Kol, biskop av Linköping – dödsåret 1195 eller 1196, H s. 109:2.

Kolbäck – Orten har ej fått namn efter biskop Kol, BK s. 63-64.

Kolbäck – namnets föregivna betydelse för historieskrivningen, H s. 60-61.

Kolbäcken (Kolbäck) H s. 57-58, 81:6, 84.

Kolbäcks bro – annat namn för Herrevadsbro, H s. 19-21, 57-58, BK s. 147.

Kolbäcks kyrka – Den är ej byggd av biskop Kol, BK s. 64, 70:7.

Kolbäcks kyrka – tiondeboden, BK s. 183-184.

Kolbäcksån – Ån benämndes förr älven, BK s. 32-33.

Konung – ordets förekomst på minnestavlans, H s. 61, BK s. 27-28 och 48-49.

Konung – Allmogen använde ordet konung om hövdingar och ledare, BK s. 27, 48-49.

Kullings härad – förekomst av bautastenar, H s. 64.

Kungamöten i Västergötland eller vid gränsen, BK s. 167.

Köping – fornborgar, BK s. 59-61.

Larsson, Kurt – H s. 28:8, BK s. 7, 184-185.

Legosoldater – BK s. 122, 126-127, 152, 170, 173, 175.

Leion, Ingvar – Anklagelser: L. bygger anklagelser på lösa och felaktiga antaganden, BK s. 157-158. L. anklagar sanningslöst för lögn, BK s. 158-160. L. förklarar sanna påpekanden vara osanna, BK s. 165, 166, 167-168, 169, 170. L. anklagar Nils Rabenius för att ha förfalskat minnestavlan i Kolbäcks kyrka utan att undersöka vad Rabenius har skrivit i ämnet och utan några som helst bevis, H s. 61 och BK s. 54-59.

Leion, Ingvar – Arkeologi: L. inser att fornminnena vid Häradsvad troligen är forntida men vill ändå påstå att de skulle kunna vara medeltida: H s. 66 och 68, BK s. 134 och 176-180.

Leion, Ingvar – Brevduvor: L. har framfört en helt ogrundad uppfattning om brevdovor och fasthåller den även sedan den har visats vara felaktig, H s. 41 och 46, BK s. 122, 124-126, 148-152 och 174.

Leion, Ingvar – Bristande kunskaper: L. kände ursprungligen inte till Häradsvads äldre namnformer, H s. 37, 54-56, BK s. 119-120 och 166. L. kände ursprungligen inte till annalerna och missade på så vis värdefulla källor, H s. 37, BK s. 143-144, och 165. L. är icke militärhistoriker, BK s. 121. L. saknar tillräckliga insikter i militärhistoria, BK s. 122-124. L:s militärstrategiska överväganden ifrågasätts av två militärer, BK s. 172-176. L. uttalar sig om vadbarheten vid Herrevadsbro utan att känna till av vattenståndet har höjts, H s. 59-60, BK s. 169. Se även: Leion – Brevduvor.

Leion, Ingvar – Eriksberg: Lösa antaganden kring Eriksberg i Gäsene, H s. 100-101.

Leion, Ingvar – Ortnamnen: L. kände ursprungligen inte till Häradsvads äldre namnformer, H s. 37, 54-56, BK s. 119-120 och 166. L. trodde därför att Häradsvad var den ursprungliga namnformen, H s. 37, 54-56, BK s. 119-120, 144-145. L. är ensam bland Häradsvads förespråkare om att ha dryftat ortnamnsformerna, H s. 47 och 54-56. L. framför märkliga, felaktiga och vilseledande påståenden om ortnamnen, H s. 37, 54-55, BK s. 144-145. L. hävdar, att Herrevadsbro och Häradsvad kan förväxlas men överdriver denna fara, BK s. 117-119. L. tror att namnen Kolbäck och Kol kan höra ihop, H s. 61.

Leion, Ingvar – Sakkunskapen är emot hans uppfattningar: L:s meningsfränder saknar vetenskaplig skolning och har ej gått igenom källorna, BK s. 121. L. kämpar mot fem källor och sakkunskapen, BK s. 137-138. De lärde skriver att slaget vid Herrevadsbro stod i Västmanland, BK s. 135-137. L. ogillar att bli nämnd tillsammans med sina meningsfränder, BK s. 167-168. Sakkunniga har antingen helt förkastat Häradsvad eller inte tagit ställning, H s. 5, 12, 34-38. Uppfattningen att slaget stod vid Häradsvad lever nu bland lokalhistoriska skriftställare, H s. 36-38.

Leion, Ingvar – Svar på kritik: Leion svarar ibland på annat än det han kritiseras för, BK s. 165 och 166. L. är motsägelsefull och åberopar än sin ena än sin andra utsaga, BK s. 170. L. ändrar inte ståndpunkt efter att ha fått vägande motskäl (Gardet dör, men det ger sig inte), BK s. 120, 134, 138, 148, 150, 165. L. säger ibland helt enkelt bara emot, BK s. 162 och 143-144.

Leion, Ingvar – Sägner: L. förkastar sägner från Herrevadsbro men bygger på sägner från Häradsvad, H s. 62-63. L. bygger sin stridsplan på sägner, utvecklade ur en folketyologi, H s. 73-74, BK s. 168-169. L. tidfäster forntida gravar till medeltiden, eftersom de i sägner (lärda antaganden) utpekade som medeltida, H s. 66 och 68, BK s. 134 och 176-180.

Leion, Ingvar – Tack: Lars Gahrn framför tack till L., H s. 112 och BK s. 8.

Leion, Ingvar – Tendens: L. upptäcker inte tolkningsmöjligheter som talar emot honom, BK s. 124-127. L. bortförklarar eller förbigår klara belägg, BK s. 160-162. L. utelämnar det viktigaste i Rolf Pippings framställning, BK s. 163-164. L. förkastar sägner från Herrevadsbro men bygger på sägner från Häradsvad, H s. 62-63.

Leion, Ingvar – Textkritik: L. utväljer dåliga läsarter och förkastar goda, H s. 12:6, 13:9 och 13-14:16, BK s. 162.

Leion, Ingvar – Tveksamhet inför Häradsvad: L. visar tveksamhet inför sina sannolikhetskäl och sin bild av händelseutvecklingen, H s. 38, BK s. 120. L. inser att huvudskälet för Häradsvad är svagt, H s. 39-40 och 42-43. Översikt över Leions sakskäl och medgivanden, H s. 86-87.

Linköpings domkyrka – minnestavlor, BK s. 10-11, 14-17.

Messenius, Johannes – Sammanfattning om hans insatser rörande Herrevadsbro, H s. 14.

Messenius, Johannes – H s. 60-62.

Messenius, Johannes – Förfalskade verser, tillskrivna Messenius, BK s. 59-61.

Minnestavlan i Kolbäckskyrka, H s. 61, BK s. 7-71.

Minnestavlan – text, BK s. 9, 11, 13.

Minnestavlan – Huvudsatser inleds med ”och”, BK s. 22.

Murbräckor – BK s. 130-131.

Nisbeth, Åke – H s. 91-93, BK s. 14-17.

Nordström, Sven – BK s. 7 och 184.

”Nårevalla stad” (feltolkat klapperstensfält) i Närunga – H s. 74-77.

Od – fornminnen i Od, H s. 63-64.

Olustra (Ostra) – H s. 3.

Oxelbybäcken – H s. 58, 81:6.

Pipping, Rolf – Pippings uppfattning om Herrevadsbro, BK s. 144, 159-160, 163-164.

Praesto, Anja – H s. 12, 99.

Rabenius, Nils – H s. 61, BK s. 54-62.

Rhyzelius, Andreas Olavi – R. är upphovsman till hägringarna, H s. 34-35. R. åberopar ej källorna, H s. 48. R. uppger fel ortnamnsform för Häradsvad, H s. 51-52. R. uppger namnformen Härsvadsbo (=bro) för Häradsvadsbro, H s. 53-54 och 64. R. kände ortnamnet Härsvadsbro enbart genom hörsägen, H s. 55 och 85. R. sätter icke Gäsene forngravar i samband med slaget vid Herrevadsbro och

medeltiden, H s. 63-66. R. har inga sägner om slaget att meddela, H s. 69. R. hade endast ett uppslag att meddela, H s. 79. R. var rudbeckian, H s. 80. R. hade endast den sentida namnformen Härsvadsbro att bygga på, H s. 85. R. vidarebefordrade lösa antaganden om Eriksberg, H s. 89.

Rikissa (Birger jarls dotter) – H s. 46.

Sandblom, Sven – BK s. 8, 155, 173, 174-176.

Sigfridi, Jonas (Joen) – BK s. 20-21 (livsöde), 37 (uttryckssätt).

Sigfridi, Jonas (Joen) – Författarskapet till minnestavlans text är säkerställt, BK s. 53-59.

Silverskodd häst – H s. 73-74.

Sjötransporter av krigsmän – BK s. 124, 153, 173-175.

Skoglöw, Jan – S. har gjort många insatser för Häradsvad, H s. 4. S. har utgivit flera skrifter i ämnet, H s. 4 och 37-38. S. fäster stor vikt vid huvudskälet för Häradsvad, H s. 39-40. S. fäster vikt vid sägnerna från Häradsvad, H s. 61 och 70. S. visar försiktighet gentemot uppgifterna om Närvalle stad, H s. 76. S. markerar viss försiktighet rörande begreppet Sveriges vagga och anser det kunna knytas till flera orter av betydelse, H s. 104-105. S. avtackas, H s. 112 och BK s. 8. S. är huvudmannen vid Häradsvad, BK s. 135. S. är bättre än Leion, BK s. 168.

Sparre – Adliga ätten Sparre gav ej namn åt Sparrsätra, BK s. 71:14.

Sparrsätra – H s. 3, BK s. 44-45, 133, 173-175.

Sparrsätra – namnets härledning, BK s. 71:14.

Strindberg, August – Strindberg och biskop Kol, BK s. 82-85, 95-97.

Strömberg, Olle – H s. 12, BK s. 7, 11-12.

Svitjod – S. syftar i Erikskrönikan på Svealandskapen, H s. 9-10, BK s. 160-162.

Sägner – H s. 50, 61-63.

Säveån – åns bredd och djup vid Häradsvad, H s. 22-25.

Tempel – Ordet användes i högre och vitter stil, BK s. 33-34, 51-52.

Tengborg, Jonas – T. är en föredömligt kritisk skriftställare, H s. 65 och 79. T. lämnar rätt namnform för Häradsvad och understryker att orten icke heter Herrevad, H s. 54 och 70. T. ger oss en värdefull skildring och skiss av fornminnena vid Häradsvad, H s. 65. T. är försiktig i sin tolkning av vad fornminnena ger vid handen, H s. 67-68. T. har inga sägner att meddela om något slag vid Häradsvad. Han påpekar, att man ej har funnit några vapen där, att platsen icke heter Herrevad utan Häradsvad, och att det sistnämnda namnet passar bra, eftersom orten ligger vid en häradsgräns, H s. 70. T. ger en utmärkt beskrivning av platsen för Nårevalla stad och förkastar med hjälp av goda sakskaal uppfattningen att detta skulle ha varit platsen för en stad, H s. 75-76. T. var en framstående vetenskapsman med gott omdöme, H s. 65 och 79.

Trolle, Gustaf – Trodde minnestavlans författare, att Trolle avrättades i Stockholms blodbad?, BK s. 18-19, 40-41.

Vad – Är Vad en sidoform till Herrevad?, BK s. 170-172.

Varnhems klosterkyrka – föregiven porträttbild av Birger jarl, BK s. 186.

Vigfusson, Gudbrand – H s. 12, BK s. 158.

Västgötaskolan – Tillspetsade omdömen: Skolans företrädare kan påstå vad som helst som om krav på bevisning inte gäller för dem, BK s. 143-144 och 144-145. Skolans anhängare behåller sina uppfattningar, fastän sakskaalen bortfaller, BK s. 120 (jämför H s. 74). Akademiska forskare vill icke förknippas med denna skola, H s. 110:21.

Västmanland – ”Vesmanna lande” i Erikskrönikan, H s. 9-10, BK s. 158-160.

Årnäs (Ås socken, Halland) – Holländargravar, H s. 68, BK s. 176-180.

Ås (socken i Halland) – se Årnäs!

Äldre västgöotalagens kungalängd och biskopslängd – H s. 106-108.

Innehållsförteckning

Denna bok tillägnas minnet av medicine doktor Eva Bergqvist. s. 5

Striden och forskningen fortsätter. s. 7

Den tidiga och historiskt intressanta minnestavlan i Kolbäcks kyrka. s. 9-71

I

Minnestavlans text s. 9

II

Denna minnestavla är en av de första i Sverige s. 10-17

Noter och smärre undersökningar. s. 13-17

På tavlan står det antagligen LÅT och inte LÄT. s. 13

Varifrån har minnestavlan i Linköpings domkyrka sina uppgifter? Hur gammal är den? s. 14

III

Minnestavlans budskap s. 18-22

Minnestavlan vill varna för segrande konungar, stödda av katolska biskopar. s. 18

År 1610 hade man anledning att varna för konung Sigismund och den romersk-katolska motreformationen.	s. 19
Minnestavlans upphovsman var en stridbar motståndare till alla försök att återinföra katolicismen.	s. 20
Endast ett fåtal av minnestavlans uppgifter är ditsatta enbart av historiskt intresse	s. 21
Tavlans syfte är icke att tala om att slaget stod i Kolbäcks socken.	s. 21
Noter och smärre undersökningar.	s. 22
Två av minnestavlans huvudsatser börjar med ”och”.	s. 22

IV

Minnestavlans uppgifter kommer från bygdesägner i Kolbäck.	s. 23-62
Minnestavlans uppgifter kommer ej från Erikskrönikan.	s. 23
Minnestavlans uppgifter kommer ej från annalerna.	s. 24
Namnformen Herrevadzbroo är icke hämtad från källorna utan från Kolbäcks socken.	s. 24
Minnestavlans namnform Birgil kommer inte från källorna utan är en i sen tid utvecklade namnform, som förekom bland allmogen.	s. 25
Ordformen ”järill” på minnestavlans är icke belagd i någon annan källa eller skrift och har uppstått genom påverkan av den i sen tid utvecklade namnformen Birgil.	s. 26
Minnestavlans uppgift, att Birger jarl var konung i Sverige, överensstämmer med allmogens användning av titeln konung.	s. 27
Ordformen ”konnung” har inte hämtats ur äldre skrifter utan är en sentida utvecklingsform.	s. 28
Namnformen ”Folckvnganar” är icke hämtad ur källorna utan är en 1500-talsform, påverkad av språket i Bibeln.	s. 28

- Minnestavlans namnform Kåll kommer inte från källorna utan är en i sen tid utvecklad namnform. s. 29
- Benämningen ”aelfven” om Kolbäcksån är inte hämtad från källorna utan från Kolbäck. s. 32
- Ordet tempel användes i vitter och högre stil och inleder en högtidligare ordföljd. s. 33
- Minnestavlans uttryck ”AF : HVJLKO :” är ålderdomligt och fortsätter en något högtidligare ordföljd. s. 34
- I Erikskrönikan och senare krönikor kallas Junker Karl för ”junkern”, men på minnestavlans användes icke detta ord. s. 34
- På minnestavlans kallas junkern för krigsöverste, fastän detta är ett ungt ord som saknas i källorna. s. 35
- Källorna om slaget känner inte junker Karls son-namn, men minnestavlans kallar honom Ulfveson. s. 36
- Minnestavlans uppgifter är icke hämtade ur källor och senare krönikor utan ur bygdesägner från Kolbäck. s. 36
- Har några kompletterande uppgifter hämtats ur skriftliga källor? s. 37
- Minnestavlans uppgifter om Stockholms blodbad och biskop Kols hemmahörighet i Linköping är hämtade från bröderna Johannes och Olaus Magnus. s. 39
- I och med att uppgifter har hämtats från bröderna Magnus stärks övertygelsen, att minnestavlans skildring av händelserna vid Herrevadsbro bygger på sägner, ty denna skildring har inga likheter med berättelsen hos Johannes Magnus. s. 41
- Uppgifter från Johannes Messenius (död 1636) och Johannes Hadorphius (1674) bekräftar att minnestavlans uppgifter har varit i omlopp under 1600-talet. s. 42
- Också de andra medeltida slagen inte långt härifrån levde vidare i sägner in på 1600-talet. s. 44
- Noter och smärre undersökningar. s. 45-62

- Normaliserade namnformer av Birgil i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor. s. 46
- Yngre namnformer rättas i enlighet med äldre skrivsätt, om man har skrivna källor till hands. s. 46
- Sentida historieskrivare använder den ursprungliga namnformen Birger jarl, och de få undantagen avslöjar sig snart som icke-folkliga. s. 47
- Normaliserade ordformer av jerill i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen, att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor. s. 48
- August Strindberg visste hur allmogen använde ordet kung. s. 48
- Normaliserade namnformer av Kåll i avskrifter av minnestavlans text styrker uppfattningen att minnestavlans uppgifter icke har hämtats ur skrivna källor. s. 49
- I flera ortnamn har namnet Kol övergått till Kåll. s. 50
- Även församlingskyrkor kunde kallas tempel. s. 51
- Ordet tempel har högre status än ordet kyrka. s. 52
- Ordet kapitener var fullt gångbart på minnestavlans tid. s. 52
- Enligt minnestavlans egen uppgift hade Jonas Sigfridi ombesörjt detta 1610, och inga skäl att ifrågasätta dessa uppgifter föreligger. s. 53
- Förfalskaren Nils Rabenius föddes så sent och kom igång med sin verksamhet så sent, att han inte kan ha haft med minnestavlans tillkomst att göra. s. 54
- Flera sannolikhetskäl visar, att förfalskaren Nils Rabenius inte har med minnestavlans att göra. s. 56
- En skildring av händelserna vid Herrevadsbro, skriven av förfalskaren Nils Rabenius, visar att han inte har med minnestavlans att göra. s. 58
- Har fornborgarna kring Herrevadsbro använts i samband med slaget? s. 59

V

Prövning av minnestavlans uppgifter s. 63-71

- Sex uppgifter på tavlan är bevisligen riktiga. s. 63

- Enligt minnestavlan var Kol biskop i Linköping, men i själva verket var han biskop i Strängnäs. s. 63
- Minnestavlan hävdar, att Kolbäck har fått namn efter biskop Kol, men denna uppgift stämmer icke. s. 63
- Minnestavlan hävdar, att biskop Kol byggde Kolbäcks kyrka, men icke heller detta påstående är riktigt. s. 64
- Minnestavlan hävdar, att kyrkan fick krigsbytet som gåva, och denna uppgift kan varken bevisas eller avvisas. s. 65
- Enligt minnestavlan avrättades folkungarna på östra sidan av älven, och tack vare funna pilar och skelett är denna sida av älven den intressanta. s. 66
- Minnestavlan ger nya uppgifter, bekräftar redan kända upplysningar och visar att minnet av slaget vid Herrevadsbro levde kvar som sägner i bygden. s. 67
- Kärnan av ursprungliga sägenuppgifter är förhållandevis liten. s. 68
- Namnformerna talar för att sägnerna förelåg redan på 1400-talet. s. 68
- Eftersom sägenkärnans uppgifter uppvisar viktiga olikheter gentemot de skriftliga källornas framställningar, talar allt för att sägnerna är ursprungliga. s. 69
- Noter och smärre undersökningar. s. 69-71.
- När mansnamnen Kolr och Kollr är förleder i ortnamn, har de genitiv-s. s. 70
- Afzelius begrep att en kyrka, byggd av biskop Kol, skulle ha hetat Kols kyrka. s. 70
- Är förleden i sockennamnet Sparsätra ett personbinamn? s. 71

VI

Var biskop Kol ett helgon eller en skurk? s. 72-97

- Endast Erikskrönikan berättar om biskop Kol och det föregivna sveket. s. 72

Erikskrönikan berättar, att både biskopen och jarlen medverkade till att sveket kunde ske, men det sägs inte uttryckligen att biskopen skulle ha vetat om vad han medverkade till. s. 72

Beror Erikskrönikans anklagelse för edsbrott på en missuppfattning? s. 73

Ericus Olai bygger helt på Erikskrönikan, men han uttalar sig inte i skuldfrågan. s. 76

Även Olaus Petri bygger helt och hållet på Erikskrönikan, och han betonar Birger jarls skuld, dock utan att uttryckligen fritaga biskopen. s. 77

I

Biskopen förklaras oskyldig och räknas som helgon. s. 78-86

Johannes Magnus diktar ihop att biskopen var helt oskyldig och gjorde bot för jarlens brott. s. 78

Johannes Magnus diktar även ihop att Birger jarl var en beundransvärd botgörare, helt oskyldig till inbördeskriget utbrott. s. 79

Johannes Vastovius räknar biskop Kol till de svenska helgonen. s. 80

Många författare har vidarebefordrat de diktade uppgifterna från Johannes Magnus om den oskyldige botgöraren. s. 81

Anders Fryxell (1826) och August Strindberg (1906 och 1909) sprider bilden av den oskyldige botgöraren till den stora allmänheten. s. 82

Strindbergs två skildringar av biskop Kol avspeglar de två sidorna i författarens väsen. s. 83

Hos Jan Guillou (2001) är biskop Kol alltigenom betydelselös och följaktligen även skuldlös. s. 85

Bilden av den oskyldige botgöraren är alltigenom uppdiiktad. s. 86

II

Biskopen förklaras skyldig och räknas som skurk. s. 87-91

Enligt minnestavlan lagade biskopen så, att folkungarna blev avlivade. s. 87

- Enligt Johannes Hadorphius skulle biskopen ha grundat Kolbäcks kyrka av tacksamhet över att hans listiga ed hade lyckats. s. 87
- Haqvin Spegel bygger på minnestavlan och hävdar, att biskopen själv gjorde sig till menedare, och att han övertalade Birger jarl att halshugga en del av folkungarna. s. 88
- Enligt Olof von Dalin ansåg Kol eder och löften vara barnlekar, men biskopen ångrade sig senare. s. 88
- Enligt Andreas Olavi Rhyzelius skulle biskop Kol ha visat falskhet mot folkungarna och förlett Birger jarl att dräpa dem. s. 89
- Johan Adam Rehbinder kallar Colo ”et förhatligt medel til Folkunge Familless vanhederliga utrotande”. s. 89
- I Tunelds Geografi är biskop Kol angelägen om att undvika ett blodigt fältslag och går därför förrädiskt till väga. s. 90
- Hos Afzelius (1842) framställs biskop Kol som jarlens onde rådgivare. s. 90
- Bilden av biskopen som edsbrytare och bedragare har uppstått genom att man har läst ut sådant, som inte står i källorna. s. 90
- Noter och smärre undersökningar. s. 92-97
- Flera hävdtecknare har gjort gällande att svek och edsbrott inte förekom vid Herrevadsbro. s. 92
- Uppfattningen att slaget eller avgörandet följde efter avrättningarna är vanlig, men andra skriftställare tror att ordningsföljden var omvänd. s. 93
- Några skriftställare – har liksom jag – begripit att ederna måste ha svurits i folkungarnas närvaro. s. 94
- Loccenius omtolkar avrättningarna till ett överfall av lönnmördare. s. 95
- Strindbergs uttalanden om biskop Kols skuldmedvetande är något oklara. s. 95
- År 1906 framställer Strindberg Kols kvinnofientlighet som oberättigad, men 1909 har han skärpt den och anser han den vara berättigad. s. 96

VII

Kol av Strängnäs – biskop, kansler och Birger jarls förhandlare. s. 98-111

- Kol var biskop och kansler. s. 98
- Kol var – enligt Erikskrönikan – med vid Herrevadsbro 1251, och på grund av källornas fåordighet är det inte märkligt att denna krönika är ensam om uppgiften. s. 99
- När Erikskrönikan författades, kunde man hämta pålitliga uppgifter från många håll. s. 99
- Varför skulle man ha vredgats över biskop Kol och varit bitter mot honom, om han inte hade varit med vid Herrevadsbro? s. 100
- Enligt lagarna om sägenutveckling skulle biskopen inte ha kunnat tillfogas sägnerna, utan han borde i stället ha försvunnit ur berättelsen. s. 100
- Konungens kansler åtföljde ofta konungen eller hans ställföreträdare – och detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro. s. 100
- Biskoparna var folkets hövdingar och brukade medfölja landskapets ledung eller häruppbåd – och även detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro. s. 101
- Biskoparna brukade delta i striderna – och även detta förhållande stöder uppgiften att Kol var med vid Herrevadsbro. s. 101
- Biskop Kol var en av de tre biskopar som bodde närmast Herrevadsbro, och Herrevadsbro ligger omedelbart norr om den genaste landförbindelsen från Strängnäs till Västmanland. s. 104
- Biskop Kol har tillsammans med Birger jarl fört förhandlingar med folkungarna. s. 104
- Biskop Kols testamentariska föreskrifter vittnar om frikostighet och mänsklig värme. s. 105
- Noter och smärre undersökningar. s. 107-111
- En originalurkund visar att biskop Kol var konungens kansler. s. 108

Tvivlen rörande biskop Kols närvaro vid Herrevadsbro saknar sannolikhetsskäl som stöd.

s. 108

VIII

Herrevadsbro och Häradsvad.

Ytterligare några ord med anledning av Ingvar Leions kamp mot källorna och mot den samlade sakkunskapen. s. 112-181

Slaget stod vid Herrevadsbro. s. 112

Fem oberoende källor ger oss namnet på platsen för slaget. s. 113

Flera omständigheter visar, att slaget och avrättningarna var mycket uppmärksammade och omtalade, vilket styrker uppfattningen, att man hade tillförlitliga uppgifter. s. 116

Hervadsbro och Häradsvad är – tvärtemot vad Leion påstår – två olika och klart åtskilda ortnamn. s. 117

Att Häradsvad skulle ha förväxlats med Hervadsbro är – tvärtemot vad Leion påstår – ett orimligt och omöjligt antagande. s. 118

Först sedan Häradsvad på 1600-talet hade utvecklats till Härsvad, uppstod tanken att slaget kunde ha stått vid Härsvadsbro. s. 119

Leion undervärderade betydelsen av skillnaderna mellan namnen Hervadsbro och Häradsvad, eftersom han trodde att Härsvad var den ursprungliga namnformen. s. 119

Leion har därför fäst stor vikt vid förutsättningar och förhållanden för krigföringen, men inte ens enligt honom utesluter dessa att slaget stod vid Herrevadsbro. s. 120

Ingen enda av Leions meningsfränder har gått igenom källorna. s. 121

Leion saknar stöd från folk med vetenskaplig skolning. s. 121

Leion är militär – icke militärhistoriker. s. 121

- Leions bedömningar rörande slaget vid Herrevadsbro visar, att han inte har tillräckliga insikter i militärhistoria. s. 122
- Leions inlevelseförmåga räcker inte till för att finna tolkningsmöjligheter, som strider mot hans uppfattningar. s. 124
- Jan Guillou följer Leion, och hans kunskaper i militärhistoria är mycket bristfälliga. s. 127
- Lika många medeltida slag har utkämpats norr om Mälaren som i Västergötland, och detta visar att det inte är rimligare att förutsätta att ett slag skulle ha utkämpats i Västergötland. s. 133
- Gravar med hednisk, nord-sydlig riktning blir för Leion gravar med kristen östvästlig riktning. s. 134
- Jan Skoglöw är huvudmannen vid Häradsvad. s. 135
- Historikerna skriver att slaget vid Herrevadsbro stod vid Herrevadsbro i Västmanland. s. 135
- Leion kämpar mot fem källor och mot den samlade sakkunskapen. s. 137
- Noter och smärre undersökningar. s. 139-181
- Likheter finns mellan två annaler, som omtalar avrättningarna men icke ortnamnet. s. 139
- En jämförelse mellan de två annalerna, som inte nämner ortnamnet, och de tre andra visar, att de två är självständiga gentemot de andra. s. 139
- En undersökning av fler årtal i de tre annalerna, som meddelar var slaget har stått, bestyrker slutsatsen, att annalerna är självständiga gentemot varandra. s. 141
- Leions uppfattning om annalernas källvärde är ogrundad. s. 143
- Rolf Pipping menar endast, att de båda ortnamnen uppvisar likheter. s. 144
- Leion meddelar bevisligen felaktiga uppgifter om ortnamnen. s. 144
- Leion påpekar, att de sentida utvecklingsformerna för ortnamnet Hervadsbro är yngre än de ursprungliga namnformerna för Häradsvad, och skapar på så vis ett felaktigt intryck. s. 145
- Fynd av pilar och skelett vid Herrevadsbro har satts i samband med slaget. s. 146

- Alla forskare – med undantag för Ingvar Leion – är eniga om att brevdovor inte förekom i Europa före 1400-talet och inte i Sverige före mitten av 1800-talet. s. 148
- Antagandet om brevdovor är en grundförutsättning för antagandet om ett gränsförsvaret vid Häradsvad. s. 150
- Två norska ryttare hade tre hästar till sitt förfogande. s. 153
- Danska korståg över Östersjön. s. 153
- Jan Guillous romaner är alltför förutsägbara. s. 154
- Gestilren låg i Frösthult i Uppland. s. 155
- Leion bygger anklagelser på felaktiga antaganden. s. 157
- Den bästa av Erikskrönikans handskrifter uppger att Hervadsbro låg i ”Vesmanna lande”, och Leions anklagelser om lögn är helt ogrundade. s. 158
- Flertalet av Erikskrönikans handskrifter uppger att Hervadsbro ligger i Svitjod, och detta namn står för Svealandskapen. s. 160
- I Flatöboken kan namnformen lika väl läsas hereuaz bru (Herevads bru) som herenaz bru. s. 162
- Endast genom att förvränga och utelämna i Rolf Pippings framställning kan Leion åberopa Pipping som stöd. s. 163
- Leion har icke tillgodogjort sig annalernas uppgifter, vilket innebär att han missade tre viktiga källor. s. 165
- Leion fäste inte något avseende vid ortnamnsformerna, vilket innebär att han underskattade skälen för Herrevadsbro. s. 166
- Birger jarl infann sig i Västergötland till fastställda kungamöten, men detta innebär inte att han inväntade en upprorshär vid landskapsgränsen. s. 167
- Leion ogillar att bli omnämnd tillsammans med sina meningsfränder, trots att dessa i många avseenden är bättre än han själv. s. 167
- Leion bygger sin ”stridsplan” på sägner, som är påhittade i sen tid. s. 168
- Leion felbedömde vattenståndet vid Herrevadsbro men hävdar likafullt att han hade undersökt förhållandena. s. 169
- I fråga om ”legohärens” besoldning säger Leion än ett, än ett annat och anför än den ena, än den andra utsagan. s. 170
- Om Herrevad skulle ha kallats enbart ”Wadh”, är detta av ingen betydelse, eftersom namnet Hervadsbro är belagt långt dessförinnan. s. 170

Skeppades en del av folkungahären över från Baltikum? – Två högt uppsatta militärer underkänner Leions militära sannolikhetskäl. s. 172

Uppgifterna om den av Leion åberopade ”Holländargraven” är ytterst osäkra och saknar i vilket fall som helst betydelse för meningsutbytet om Häradsvads fornminnen. s. 176

X

Herrevadsbro – ett betydelsefullt slag. s. 182-187

Slaget har uppmärksamrats på många sätt alltifrån 750-årsjubileet. s. 182

Slaget vid Herrevadsbro var ett av de viktigaste slagen under medeltiden. s. 187

Register s. 188

Innehållsförteckning s. 195

**Bild på kyrkklocka från Bringetofta i Småland.
(Bildkälla: Hans Hildebrand, Sveriges medeltid.)**

Rätt namnform kommer att användas på vägvisningsskylten vid Häradsvads bro.

Jag skulle inte ge mig in i meningsutbytet kring slaget vid Herrevadsbro. Jag hade tillräckligt mycket att utreda ändå, och förespråkarna för Häradsvad föreföll inte angelägna om att ta upp ämnet. Jan Guillous roman ”Arvet efter Arn” (2001) förändrade allt. Bland annat anordnades en estraddebatt i Vårgårda, och denna övertygade mig slutgiltigt om att ämnet måste behandlas grundligt.

Stödd av NA och Eva Bergqvist började jag forska djupare om slaget i ämnet. Efter viss övertalning lyckades jag få med min far Lennart Gahrn på en cykeltur från Alingsås till Närke den 20 augusti 2003. (På grund av all historieförfalskning inom Västergötland har han på senare år avböjt att medfölja på utflykter till historiska platser inom landskapet.) Döm om vår förvåning, när vi fann en stor vägvisningsskylt med ortnamnet Herrevadsbro. Min far blev mycket arg, mycket ledsen och djupt upprörd. Han avkrävde mig genast ett löfte, att jag skulle göra allt jag kunde för att få bort skylten. (Det bör påpekas, att han är västsvensk till alla sina anor och hela sitt liv har bott i Mölndal, längst västerut i Västergötland.) Guillous och andras verksamhet hade lett till att ortnamnet Häradsvad, med riktiga belägg för denna namnform från ett halvt årtusende, hade förvanskats. En utredning om slaget var verkligen behövlig! Sedan utredningen hade blivit färdig, blev det dags för vägs skylten.

Jag skrev den 29/7 2004 till Vägverket Region Väst och krävde att vägvisningsskylten skulle utbytas mot en skylt med ortnamnet Häradsvad eller Häradsvads bro. Jag hänvisade till den namnlagen, som gäller alltsedan 1/7 2000. Enligt denna får man inte lov att utan starka skäl ändra hävdvunna ortnamn. Jag bifogade en insändare i VLT 9/7 2004, författad av Olle Strömberg, som påpekade, att det rörde sig om namnstöld.

Det visade sig att Vägverket hade fått en begäran av Seth Sjöblom, som skrev för Närke Hembygdsförening och begärde en vägvisningsskylt med namnet ”Herrevads Bro” (31/5 2002). Vägverket gav sitt tillstånd utan att ifrågasätta eller undersöka detta namn (21/8 2002). I sitt svar till mig upplyste Stefan Sjögren om detta och hänvisade mig till Närke Hembygdsförening (31/8 2004). Jag vidhöll dock, att det var Vägverkets skyldighet att se till, att namnformerna på vägvisningsskyltarna var riktiga, och att Vägverket måste rätta uppkomna fel (15/9 2004).

Vägverket infordrade yttrande från Lantmäteriverket och beslöt därefter (2/1 2006) att ersätta befintlig skylt och sätta upp en ny med ortnamnet Häradsvads bro. (Se de avtryckta handlingarna.) Glädjande är att se, att namnlagen tillämpas och är välkänd. I och med detta hade Närke Hembygdsförening inte några möjligheter att få behålla den felaktiga skylten. De hade nämligen inte ett enda belägg för att platsen skulle ha hetat Herrevadsbro. I jordeböcker och i kyrkböcker, på kartor och i lantmäterihandlingar stod Häradsvad (eller Härsvad). Dessa uppgifter hade Lantmäteriet tillgång till. Lantmäteriet fastslog därför att platserna heter Häradsvad och Häradsvads bro – och ingenting annat.

Lars Gahrn
Roten K 27
431 34 Mölndal

Seth Sjöblom
Häradsvad gård 2
447 94 Vårgårda

Vägverket
Region Väst
Box 14033
400 20 Göteborg
Mölnadalsvägen 30 B
www.vv.se
Telefon: 0771-119 119
Texttelefon: 0243-750 90

Stefan Sjögren
VVÅkg
stefan.sjogren@vv.se
Direkt: 031-63 53 63
Mobil: 070-218 82 88

Datum: 2006-01-02 Beteckning: TR 30-A 2004:6245
Ert datum: 2005-09-20 Er beteckning:

Angående namnskylt vid Häradsvad, Närunga, Vårgårda kommun

Vi måste först beklaga att vi inte kunnat behandla Ert ärende tidigare. Anledningen är flera långtidssjukskrivningar som resulterat i en onormalt hög arbetsbelastning hos oss.

I tidigare skrivelser har Ni påtalat och begärt att namnet Herrevadsbro byts ut och ersätts med antingen Häradsvad eller Häradsvads bro.

Vi har vänt oss till Lantmäteriet i Gävle och begärt att få deras yttrande i namnfrågan. Lantmäteriverket förordar att Vägverket använder namnet Häradsvads bro i sin vägvisning till bron.

Vi har efter Lantmäteriets yttrande varit i kontakt med Seth Sjöblom, Närunga Hembygd förening. De accepterar att befintlig skylt ersätts med Häradsvads bro.

Vägverket har därmed för avsikt, att på egen bekostnad, byta ut befintlig vägvisning till Herrevadsbro till en ny vägvisning med namnet Häradsvads bro.

Med vänlig hälsning

Stefan Sjögren
Stefan Sjögren

Bilaga: Yttrande Lantmäteriet, 2005-04-21, Dnr 504-2004/2512

YTTRANDE

2005-04-21

Dnr 504-2004/2512

Vägverket
Region Väst

405 33 Göteborg

Vägverket Region Väst
Lokalnummer Göteborg
Objekt nr
INK. 2005 -04- 27
Utskrifts nr
TR 30-A 2005: 3038
Utskrifts datum
kg 2006-01-02SS

Vägvisning till Herrevadsbro

Med anledning av Vägverkets begäran om yttrande i namnfrågan i rubricerade ärende vill Lantmäteriverket framföra följande.

Sedan den 1 juli 2000 finns en hänsynsparagraf i kulturminneslagen (4 § lagen 1988:950 om kulturminnen m.m., ändrad 2000:265) med föreskrifter om att i statlig och kommunal verksamhet tillämpa god ortnamnsed. God ortnamnsed innebär i korthet att skriva ortnamnen i enlighet med vedertagna språkriktighetsregler för den moderna svenskan samt att inte ändra hävdvunna ortnamn utan starka skäl. Namn som godkänts för offentlig kartproduktion skall även i andra sammanhang användas i sin godkända form.

Frågan om vägvisningen till den aktuella bron kan lösas genom att, i enlighet med hänsynsparagrafen, använda det granskade och fastställda ortnamnet för bron. På de allmänna kartorna redovisas Häradsvads bro för denna och Häradsvad för bebyggelsen. Om gården skulle bli föremål för en vägvisning bör den enkla och genuina namnformen Häradsvad användas, eftersom formen Häradsvads gård varken är genuin eller behövs för att särskilja den från någon annan gård i Häradsvad (se bifogat kartutsnitt). Även Riksantikvarieämbetet använder namnet Häradsvads bro i sitt fornminnesregister för detta objekt. Här föreligger således ingen tvekan om vilken namnform som skall väljas för bron ifråga.

Lantmäteriverket förordar att Vägverket använder namnet Häradsvads bro i sin vägvisning till bron.

Skulle Närunga hembygdsförening motsätta sig denna skyltning är det lämpligare att bron lämnas oskyltad. Namnets stavning blir i

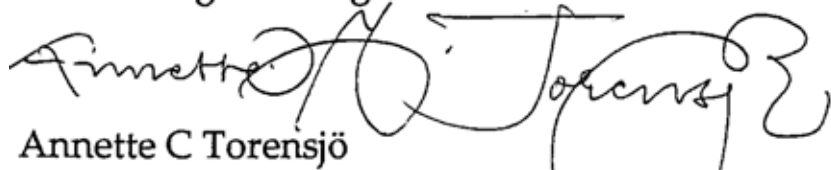
Annette C Torensjö

Lantmäteriverket Informationsförsörjning 801 82 Gävle
Besök: Lantmäterigatan 2 i Gävle Tel. direkt: 026 - 63 30 78 Fax: 026 - 68 75 94
E-post: annette.torensjo@lm.se Internet: www.lantmateriet.se

detta fall en fråga för Lantmäteriverket såsom nationell ortnamnsmyndighet att ta ställning till. Att redovisa namnformen Herrevads bro vore helt oförenligt med god ortnamnsred, då denna form saknar sakligt stöd.

Lantmäteriverket anhåller om att få del av beslut i ärendet.

Med vänlig hälsning

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Annette C Torensjö'. The signature is fluid and cursive, with a large initial 'A' and 'T'.

Annette C Torensjö

Kolbäcken – ett namn av betydelse

Namnet Kolbäcken borde återinföras i alla sammanhang, påpekade Eva Bergqvist, och ärendet har sedan vandrat mellan myndigheterna. Förslaget är som jag tidigare påpekat angeläget i och med att bäcken gav namn åt både socknen och Kolbäcksån.

NA Bergqvist förklarar vattendragets betydelse: ”Vare sig man färdades genom Kolbäck i nord-sydlig riktning eller i öst-västlig riktning, måste man i forna tider ta sig över Kolbäcken. De, som färdades i öst-västlig riktning, måste passera Kolbäcken, Kolbäcksån (vid Herrevadsbro) och Vinbäcken. För dem, som kom gående på åsen söderifrån, hade det legat nära till hands att gå över ån vid Herrevadsbro, ty här går åsen över ån. (Den går alltså över från västra sidan av ån till östra sidan.) Det hade därför legat nära till hands för vandrarna att gå över ån och fortsätta att följa åsen norrut. Detta hade dock längre fram visat sig vara mindre lämpligt, ty tre kilometer längre norrut, vid Sörstafors, går åsen återigen över ån och återvänder alltså till västra sidan. Här vid Sörstafors är ån emellertid inte vadbar. Därför gick man inte över ån vid Herrevadsbro utan fortsatte i stället över Kolbäcken och fortsatte att följa åns västra sida upp till Sörstafors, där man på nytt kunde gå upp på åsen och fortsätta miltals norrut. Man kan lugnt förutsätta, att Kolbäcken var känd långt utanför socknens gränser redan för ett årtusende sedan.”